

G R E T A

Grupa eksperata za borbu
protiv trgovine ljudima

GRETA(2015)37

Izveštaj o usaglašenosti Kosova * sa standardima Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima

Usvojen 22. decembra 2015
Objavljeno 12. april 2016

* Sva pominjanja Kosova, u smislu bilo teritorije, institucija ili stanovništva, u ovom tekstu tumače se u potpunosti u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i bez dovođenja u pitanje statusa Kosova.

Sadržaj

I. Uvod	4
II Nacionalni okvir u oblasti borbe protiv trgovine ljudima na Kosovu*	5
1. Pregled trenutne situacije u oblasti trgovine ljudima na Kosovu*	5
2. Pregled pravnog i političkog okvira u oblasti borbe protiv trgovine ljudima	6
Pravni okvir	6
Nacionalne strategije i akcioni planovi	6
3. Pregled institucionalnog okvira za aktivnosti protiv trgovine ljudima	8
a. Nacionalni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima.....	8
b. Međuministarska radna grupa o trgovini ljudima i Nacionalno telo za borbu protiv trgovine ljudima.....	8
c. Direkcija Policije Kosova* za borbu protiv trgovine ljudima.....	9
d. Ministarstvo rada i socijalne zaštite	10
e. Državno tužilaštvo	10
f. NVO, drugi akteri iz civilnog društva, i međunarodne organizacije.....	11
III. Usaglašenost Kosova* sa standardima Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima	11
1. Bitni koncepti i definicije sadržane u Konvenciji	11
a. Pristup zasnovan na ljudskim pravima borbi protiv trgovine ljudima.....	11
b. Definicije „trgovine ljudima“ i „žrtve TLJ“ u zakonodavstvu Kosova*	13
i. Definicija „trgovine ljudima“.....	13
ii. Definicija „žrtve TLJ“.....	14
c. Sveobuhvatan pristup delovanju protiv TLJ, koordinacija svih subjekata i delovanja, i međunarodna saradnja.....	15
i. Sveobuhvatan pristup i koordinacija.....	15
iv. Obuka relevantnih stručnih kadrova.....	17
iii. Prikupljanje podataka i istraživanje.....	18
iv. Međunarodna saradnja.....	19
2. Mere usmerene na sprečavanje trgovine ljudima	19
a. Mere za unapređenje svesti i obeshrabrivanje potražnje.....	20
b. Društvene, ekonomske i druge inicijative za grupe osetljive na TLJ.....	21
c. Pogranične mere sprečavanja TLJ i mere za obezbeđivanje zakonitih migracija	22
d. Mere za obezbeđivanje kvaliteta, bezbednosti i integriteta putnih i ličnih dokumenata	22
3. Mere za zaštitu i unapređenje prava žrtava trgovine ljudima	23
a. Prepoznavanje žrtava trgovine ljudima	23
b. Pomoć žrtvama	25
c. Period oporavka i razmišljanja	28
d. Boravišne dozvole.....	29
e. Obeštećenje i pravno zadovoljenje	30
f. Repatrijacija i povratak žrtava	31
4. Krivično materijalno pravo, istrage, procesuiranje i procesno pravo	32
a. Krivično materijalno pravo	32
b. Nekažnjavanje žrtava TLJ	33
c. Istraga, procesuiranje i procesno pravo.....	34
d. Zaštita žrtava i svedoka	36

Prilog I: Spisak predloga GRETE	38
Appendix II: List of public bodies and intergovernmental and non-governmental organisations with which GRETA held consultations.....	43
Komentari Vlade	44

I. Uvod

1. Na zahtev vlasti Kosova* Savetu Evrope da izvrši procenu zakonodavnog, institucionalnog i političkog okvira u oblasti borbe protiv trgovine ljudima, 2014. godine uspostavljen je projekat VC/3036, „Jačanje borbe protiv trgovine ljudima na Kosovu* primenom metodologije i instrumenata GRETE“. Cilj projekta je jačanje institucionalnih kapaciteta na Kosovu* za sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima u skladu sa standardima Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima („Konvencija“), detaljnom procenom i preporukama za poboljšanje i pojednostavljenje reformi u ovoj oblasti. Projekat je osmišljen tako da koristi metodologiju i instrumente GRETE kako bi se Kosovo usmeravalo* u razvoju zakona, politike i prakse u ovoj oblasti, doprinoseći time izgradnji kapaciteta Kosova* za sprečavanje trgovine ljudima i reagovanje na nju.

2. U pripremi ovog izveštaja GRETA je koristila istu metodologiju koja je primenjena u evaluaciji sprovođenja Konvencije od strane država potpisnica. Kao prvi korak, 26. septembra 2014. godine vlastima Kosova* poslat je upitnik sačinjen po uzoru na „Upitnik za procenu sprovođenja Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima od strane država potpisnica - prvi krug evaluacije“. Kosovske* vlasti dostavile su odgovor na upitnik 16. januara 2015. godine. Sa ciljem da se dopune informacije date u odgovoru na upitnik, GRETA je organizovala evaluacionu posetu Kosovu* od 7. do 10. aprila 2015. godine. Posetu je obavila delegacija u sastavu:

- Gđa Alina Brasoveanu (Braşoveanu), članica GRETE;
- G. Rišard Pjetrovič (Ryszard Piotrowicz), član GRETE;
- Gđa Petja (Petya) Nestorova, izvršni sekretar Konvencije o borbi protiv trgovine ljudima.

3. Tokom posete, delegacija GRETE je održala sastanke sa ministrom unutrašnjih poslova, g Skenderom Hisenijem, zamenikom ministra spoljnih poslova, g. Petritom Selimijem, i zvaničnicima iz relevantnih ministarstava i drugih javnih institucija (v. Dodatak II). Takođe se sastala sa članovima Parlamenta. Ti sastanci su održani u duhu tesne saradnje.

4. Delegacija GRETE je održala odvojene sastanke sa predstavnicima nevladinih organizacija (NVO), Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR), Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) i Misije vladavine prava EU na Kosovu* (EULEKS). GRETA je zahvalna na informacijama koje je dobila od njih.

5. Nadalje, u kontekstu posete, delegacija GRETE je posetila sklonište za žrtve trgovine ljudima u okviru Ministarstva rada i socijalnog staranja, centar za rehabilitaciju žrtava trgovine ljudima, koji vodi NVO Centar za zaštitu žrtava i sprečavanje trgovine ljudima (PVPT), kao i sklonište za decu koje vodi NVO Nada i domovi (SDSF).

6. GRETA je zahvalna na pomoći koju su joj pružile osobe za kontakt imenovane od strane kosovskih* vlasti da sarađuju sa GRETOM, G. Naim Muja, šef Sekretarijata strategija Ministarstva unutrašnjih poslova, i gđa Zana Mehmetaj, viši službenik za Savet Evrope, pri Odeljenju za međunarodne organizacije Ministarstva spoljnih poslova.

* Sva pominjanja Kosova, u smislu bilo teritorije, institucija ili stanovništva, u ovom tekstu tumače se u potpunosti u skladu sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i bez dovođenja u pitanje statusa Kosova.

7. Ovaj izveštaj uzima u obzir zvaničan odgovor na upitnik od strane vlasti Kosova*, informacije dobijene tokom posete od zvaničnika, predstavnika civilnog društva i međunarodnih organizacija, kao i druge informacije koje je prikupila GRETA. U svojim preporukama GRETA je pratila upotrebu tri različita glagola - „opominjati“, „uviđati“ i „pozivati“ - koji odgovaraju različitim nivoima hitnosti preporučene mere za usaglašavanje zakona i/ili prakse sa Konvencijom. Greta koristi glagol „opominjati“ kada oceni da zakoni ili politike nisu u skladu sa Konvencijom, ili kada zaključi da, uprkos postojanju zakonskih odredaba i drugih mera, nedostaje implementacija neke od ključnih obaveza iz Konvencije. U drugim situacijama GRETA „uviđa“ da je potrebno načiniti dodatna poboljšanja kako bi se postigla potpuna usaglašenost sa nekom obavezom iz Konvencije. „Pozivanjem“ neke zemlje da nastavi svoje napore u datoj oblasti, GRETA potvrđuje da se vlasti već nalaze na dobrom putu.

8. GRETA je usvojila radnu verziju ovog izveštaja na sastanku održanom 17. juna 2015. godine, a 10. jula 2015. godine podnela ju je vlastima Kosova* radi davanja komentara. Nakon prijema komentara od strane vlasti 15. septembra 2015. godine, GRETA je usvojila konačni izveštaj, koji je poslat vlastima Kosova* 22. decembra 2015. Vlasti su dostavile završne komentare na GRETIIN konačni izveštaj 22. januara 2016.

II Nacionalni okvir u oblasti borbe protiv trgovine ljudima na Kosovu*

1. Pregled trenutne situacije u oblasti trgovine ljudima na Kosovu*

9. Kako tvrde vlasti na Kosovu*, dok je početkom 2000-ih većina identifikovanih žrtava trgovine ljudima (TLJ) poticala iz Republike Moldavije, Rumunije, Rusije, Ukrajine i Albanije, od 2008. godine broj stranih žrtava drastično je smanjen. U isto vreme, interna trgovina ljudima (tj. unutar Kosova*) povećana je i sada se smatra glavnim tipom trgovine ljudima. Prema zvaničnoj statistici, broj identifikovanih žrtava iznosio je 39 u 2011, 54 u 2012, 52 u 2013. i 42 u 2014. godini. Većina identifikovanih žrtava bile su sa Kosova*. Bilo je ukupno 42 strane žrtve TLJ u periodu od 2011. do 2014 (23 iz Republike Moldavije, 13 iz Albanije, pet iz Srbije i jedna iz Rumunije). Velika većina žrtava identifikovanih u periodu od 2011. do 2014. bile su žene i devojke koje su bile predmet trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije. Broj muškaraca koji su bili predmet trgovine ljudima u cilju radne eksploatacije iznosio je jedan u 2011. godini, četiri u 2012, dva u 2013. i tri u 2014. godini. Dece su predstavljala 44% identifikovanih žrtava trgovine ljudima u periodu od 2013. do 2014. godine. GRETA je bila obavještena da je eksploatacija dece radi prinudnog prosjačenja i drugih oblika prinudnog rada navodno rastući trend; međutim, zvanični statistički podaci o identifikovanim žrtvama ne ukazuju na takav trend.

10. Procenjuje se da je u mesecima pre posete GRETE, 50.000 do 60.000 ljudi otišlo sa Kosova*, uglavnom preko graničnog regiona između Srbije i Mađarske, u zemlje EU, i mada je jasno da je većina njih to učinila sama ili uz pomoć švercera migranata, nije poznato koliko njih je možda bilo predmet trgovine ljudima.

2. Pregled pravnog i političkog okvira u oblasti borbe protiv trgovine ljudima

Pravni okvir

11. Zakonodavstvo Kosova* u oblasti borbe protiv trgovine ljudima evoluiralo je tokom godina. Krivični zakonik (KZ), usvojen 2012. godine, inkriminiše trgovinu ljudima iz člana 171 (trgovina ljudima). Druge relevantne odredbe KZ jesu član 172. (zadržavanje ličnih isprava žrtava ropstva ili trgovine ljudima) i član 169. (ropstvo, uslovi nalik ropstvu i prinudni rad). Pored toga, sveobuhvatan zakon protiv trgovine ljudima stupio je na snagu u septembru 2013. godine, Zakon br. 04/L-2018 o sprečavanju trgovine ljudima i borbi protiv nje i zaštiti žrtava trgovine ljudima.¹ Tim zakonom definišu se tela koja su uključena u borbu protiv TLJ i njihove obaveze, nadležnosti nacionalnog koordinатора za borbu protiv trgovine ljudima, kao i uloga nevladinog sektora. On sadrži odredbe vezane za istragu i krivično gonjenje, pomoć žrtvama TLJ i njihovu zaštitu, sprečavanje TLJ (sa posebnim poglavljem o trgovini decom), naknadu za žrtve trgovine ljudima, kao i saradnju.

12. Drugi interni pravni akti od značaja za zaštitu i pomaganje žrtava trgovine ljudima uključuju:
- Zakonik o krivičnom postupku iz 2013. godine, posebno član 63 (predstavnicima oštećenog), član 122. (uzimanje i čuvanje informacija ili dokaza od svedoka), član 133. stav 4. (zahtevi za svedočenje u predistražnom postupku), član 136. stav 4. (stručne analize) i član 149. (specijalna istražna prilika);
 - Zakon br. 02/L-17 o socijalnim i porodičnim službama, izmenjen i dopunjen Zakonom br. 04/L-081, koji obuhvata žrtve trgovine ljudima u kategorijama socijalne zaštite;
 - Zakon br. 04/L-219 o strancima, kojim se predviđa odobravanje perioda za oporavak i razmišljanje i davanje dozvola boravka žrtvama trgovine ljudima.
13. U pogledu podzakonskih akata, sledeći podzakonski akti relevantni su za borbu protiv trgovine ljudima:
- Standardni operativni postupci za žrtve trgovine ljudima na Kosovu* (usvojeni 2008. godine i izmenjeni i dopunjeni 2013. godine);
 - Minimalni standardi zaštite za žrtve trgovine ljudima (usvojeni 2010. godine);
 - Administrativno uputstvo br. 01/2014 za ranu identifikaciju žrtava TLJ od strane konzularnih službi, granične policije i Inspekcije rada, koje je Vlada Kosova* usvojila 21. marta 2014. godine.

Nacionalne strategije i akcioni planovi

14. Iskustvo stečeno primenom Nacionalne Strategije i Akcionog plana protiv TLJ za period 2008-2011. poslužilo je kao osnova za izradu sledeće Nacionalne strategije i Akcionog plana, za period 2011-2014, koji su usvojeni u avgustu 2011. Njihova izrada usledila je nakon inkluzivnog participativnog pristupa i uključivala je javne institucije, domaće i strane nevladine organizacije i međunarodne partnere.

¹ Službeni glasnik Republike Kosovo br. 34, 4. septembar 2013.

15. Predmet strategije za period 2011-2014. bile su četiri glavne oblasti: sprečavanje trgovine ljudima, zaštita i podrška žrtvama i svedocima, istraga i krivično gonjenje krivičnih dela trgovine ljudima, i zaštita dece. U svakoj od tih oblasti, identifikovani su strateški ciljevi i specifični ciljevi (npr. podizanje javne svesti, prevencija kroz obrazovanje, rešavanje problema napuštanja škole, izgradnja kapaciteta državnih i nevladinih subjekata, poboljšana identifikacija i upućivanje žrtava TLJ, održiva reintegracija žrtava trgovine ljudima, unapređivanje istražnih metoda, povećani institucionalni kapaciteti; saradnja sa drugim državama i međunarodnim organizacijama, posebno Interpolom, Europolom i Eurojustom, u cilju sprovođenja zajedničkih istraga, obuka policajaca, tužilaca i sudija, sprovođenja procedura za konfiskaciju imovine trgovaca ljudima). Akcioni plan koji dopunjava Strategiju obuhvatao je vremenski okvir za realizaciju različitih aktivnosti, nosioce i partnere, kao i budžet.

16. Što se tiče dece, u Strategiji je navedeno da je Vlada veoma zabrinuta zbog rastućeg trenda trgovine decom², u svim oblicima eksploatacije, a posebno u cilju seksualne eksploatacije, zbog čega je sprečavanje trgovine decom uočeno kao jedan od glavnih izazova i prioriteta. Strategija je potvrdila načela poštovanja prava deteta, najboljih interesa deteta, nediskriminacije, poštovanja stavova deteta i prava na informisanje, i predvidela je unapređenje rane identifikacije i upućivanja dece žrtava, kao i podizanje svesti društva o trgovini decom.

17. U vreme evaluacione posete GRETE, odvijao se proces usvajanja nove Nacionalne strategije i Akcionog plana za borbu protiv trgovine ljudima za period 2015-2019. Čitav niz zainteresovanih subjekata bio je uključen u izradu nove Strategije, uključujući subjekte civilnog društva i međunarodne organizacije. Konačni nacrt Strategije razvijen je uz finansijsku podršku nemačke Agencije za međunarodnu saradnju i razvoj (GIZ).³ Prema nacrtu teksta koji je dobila GRETA, izradi nove Strategije prethodila je sveobuhvatna ocena sprovođenja prethodne Strategije i Akcionog plana, koju je 2012. godine zatražio Nacionalni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima. Kao odgovor na taj zahtev, Inicijativa UNDP za sigurnost i bezbednost žena na Kosovu* angažovala je stručnjaka za monitoring i evaluaciju od maja 2012. do aprila 2014. godine, a Evropska unija je takođe angažovala stručnjaka od oktobra do novembra 2012. godine. Zaključak stručne ocene je da je sproveden sledeći deo aktivnosti predviđen Akcionim planom za period 2011-2014: 45,83% u oblasti prevencije, 70,37% aktivnosti u oblasti zaštite žrtava, 62,79% u oblasti krivičnog gonjenja, i 69,23% u oblasti zaštite dece.

18. Novu Strategiju i Akcioni plan za period 2015-2019. odobrila je Vlada na sastanku 8. maja 2015. godine. Glavni cilj nove Strategije, koja odražava ciljeve Strategije EU za iskorenjivanje trgovine ljudima za period 2012-2016, jeste „koordinacija preventivnih mera i borbe protiv trgovine ljudima u cilju svođenja broja slučajeva trgovine ljudima na minimum i koordinacija pružanja kvalitetnih usluga žrtvama trgovine ljudima da bi im se vratilo dostojanstvo i sprečila ponovna trgovina ljudima“. Postoje četiri strateška cilja definisana u Strategiji:

- unapređenje sprečavanja trgovine ljudima putem informisanja, osveščivanja i obrazovanja društva u celini, a posebno ugroženih grupa, o posledicama trgovine ljudima i uključenosti u aktivnosti trgovine ljudima;
- kontinuirano jačanje sistema identifikacije, zaštite, pomoći i reintegracije žrtava trgovine ljudima kroz održive programe socijalne inkluzije;
- efikasno krivično gonjenje slučajeva trgovine ljudima povećanjem efikasnosti mehanizma za otkrivanje i krivično gonjenje trgovaca ljudima;
- jačanje međunarodne i domaće saradnje i partnerstava.

² „Dete“ označava svaku osobu mlađu od 18 godina.

³ GIZ (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH) u ime nemačkog Saveznog Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj.

19. GRETA je obavještena da će biti obezbeđeno finansiranje Strategije, ali nije pomenut nikakav konkretan iznos. Kako tvrde vlasti, budžet za izvršenje aktivnosti iz Akcionog plana bio je proporcionalno raspodeljen od strane svih glavnih institucija. Očekuje se da će jedan broj aktivnosti u okviru Akcionog plana finansirati donatori (vidi i stav 58).

3. Pregled institucionalnog okvira za aktivnosti protiv trgovine ljudima

a. Nacionalni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima

20. U skladu sa Odlukom Vlade br. 029 od 10. aprila 2008. godine, ustanovljena je institucija Nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima. Nacionalni koordinator je dužan da koordinira i prati izvršenje Strategije i Akcionog plana borbe protiv TLJ i obavlja druge dužnosti u skladu sa odredbama Zakona br. 04/L-218, uključujući rukovođenje Nacionalnim telom (vidi stav 22.), i stalnu koordinaciju sa relevantnim organima. Uz podršku Sekretarijata za praćenje i procenu nacionalnih strategija Ministarstva unutrašnjih poslova, Nacionalni koordinator takođe razvija, koordinira i prati izvršenje Nacionalnih referentnih mehanizama. Vlada je dužna da obezbedi odgovarajuće finansijske i ljudske resurse za rad Nacionalnog koordinatora, Nacionalnog tela i Sekretarijata kako bi im se omogućilo da vrše aktivnosti navedene u Zakonu br. 04/L-2018.

21. U vreme posete GRETE, položaj Nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima bio je upražnjen. GRETA je obavještena da je tokom mandata prethodne vlade Zamenik ministra unutrašnjih poslova postavljen na položaj Nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, ali da nakon parlamentarnih izbora u junu 2014. godine, nova Vlada formirana decembra 2014. godine nije postavila zamenika ministra unutrašnjih poslova, pa time ni Nacionalnog koordinatora. Delegacija GRETE je pokrenula to pitanje u razgovoru s Ministrom unutrašnjih poslova, koji je rekao da će on, u periodu do postavljenja zamenika ministra unutrašnjih poslova, postaviti drugog službenika Ministarstva da preuzme ulogu Nacionalnog koordinatora. Vlada Kosova* je 25. septembra 2015. godine objavila odluku prema kojoj je Ministar unutrašnjih poslova postavljen za Nacionalnog koordinatora protiv trgovine ljudima, ali sa pravom da svoja ovlašćenja prenese na zamenika. Nakon toga, 6. oktobra 2015. godine, Ministar unutrašnjih poslova je ovlastio Zamenika ministra unutrašnjih poslova, g-dina Milana Radojevića, da zauzme položaj Nacionalnog koordinatora protiv trgovine ljudima (vidi i stav 59.).

b. Međuministarska radna grupa o trgovini ljudima i Nacionalno telo za borbu protiv trgovine ljudima

22. Pre usvajanja Zakona br. 04/L-2018, Međuministarska radna grupa o trgovini ljudima funkcionisala je u svojstvu koordinacione platforme, koja je skupila relevantne udeonikare. Članom 7. Zakona br. 04/L-2018 određeno je formiranje Nacionalnog tela za borbu protiv trgovine ljudima, koje se sastoji iz organa nadležnih za sprečavanje i borbu protiv TLJ (pobrojanih u članu 6. tog Zakona), drugih relevantnih državnih organa, predstavnika lokalnih vlasti, i nevladinih pružalaca usluga. Nacionalno telo dodeljuje obaveze i odgovornosti svakog organa u vezi s Nacionalnom strategijom i Akcionim planom, Standardnim operativnim postupcima za žrtve trgovine ljudima, Minimalnim standardima zaštite za žrtve trgovine ljudima i drugim relevantnim dokumentima. Nacionalni organ donosi i podnosi godišnji izveštaj Vladi. Drugi državni organi mogu da traže podatke od Nacionalnog tela u vezi sa zakonodavnim okvirom kao i izvršenjem Nacionalne strategije i Akcionog plana protiv TLJ. Sekretarijat za praćenje i procenu nacionalnih strategija u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova je odgovoran za organizovanje i koordinaciju aktivnosti Nacionalnog tela. Viši službenik Kancelarije Generalnog sekretara Ministarstva unutrašnjih poslova postavljen je sa zadatkom da prikuplja podatke u saradnji s relevantnim organima koji rade na izvršenju Strategije i Akcionog plana, da vrši nadzor nad njihovim radom, da analizira izveštaje koji oni podnose i da sačinjava tromesečne, polugodišnje i godišnje izveštaje s preporukama.

23. U skladu sa članom 6. Zakona br. 04/L-2018, nadležni organi za sprečavanje i borbu protiv TLJ koji imaju predstavnike Nacionalnom telu jesu sledeći:

- Ministarstvo unutrašnjih poslova
- Policija Kosova*
- Savet sudija
- Savet tužilaca
- Ministarstvo pravde
- Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije
- Ministarstvo kulture, omladine i sporta
- Ministarstvo rada i socijalne zaštite
- Ministarstvo zdravlja
- Ministarstvo spoljnih poslova
- Ministarstvo finansija
- Agencija za rodnu ravnopravnost
- Državno tužilaštvo
- Sudovi
- Kancelarija za zaštitu i pomoć žrtvama
- Lokalne vlasti.

24. Dve lokalne NVO, Centar za zaštitu žrtava i sprečavanje trgovine ljudima (PVPT) i Nada i domovi (SDSF), takođe su članice Nacionalnog tela. Prema stavu 3. člana 7, Zakona br. 04/L-2018, predstavnici stranih NVO, međunarodnih organizacija i stranih donatora koji su prisutni na Kosovu* i uključeni u aktivnosti u borbi protiv TLJ mogu da prisustvuju sastancima Nacionalnog tela u savetodavnom svojstvu. U ovom trenutku pozvani su da prisustvuju sastancima Nacionalnog tela IOM, GIZ, UNICEF, UNDP, EULEKS, OEBS, Karitas (Caritas) I Terre des Hommes.

25. GRETA je dobila kontradiktorne informacije u vezi sa učestalošću sastanaka Nacionalnog tela. Mada bi u načelu trebalo da se sastaje prosečno jednom u tri meseca, nije jasno da li se radi o sastancima u punom sastavu ili u radnim grupama. Neki državni službenici sa naznačili da je poslednji sastanak Nacionalnog tela kojem se prisustvovali bio održan u proleće 2014. godine. Vlasti Kosova* su obavestile GRETU da se 2014. godine Nacionalno telo sastalo u punom sastavu u tri navrata: 28. maja 2014, kako bi razmotrilo Strategiju i Akcioni plan za period od 2015. do 2019. godine; 17. septembra 2014. godine, kao bi se usaglasile aktivnosti nacionalne kampanje koju je organizovala Kancelarija Nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima; i 22. decembra 2014. godine, kako bi se pripremili odgovori za upitnike GRETE. Godine 2015. održan je sastanak 2. septembra u vezi sa evaluacijom GRETE. Svi sastanci su održani u Ministarstvu unutrašnjih poslova i sazvani od strane Sekretarijata za praćenje i evaluaciju nacionalnih strategija.

c. Direkcija Policije Kosova* za borbu protiv trgovine ljudima

26. U Policiji Kosova* postoji Direkcija za borbu protiv trgovine ljudima, sa dve jedinice: jedna se bavi sprečavanjem kriminala, krivičnim istragama i hapšenjem izvršilaca, a druga se bavi davanjem pomoći žrtvama i njihovom zaštitom. U jedinici za pomoć žrtvama zaposleno je 12 policijskih istražitelja i troje drugih službenika. Direkcija je takođe odgovorna za izradu redovnih izveštaja sa podacima o TLJ i trendovima.

27. Pored Direkcije na centralnom nivou, postoji sedam podređenih regionalnih direkcija (poslednja je otvorena u opštini Severna Mitrovica). Svaka od regionalnih jedinica ima od pet do sedam zaposlenih. Sve zajedno „na Kosovu“ postoji 57 policijskih radnih mesta čija je nadležnost istraživanje krivičnih dela u vezi sa TLJ, od kojih je 55 bilo popunjeno u vreme posete. Prema Standardnim operativnim postupcima koji definišu nadležnost u krivičnim postupcima, Direkcija za borbu protiv trgovine ljudima nadležna je za istraživanje dela povezanih sa TLJ po sledećim odredbama Krivičnog zakonika: član 169 (ropstvo i prisilni rad), član 171 (trgovina ljudima), član 172 (uskraćivanje ličnih dokumenata žrtvama ropstva i trgovine ljudima), član 238. (zlostavljanje deca u svrhu pornografije), član 231 (seksualne usluge žrtava trgovine ljudima), član 241 (omogućavanje ili prisiljavanje na prostituciju), član 242 (obezbeđivanje prostorija za prostituciju), član 246 (prisilan brak), član 265 (nezakonita transplantacija i trgovina ljudskim organima i tkivima) i član 283 (organizovani kriminal). Pored toga, regionalne jedinice takođe istražuju dela inkriminisana članom 7 (bavljenje prostitucijom) Zakona br. 03/L-142 o javnom redu i miru.

d. Ministarstvo rada i socijalne zaštite

28. Pod okriljem Ministarstva rada i socijalne zaštite radi i sklonište za žrtve TLJ za koje se smatra da su pod „visokim“ ili „srednjim“ rizikom⁴ (vidi stav 126.). To je državno telo specijalizovano za pružanje neposrednih usluga žrtvama u pogledu zaštite, rehabilitacije i postupanja s njima. Ministarstvo takođe obezbeđuje finansiranje (2.500 evra mesečno) funkcionisanja skloništa kojim upravlja NVO PVPT, i prati kvalitet pruženih usluga. Ministarstvo finansira i sklonište za decu kojim upravlja NVO Nada i domovi (oko 50.000 evra godišnje).

29. U svakoj opštini Kosova* postoje centri za socijalni rad, u kojima radi četvoro do petoro socijalnih radnika. Centri za socijalni rad su odgovorni za rad sa 34 različite kategorije klijenata, uključujući žrtve trgovine ljudima, međutim, nema socijalnih radnika koji se bave isključivo pitanjima TLJ. Centri za socijalni rad su nadležni za zaštitu sve dece i ispunjavaju ulogu tela zakonskog starateljstva.

e. Državno tužilaštvo

30. Do jula 2014. godine, tužioci EULEKS-a bavili su se ozbiljnijim i osetljivijim slučajevima, uključujući TLJ. U ovom trenutku, krivičnim delima TLJ bave se odeljenja za ozbiljna krivična dela osnovnih tužilaštava. GRETA je obavestena da je broj tužilaca na Kosovu* udvostručen od 2013. godine. Aprila 2015. godine je bilo 140 tužilaca, a očekuje se da njihov broj do jeseni poraste na 170. Jedan tužilac pri Specijalnom tužilaštvu u Prištini postavljen je od strane Saveta tužilaca kao središnji službenik zadužen za slučajeve trgovine ljudima, ali u osnovnim tužilaštvima nema tužilaca koji su specijalizovani za dela TLJ.

31. Državno tužilaštvo ima u delokrugu svoje kontrole Kancelariju za zaštitu i pomoć žrtvama, uspostavljenu u skladu s novim Zakonikom o krivičnom postupku, u kojoj su zaposleni zastupnici interesa žrtava čiji je prvenstveni zadatak promocija prava žrtava kriminala u pravosudnom sistemu.⁵ Ukupno je na Kosovu* bilo 23 zastupnika interesa žrtava (šest u Prištini i tri ili manje u svakom regionu) koji zastupaju sve žrtve (uključujući žrtve TLJ) u svim pravosudnim postupcima, obezbeđuju im informacije i savete o njihovim pravima i raspoloživim uslugama države, sprovode žrtve do odgovarajućeg organa i pomažu u koordinaciji usluga.

⁴ Stepenn rizika za žrtvu – „visok“, „srednji“ ili „nizak“ – određuje specijalna Direkcija policije za borbu protiv TLJ uz pomoć početne procene rizika čim je ustanovljeno postojanje žrtve. Ukoliko je osumnjičeni trgovac ljudima nepoznat ili na slobodi, stepenn rizika za žrtvu uvek se smatra „visokim“. Za većinu žrtava se u početku smatra da su u grupi „srednjeg“ rizika, ali se protokom vremena procena rizika menja.

⁵ Za više detalja v. Pravilnik o mandatu, strukturi i funkcionisanju Kancelarije za zaštitu i pomoć žrtvama, na adresi:

http://www.psh-ks.net/repository/docs/REGULATION_FOR_THE_MANDATE,_STRUCTURE_AND_FUNCTION_OF_THE_VPAO.pdf

f. NVO, drugi akteri iz civilnog društva, i međunarodne organizacije

32. Nevladine organizacije na Kosovu* igraju aktivnu ulogu u aktivnostima protiv trgovine ljudima, i to putem učešća u izradi strategija i akcionih planova protiv TLJ, u sprovođenju akcija, vršenju istraživanja, pružanju usluga žrtvama, organizovanju aktivnosti podizanja svesti i u obuci.

33. NVO Centar za zaštitu žrtava i sprečavanje trgovine ljudima (PVPT) bavi se uzrocima i posledicama nasilja putem multidisciplinarnog pristupa (društveno-ekonomske usluge, podizanje svesti, zastupanje na sudu i doprinos formulisanju socijalnih politika). PVPT vodi centar za rehabilitaciju za žrtve i potencijalne žrtve trgovine ljudima (vidi stav 129.) i olakšava postupak njihovog osnaženja obezbeđivanjem socijalne pomoći, informacija, obrazovanja, stručne obuke, rehabilitacije i dugoročne reintegracije.

34. NVO Nada i domovi (SDSF) bavi se isključivo decom žrtvama trgovine i nasilja i decom koja su u opasnosti da postanu žrtve trgovine ljudima. SDSF pruža socijalne usluge i usluge osnaženja za ranjivu decu u svom skloništu (vidi stav 130.).

35. Jedan broj međunarodnih organizacija i stranih donatora uzima učešće u aktivnostima protiv TLJ na Kosovu* putem podrške za izradu zakonskih propisa, tehničke pomoći, obuke, novčane podrške za izvršenje strategija i akcionih planova protiv TLJ, podizanja svesti i neposredne pomoći žrtvama. Kao što je rečeno u stavu 24, IOM, GIZ, UNICEF, UNDP, EULEKS i OEBS učestvuju kao posmatrači u Nacionalnom telu.

III. Usaglašenost Kosova* sa standardima Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima

1. Bitni koncepti i definicije sadržane u Konvenciji

a. Pristup zasnovan na ljudskim pravima borbi protiv trgovine ljudima

36. Članom 1(1)(b) Konvencije kao jedan od njenih ciljeva ustanovljena je zaštita ljudskih prava žrtava trgovine ljudima. Pored toga, član 5(3) sadrži obavezu promocije pristupa zasnovanog na ljudskim pravima u razvijanju, izvršenju i proceni politika i programa sprečavanja TLJ. U obrazloženju Konvencije je navedeno da je glavna dopunska vrednost Konvencije njena perspektiva ljudskih prava i usmeravanje na zaštitu žrtava. Na isti način, Preporučena načela i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima Ujedinjenih nacija naglašavaju da „ljudska prava žrtava trgovine moraju da budu u središtu svih napora da se spreči i suzbija trgovina ljudima i da se pruži zaštita, pomoć i obeštećenje žrtvama“.⁶

37. Trgovina ljudima predstavlja delo protiv dostojanstva i osnovnih sloboda čoveka, pa time i ozbiljnu povredu ljudskih prava. GRETA naglašava obavezu država da poštuju, ispunjavaju i štite ljudska prava, uključujući obezbeđivanje poštovanja od strane nedržavnih subjekata, u skladu sa obavezom dužne pažnje. Država koja ne uspe da ispuni ove obaveze može, na primer, da bude proglašena odgovornom za povrede Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP). Ovo je potvrdio Evropski sud za ljudska prava u presudi u predmetu *Rancev protiv Kipra i Rusije*, gde je Sud zaključio da trgovina ljudima u smislu člana 3(a) Protokola iz Palerma i člana 4(a) Konvencije o borbi protiv trgovine ljudima potpada pod opseg člana 4. Evropske konvencije o ljudskim pravima (kojim su zabranjeni ropstvo, ropski položaj i prinudni ili obavezni rad).⁷ Sud je zaključio i da član 4. podrazumeva pozitivnu obavezu zaštite žrtava ili potencijalnih žrtava, kao i proceduralnu obavezu istraživanja trgovine ljudima.

⁶ Prilog izveštaju UNHCR (E/2002/68/Add. 1), <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/Traffickingen.pdf>

⁷ *Rancev protiv Kipra i Rusije*, br. 25965/04, stav 282, Evropski sud za ljudska prava 2010.

38. Konvencija o borbi protiv trgovine ljudima zahteva od država da uspostave sveobuhvatan okvir za zaštitu od TLJ, zaštitu žrtava trgovine kao žrtava ozbiljne povrede ljudskih prava, kao i delotvorno istraživanje i procesuiranje počilaca. Ta zaštita obuhvata korake čiji je cilj da se obezbedi propisno prepoznavanje svih žrtava trgovine ljudima. Takođe sadrži mere osnaživanja žrtava TLJ unapređenjem njihovih prava na odgovarajuću zaštitu, pomoć i nadoknadu štete, uključujući oporavak i rehabilitaciju, u participativnom i nediskriminišućem okviru. Pored toga, mere sprečavanja TLJ trebalo bi preduzeti u oblasti društveno-ekonomskih, radnih i migracionih politika.

39. GRETA želi da naglasi neophodnost da se države takođe pozabave TLJ kao oblikom nasilja prema ženama i da uzmu u obzir rodno specifične oblike iskorišćavanja, kao i posebnu situaciju dece žrtava trgovine ljudima, u skladu s relevantnim međunarodnim pravnim instrumentima.⁸

40. Stavom 3. člana 28. Ustava Kosova* zabranjena je trgovina ljudima. Pored toga, u članu 22. Ustava, naslovljenom „Neposredna primenljivost međunarodnih sporazuma i instrumenata“, navodi se da su ljudska prava i osnovne slobode zajemčene Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i nizom drugih međunarodnih ugovora neposredno primenljivih na Kosovu* i da, u slučaju sukoba, imaju prednost nad odredbama državnih zakona i drugih akata državnih institucija.

41. Član 171. Krivičnog zakonika kojim je inkriminisana TLJ deo je glave XV, naslovljene „Krivična dela protiv čovečnosti i vrednosti zaštićenih međunarodnim pravom“. Pored toga, stavom 1.2. člana 1. Zakona o borbi protiv TLJ br. 04/L-218 propisano je da je svrha Zakona uspostavljanje pravnih odredaba za „zaštitu žrtava trgovine ljudima, uključujući obezbeđivanje prava, pravne pomoći, medicinske pomoći i psihološke podrške, obezbeđivanje nadoknade štete i drugih prava svim licima za koja se pretpostavlja da su prepoznata kao žrtve trgovine, bez obzira na pol, godine života, bračno stanje, jezik, fizičku ili umnu invalidnost, seksualnu orijentaciju, nacionalnost, mišljenje ili političku pripadnost, veroispovest ili verovanje, etničku ili društvenu rasu, imovinu, rodni ili drugi status, putem pristupa zasnovanog na ljudskim pravima, u punoj saglasnosti s međunarodnim standardima i konvencijama“. Pored toga, član 4. Zakona br. 04/L-218, naslovljen „Osnovna načela borbe protiv trgovine ljudima“, odnosi se na „priznavanje trgovine ljudima kao krivičnog dela koje pogađa osnovna ljudska prava, dostojanstvo, slobodu i integritet ljudi“.

42. Nacionalne strategije za borbu protiv TLJ usvojene na Kosovu* od samog početka XXI veka proglašavaju načelo pristupa borbi protiv TLJ zasnovano na ljudskim pravima. Na primer, u nacrtu Strategije za period od 2015. do 2019. godine navodi se da je „agenda Vlade Kosova* u vezi sa ovim fenomenom razvijena iz perspektive ljudskih prava“.⁹

43. Pristup borbi protiv TLJ zasnovan na ljudskim pravima podrazumeva transparentnost i odgovornost države putem usvajanja nacionalne politike i akcionih planova za borbu protiv trgovine ljudima, koordinacije napora svih relevantnih subjekata, redovne obuke relevantnih stručnih kadrova, istraživanja i prikupljanja podataka, i obezbeđivanja adekvatnog finansiranja za izvršenje ovih mera. U odeljcima ovog izveštaja koji slede detaljno se posmatra delotvornost politika i mera preduzetih od strane vlasti Kosova* u ovim oblastima.

⁸ Kao što su Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u kući, Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, Konvencija Ujedinjenih Nacija o pravima deteta i njenog neobavezujućeg Protokola o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, i Konvencija Ujedinjenih Nacija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena.

⁹ Nacionalna strategija 2015-2019, str. 11.

b. Definicije „trgovine ljudima“ i „žrtve TLJ“ u zakonodavstvu Kosova*

i. Definicija „trgovine ljudima“

44. U skladu sa članom 4(a) Konvencije o ljudskim pravima, trgovina ljudima ima tri sastavna dela: delo („vrbovanje, prevoz, prebacivanje, držanje ili primanje lica“); korišćenje određenih sredstava („pretnja upotrebom sile ili drugih oblika prisile, kidnapovanja, prevare, otkrivanja, ili zloupotreba sile ili položaja ranjivosti ili davanje ili primanje novca ili druge koristi da bi se postigla saglasnost lica koje kontroliše drugo lice“); i svrhu iskorišćavanja („kao najmanje, iskorišćavanje prostituisanja drugih lica ili drugi oblici seksualnog iskorišćavanja, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili postupci slične ropstvu, ropški položaj ili uzimanje organa“). U slučaju dece, u skladu sa članom 4(c) Konvencije, nije relevantno da li su korišćena sredstva pobrojana u gornjem tekstu.

45. Definicija trgovine ljudima u pravu Kosova* data je u stavu 6. člana 171. Krivičnog zakonika (KZ), kako sledi:

„Za potrebe ovog člana i člana 172. ovog Zakonika izrazi navedeni u nastavku imaće sledeća značenja:

6.1. Trgovina ljudima - vrbovanje, prevoz, prebacivanje, držanje ili primanje lica, pretnja upotrebom sile ili drugih oblika prisile, kidnapovanja, prevare, otkrivanja, ili zloupotreba sile ili položaja ranjivosti ili davanje ili primanje novca ili druge koristi da bi se postigla saglasnost lica koje kontroliše drugo lice, u svrhu iskorišćavanja.

6.2. Iskorišćavanje – kako se koristi u tački 6.1. ovog stava obuhvata, ali nije ograničeno na, prostituisanje drugih, pornografiju ili druge oblike seksualnog iskorišćavanja, prosjačenje, prisilan ili obavezan rad ili usluge, ropstvo ili postupke slične ropstvu, ropški položaj ili uzimanje organa ili tkiva.

6.3. Saglasnost žrtve trgovine ljudima za nameravano iskorišćavanje nije relevantno u slučaju kada se bilo koje od sredstava navedenih u tački 6.1. ovog stava koristi protiv takve žrtve.

6.4. Vrbovanje, prevoz, prebacivanje, držanje ili primanje deteta u svrhu iskorišćavanja smatraće se trgovinom ljudima čak i kada ne obuhvata korišćenje bilo kojeg od sredstava navedenih u tački 6.1. ovog stava.“

46. Gornja definicija obuhvata tri sastavna elementa TLJ u pogledu punoletnih lica, u skladu sa članom 4(a) Konvencije. Što se tiče dece, definicija sadrži samo dva od gorenavedenih elemenata, tj. delo i svrhu iskorišćavanja, bez obzira na sredstva koja se koriste. To je takođe u skladu sa definicijom Konvencije. Spisak oblika iskorišćavanja u stavu 6. člana 171, tački 6.2 KZ nije sveobuhvatan, što znači da se mogu inkriminisati novi oblici eksploatacije. GRETA primećuje da pored oblika iskorišćavanja posebno pomenutih u Konvenciji, član 171. KZ izričito inkriminiše trgovinu ljudima u svrhu prosjačenja, što GRETA pozdravlja. Dok definicija Međunarodne organizacije rada (ILO) prisilnog rada obuhvata i prisilno prosjačenje, njegovo izričito pominjanje kao oblika iskorišćavanja koji proističe iz TLJ obezbeđuje garanciju da će biti uzeto u obzir u slučajevima TLJ.

47. Zakon o borbi protiv TLJ br. 04/L-218 (stav 1. člana 3) nudi definiciju trgovine ljudima koja je identična definicijama KZ datim u gornjem tekstu, i, pored definisanja iskorišćavanja, definiše „prisilan rad“¹⁰, „prisilan brak“¹¹, i „nezakonito usvajanje“¹². Mada se „prisilan brak“ i „prisilno usvajanje“ ne nalaze među oblicima iskorišćavanja izričito pomenutim u članu 171. KZ, vlasti Kosova* su navele da bi Zakon br. 04/L-218 o borbi protiv trgovine ljudima, budući da je *lex specialis*, bio primenljiv kada ova krivična dela sadrže sastavne elemente trgovine ljudima pa bi se našla u okviru krivičnog dela trgovine ljudima.

¹⁰ „Prisilan rad – bilo koji rad ili usluge koji se izvlače iz bilo kog lica pod pretnjom bilo kakve kazne i za koje to lice nije ponudilo sebe dobrovoljno.“

¹¹ „Prisilan brak – servilni ili fiktivni oblik braka lica, u meri u kojoj sadrži sastavne elemente trgovine ljudima, kako je definisana u KZ. U slučaju deteta, saglasnost deteta smatraće se nebitnim za bilo koje od gornjih dela.“

¹² „Nezakonito usvajanje – bilo koja institucija ili praksa u kojoj se dete predaje od strane jednog ili oba biološka roditelja ili staratelja drugom licu, bilo za nadoknadu ili ne, u cilju iskorišćavanja deteta ili njegovog rada.“ Ovo liči na čudnu definiciju –

48. U članu 5. Zakona br. 04/L-218, naslovljenom „Elementi krivičnog dela trgovine ljudima“, navodi se:

- „1. Kako je određeno članom 171. Krivičnog zakonika, elementi trgovine ljudima sastoje se iz:
- 1.1. Vrbovanja;
 - 1.2. Prevoza;
 - 1.3. Prebacivanja;
 - 1.4. Držanja ili primanja lica, uz pomoć pretnje i upotrebe sile ili drugih oblika prisile;
 - 1.5. Otmice;
 - 1.6. Prevare;
 - 1.7. Obmane;
 - 1.8. Zloupotrebe sile ili položaja ranjivosti, i
 - 1.9. Davanja ili primanja isplata ili koristi kako bi se postigla saglasnost lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u svrhe iskorišćavanja.“

49. GRETA primećuje da je gorenavedeni spisak elemenata kombinacija dela i sredstava za izvršenje dela trgovine ljudima, ali da je svrha iskorišćavanja pomenuta jedino u vezi sa „davanjem ili primanjem isplata ili koristi kako bi se postigla saglasnost lica koje ima kontrolu nad drugim licem“. GRETA primećuje da bi način na koji je formulisan član 5. Zakona br. 04/L-218 mogao da dovede do nedoumica u vezi sa odnosom između dela, sredstava i svrhe. S druge strane, policajci i tužioci s kojima je razgovarano tokom posete nisu smatrali ovu odredbu problematičnom i primetili su da je definicija TLJ u članu 171. KZ dovoljno jasna. Vlasti Kosova* su navele da se KZ koristi u procesuiranju dela TLJ, ali kada neko pitanje nije regulisano KZ-om, primenjuju se odredbe Zakona br. 04/L-218, koji je *lex specialis* (vidi stav 47.).

50. U skladu s članom 4(b) Konvencije, saglasnost žrtve nije relevantna u slučajevima gde je korišćeno bilo koje od sredstava navedenih u definiciji TLJ. GRETA sa zadovoljstvom primećuje da se u tački 6.3 člana 171 KZ izričito navodi da se saglasnost žrtve trgovine ljudima za iskorišćavanje ne uzima u obzir u slučaju kada se koristi bilo koje od sredstava navedenih u tački 6.1. ovog člana.

51. Za dalju analizu definicije TLJ i povezanih dela iz perspektive krivičnog materijalnog prava, vidi stavove 161. do 167.

ii. Definicija „žrtve TLJ“

52. Konvencija definiše „žrtvu TLJ“ kao „bilo koje fizičko lice na kome je primenjena TLJ kako je definisano u članu 4. Konvencije“. Prepoznavanje žrtava trgovine ljudima kao takvih je bitno jer podrazumeva njihovo pravo na širok spektar mera zaštite i pomoći navedenih u Konvenciji.

53. Prema tački 1.7. člana 3. Zakona o borbi protiv trgovine ljudima br. 04/L-218, žrtva trgovine je „bilo koje lice koje je bilo predmet dela ili prakse definisanih u tački 1.1. stava 1. ovog člana“ (u kojoj je ponovljena definicija TLJ iz člana 171 KZ). Zakon o borbi protiv trgovine ljudima takođe definiše „pretpostavljenu žrtvu“ kao „lice za koje se pretpostavlja da je žrtva trgovine ljudima, ali koje nije formalno prepoznato od strane relevantnih organa, ili koje je odbilo da bude formalno prepoznato kao takvo.“ Lice za koje se pretpostavlja da je bilo žrtva trgovine ljudima ima pravo na isto postupanje kao i prepoznate žrtve od početka postupka identifikacije.

54. Pitanje definisanja žrtve TLJ razmatra se i u odeljcima ovog izveštaja koji se bave prepoznavanjem žrtava i merama pomoći koje im se pružaju, pored povezanih predloga GRETE.

da se usvajanje može da dogodi samo putem „predaje“ drugom licu – svakako bi morao da postoji drugi oblik namere pored iskorišćavanja, kao što je stavljanje deteta pod kontrolu/starateljstvo drugog lica? Možda prevod nije adekvatan.

- c. Sveobuhvatan pristup delovanju protiv TLJ, koordinacija svih subjekata i delovanja, i međunarodna saradnja
- i. *Sveobuhvatan pristup i koordinacija*

55. Jedan od ciljeva Konvencije jeste da sačini sveobuhvatan okvir zaštite i pomoći žrtvama i svedocima. Da bi bilo delotvorno, svako nacionalno delovanje u borbi protiv TLJ mora da bude sveobuhvatno i višesektorsko, i da sadrži odgovarajuću multidisciplinarnu stručnost. Članom 29(2) Konvencije propisano je usvajanje mera kako bi se obezbedila koordinacija nacionalnih politika i delovanja protiv TLJ, uključujući obrazovanje posebnih koordinacionih tela. Pored toga, Konvencija pominje i potrebu da se saraduje i gradi strateško partnerstvo sa civilnim društvom putem kooperativnih okvira, čime se može pomoći državi da ispuni svoje obaveze po Konvenciji (član 35).

56. Svrha zakonskih i političkih okvira u oblasti delovanja protiv TLJ na Kosovu* jeste da obuhvati sve žrtve različitih oblika iskorišćavanja, kako prekograničnog tako i unutrašnjeg, bilo da je povezano sa organizovanim kriminalom ili ne. Cilj Nacionalne strategije i Akcionog plana za period od 2011. do 2014. godine i novih nacrti Strategije i Akcionog plana od 2015. do 2019. godine jeste da se obuhvate svi udeonikari, kako državni tako i nevladini, i da se obuhvate aspekti sprečavanja, zaštite, procesuiranja i saradnje.

57. Kako je već pomenuto u stavu 17, izvršenje Nacionalne strategije i Akcionog plana za period od 2008. do 2011. godine procenio je spoljašnji konsultant. **GRETA pozdravlja praksu procenjivanja ostvarivanja Nacionalne strategije i Akcionog plana.**

58. GRETA primećuje da je finansiranje borbe protiv trgovine ljudima na Kosovu* u velikoj meri zavisilo od međunarodnih organizacija i stranih donatora. U novoj strategiji za period od 2015. do 2019. godine navedeno je da će sredstva potrebna za njenu primenu biti obezbeđena uglavnom iz budžeta Kosova*. **GRETA primećuje da je obezbeđivanje finansiranja iz budžeta neophodno za primenu Strategije i Akcionog plana i smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da alociraju odgovarajuća budžetska sredstva za delovanje protiv TLJ, u dogovoru sa svim relevantnim subjektima (vidi i stav 19.).**

59. Kako se navodi u stavu 21, skoro godinu dana nije postojao Nacionalni koordinator, a 6. oktobra 2015. godine Ministar unutrašnjih poslova je ovlastio zamenika ministra unutrašnjih poslova da vrši dužnost Nacionalnog koordinatora za borbu protiv TLJ. GRETA primećuje da se od Nacionalnog koordinatora očekuje da obavlja niz zadataka povezanih sa planiranjem, praćenjem i izveštavanjem o razvoju i primeni nacionalne politike protiv TLJ, kao i predsedavanjem Nacionalnim telom. Sekretarijat formira Sekretarijat za nacionalne strategije Ministarstva unutrašnjih poslova, čiji je zadatak posmatranje i procena desetak različitih strategija. GRETA primećuje da se u nizu zemalja strukture koje koordiniraju delatnosti protiv TLJ ne nalaze u ministarstvima već su neposredno podređene vladi ili predsedniku vlade; to se može smatrati dobrom praksom jer pokazuje želju vlasti da obezbede da takve strukture imaju stvarno međuorgansko delovanje. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da razmotre ustanovljavanje nezavisnog položaja Nacionalnog koordinatora sa kancelarijom koja je u potpunosti spremna da se bavi zadacima u borbi protiv TLJ.**

60. U Zakonu br. 04/L-2018 navodi se da će Nacionalni koordinator „delovati kao Nacionalni izvestilac kako bi obavljao procene trendova u trgovini ljudima i merenja rezultata delatnosti u borbi protiv te trgovine, uključujući prikupljanje statističkih podataka, u bliskoj saradnji s relevantnim organizacijama civilnog društva koje su aktivne u ovoj oblasti.“ GRETA bi želela da naglasi da je članom 29. Konvencije ustanovljena jasna razlika između Nacionalnog koordinatora i Nacionalnog izvestioca. Pristup politikama protiv trgovine ljudima zasnovan na ljudskim pravima koji zastupa Konvencija zahteva odgovarajuće praćenje i procenu. GRETA primećuje da bi ključne karakteristike mehanizama Nacionalnog izvestioca u smislu stava 4. člana 29. Konvencije¹³ trebalo da budu sposobnost kritičkog posmatranja napora i delotvornosti svih državnih institucija, uključujući nacionalne koordinate, i u tom smislu održavanje stalne razmene sa civilnim društvom, naučnom zajednicom i drugim relevantnim udeoničarima. Strukturno razdvajanje funkcije posmatranja od izvršne funkcije omogućava objektivnu procenu primene zakonskih propisa protiv TLJ, politika i aktivnosti, identifikacije manjkavosti i formulisanje sveobuhvatnih pravnih i političkih preporuka.¹⁴ **GRETA poziva vlasti Kosova* da razmotre određivanje nezavisnog Nacionalnog izvestioca ili drugog nezavisnog mehanizma za praćenje aktivnosti državnih institucija u borbi protiv TLJ.**

61. Kako se navodi u stavu 9, interna trgovina ljudima je rastući trend na Kosovu*. To zahteva odgovarajuće izmene politika i prakse u borbi protiv TLJ. Deca su predstavljala 46% prepoznatih žrtava trgovine ljudima 2013. godine, i priznato je da su ona posebno izložena TLJ.¹⁵ Što se tiče trgovine u svrhu eksploataciju rada, rečeno je da su sezonski radnici koji dolaze na Kosovo* iz susednih zemalja ranjivi na TLJ, ali do sada niko nije krivično gonjen zbog toga.

62. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preduzmu dalje korake kako bi obezbedile sveobuhvatnost borbe protiv TLJ, posebno sledeće:**

- **bavljenje problemom interne trgovine ljudima uz pomoć podizanja svesti, istraživanja, mera za smanjenje potražnje i mera koje ciljaju na osnovne uzroke trgovine ljudima;**
- **redovno sazivanje sastanaka Nacionalnog tela, kako je predviđeno Nacionalnom strategijom i Akcionim planom;**
- **obraćanje više pažnje na mere sprečavanja i zaštite u oblasti posebne ranjivosti dece na trgovinu ljudima, posebno dece iz društveno ranjivih grupa i raseljene dece;**
- **jačanje aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima u svrhu iskorišćavanja rada tako što bi se uključile inspekcije rada, sindikati, civilno društvo i privreda na zajedničkoj platformi i poboljšalo prepoznavanje i pomoć žrtvama trgovine ljudima za svrhu eksploatacije rada.**

¹³ „Svaka stranka bi trebalo da razmotri postavljanje Nacionalnih izvestilaca ili drugih mehanizama za praćenje aktivnosti državnih institucija protiv TLJ i ostvarivanje zahteva nacionalnih zakonodavstava.“

¹⁴ U tom kontekstu, v, Zajednički izveštaj sa konsultativnog sastanka o jačanju partnerstava s nacionalnim izvestiocima o trgovini ljudima i ekvivalentnim mehanizmima organizovanog od strane Specijalnog izvestioca UN za trgovinu ljudima, posebno ženama i decom, u Berlinu, 23-24. maja 2013. godine.

¹⁵ Nacionalna strategija za period od 2015. do 2019. godine, str. 10.

iv. Obuka relevantnih stručnih kadrova

63. GRETA je obavještena da se kursevi o TLJ održavaju na Policijskoj školi jednom ili dva puta godišnje. Nastavnici se drže posebnog programa rada koji je odobrilo Ministarstvo prosvete. Obuka se finansira iz budžeta Policije. Svi istražitelji koji rade u Policijskoj jedinici za borbu protiv trgovine ljudima pohađali su osnovni kurs za istraživanje trgovine ljudima. Pored toga, svi pripadnici policije godišnje imaju dva dana obuke na poslu, što obično obuhvata tri sata o TLJ. Kurs za istražitelje traje nedelju dana i obično ga pohađa 20 do 30 pripadnika Policije i Granične policije. Obuka obuhvata prepoznavanje, istraživanje i međunarodnu saradnju. Postoji i dvonedeljni kurs o istraživanju organizovanog kriminala, koji sadrži i dva dana o TLJ. Učesnici su pripadnici policije koji rade u toj oblasti ili su pohađali prvi kurs.

64. Pored toga, UNHCR je obezbedio obuku za pripadnike Granične policije i učestvovao u organizovanju studijskih putovanja i radionica za Ministarstvo unutrašnjih poslova. GRETA je obavještena da je ambasada Velike Britanije u skorašnjem periodu obezbedila obuku u oblasti razgovora sa žrtvama i njihovim pravima i o tome kako se gradi poverenje.

65. GRETA je obavještena da tužioci pohađaju obaveznu početnu i kasniju obuku u Pravosudnom institutu. Rečeno je da obuka o TLJ traje dva sata i obuhvata sprečavanje, prepoznavanje, pomoć i zaštitu, pravne aspekte TLJ, i prava žrtava TLJ u krivičnim postupcima. Obuku vode drugi tužioci, uključujući međunarodne goste.

66. Zastupnici interesa žrtava pohađaju godišnju obuku o Standardnim operativnim postupcima. Takođe imaju specijalističku obuku, koja se finansira iz inostranstva.

67. GRETA je obavještena da je obuku u ranom prepoznavanju žrtava TLJ organizovala Inspekcija rada. Inspektori rada su takođe učestvovali u obuci koju su organizovale organizacije Karitas Kosovo* i Karitas Albanija o prepoznavanju i reintegraciji žrtava trgovine, kao i u poseti Holandiji organizovanoj od strane EU. Dvoje inspektora rada je pohađalo obuku za predavače za primenu Standardnih operativnih postupaka sa žrtvama trgovine ljudima. Pored toga, četvoro inspektora rada učestvovalo je na obuci o Standardnim operativnim postupcima koju je organizovao OEBS u Gnjilanu oktobra 2013. godine i u Vučitrnu novembra 2013. godine.

68. GRETA je obavještena da Ministarstvo prosvete, nauke i tehnologije podiže svest o TLJ u školama i među roditeljima i organizuje obuku nastavnika tako da mogu da prenesu svoja znanja u školama. Programi obuke se održavaju na godišnjem nivou.

69. Godine 2013. Ministarstvo zdravlja je zajedno s OEBS-om organizovalo obuku o ulozi medicinskog osoblja u prepoznavanju žrtava trgovine ljudima. Novembra 2011. godine, Ministarstvo zdravlja je održalo obuku o „Ulozi zdravstvenih radnika u sprečavanju TLJ“. Obuka je bila zasnovana na istraživanju obavljenom uz pomoć upitnika poslatih na adrese 18 zdravstvenih institucija. Obuku je pohađalo 35 učesnika iz psihijatrijskih klinika, regionalnih bolnica i Univerzitetskog kliničkog centra iz Prištine (lekari u urgentnim službama, psihijatri, medicinske sestre, službenici socijalnih službi, psihosocijalni savetodavci). Pored toga, Jedinica za ljudska prava pri Ministarstvu zdravlja, u saradnji s misijom OEBS na Kosovu*, organizovala je regionalnu obuku o postupanju i upućivanju žrtava trgovine ljudima. Obuka je pružena zdravstvenim radnicima centara porodične medicine i osoblju urgentnih službi pri regionalnim bolnicama. Obuka je obavljena u Đakovici, Peći, Gnjilanu, Prizrenu, Mitrovici i Prištini, a bilo je obuhvaćeno 179 učesnika. Nikakva posebna obuka nije obavljena u oblasti vađenja ljudskih organa. **GRETA smatra da bi kao deo obuke medicinsko osoblje trebalo da bude senzibilisano o TLJ čija je svrha vađenje organa.**

70. GRETA pozdravlja napore učinjene na Kosovu* od strane vlasti, NVO, međunarodnih organizacija i stranih donatora u obezbeđivanju obuke stručnog osoblja koje radi na sprečavanju TLJ i zaštiti žrtava. Međutim, jasno je da nisu obuhvaćene sve relevantne struke. Posebno bi trebalo da se razvija informisanost sudija, inspektora rada i socijalnih radnika o trgovini ljudima i pravima žrtava.

71. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da nastave da unapređuju znanje i osetljivost relevantnih stručnih kadrova (uključujući pripadnike policije, socijalne radnike, stručna lica koja rade s decom, medicinsko osoblje, javne tužioce, sudije i medije) o TLJ i pravima žrtava. U budućnosti bi programi obuke trebalo da budu sačinjeni tako da obezbede unapređenje znanja i veština relevantnih stručnih kadrova koji im omogućavaju prepoznavanje žrtava TLJ, pružanje pomoći i zaštite žrtvama, omogućavanje pružanja obeštećenja žrtvama i obezbeđivanje osude onih koji se bave TLJ.

iii. Prikupljanje podataka i istraživanje

72. Pristup politikama protiv TLJ zasnovanih na ljudskim pravima koje zastupa Konvencija zahteva odgovarajuće praćenje i procenjivanje. Bitan element je redovna dostupnost sveobuhvatnih statističkih podataka kako o trendovima u TLJ tako i o učincima glavnih subjekata u borbi protiv TLJ. Prikupljanje podataka od raznih državnih institucija i NVO izaziva zabrinutost za zaštitu podataka, posebno u oblasti podataka o ličnosti. Za prikupljanje, skladištenje, prenos, kompilaciju i raspodeljivanje podataka su razvijeni međunarodni standardi. Kako bi se obezbedilo puno poštovanje ovih standarda, od stranaka se očekuje da primenjuju odgovarajuće mere i tehnike zaštite podataka. Dodatan zahtev za politike protiv trgovine ljudima zasnovane na ljudskim pravima jeste obavljanje istraživanja i analiza sa posebnim akcentom na prava i interese žrtava.

73. Na Kosovu*, prikupljanje podataka i istraživanje u oblasti TLJ deo je zadataka Nacionalnog koordinatora. U praksi, prikupljanje podataka vrši Kosovski* policijski Direkcija za borbu protiv trgovine ljudima, koji je odgovoran za izradu redovnih izveštaja sa podacima o TLJ i trendovima.

74. Međuinstitucionalni mehanizam za praćenje usklađivanja statističkih podataka o krivičnim delima objavio je izveštaj za period 2013-2014. koji obuhvata podatke o krivičnim delima TLJ. Međutim, u ovom izveštaju nisu navedene osude i kazne.

75. GRETA smatra da bi, u svrhu pripremanja, praćenja i procene politika u borbi protiv TLJ, vlasti Kosova* trebalo da razviju i održavaju sveobuhvatan i jasan statistički sistem o trgovini ljudima prikupljanjem pouzdanih statističkih podataka o merama za zaštitu i unapređenje prava žrtava kao i o istraživanju, procesuiranju i sudskim odlukama o slučajevima TLJ. Statističke podatke u vezi sa žrtvama trebalo bi prikupiti od svih glavnih subjekata i trebalo bi da budu dati po kriterijumima pola, godina života, vrste iskorišćavanja, zemlje porekla i/ili odredišta. To bi trebalo da bude propraćeno svim neophodnim merama poštovanja prava onih na koje se podaci odnose na zaštitu podataka o ličnosti, uključujući slučajeve u kojima se od NVO koje rade sa žrtvama TLJ traži da obezbede podatke za nacionalnu banku podataka.

76. Što se tiče skorašnjih istraživanja u vezi sa TLJ, u okviru projekta „Mario“ (koji su finansirali Evropska Komisija i Fondacija Ouk (Oak Foundation)), NVO Terre des Hommes obavila je istraživanje 2014. godine i objavila izveštaj „Deca i maloletnici u pokretu uključena u ulični rad u Albaniji i na Kosovu: transnacionalni i interni obrasci“.¹⁶

¹⁶ Vathi, Zana, *Children and Children and Adolescents on the Move Involved in Street Work in Albania and Kosovo: Transnational and Internal Patterns*, Projekat Mario, novembar 2014. godine

77. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da obavljaju i podržavaju istraživanja vezana za TLJ kao značajan izvor podataka za procenu postojećih programa i za njihovo unapređenje i razvijanje budućih mera i politika. Oblasti u kojima je potrebno dodatno istraživanje kako bi se osvetlili obim i trendovi trgovine ljudima na Kosovu* i informisali kreatori politika obuhvataju TLJ unutar Kosova*, trgovinu decom i trgovinu u svrhu radne eksploatacije.**

iv. Međunarodna saradnja

78. Na Kosovu* je saradnja sa drugim državama u borbi protiv TLJ zasnovana na Zakonu o međunarodnoj saradnji u krivičnim stvarima¹⁷ i relevantnim bilateralnim sporazumima i ugovorima.

79. Sporazumi o saradnji policija potpisani su sa sledećim zemljama: Albanija, Austrija, Bugarska, Hrvatska, Finska, Francuska, Nemačka, Mađarska, Crna Gora, Švedska, Švajcarska, „Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija“ i Velika Britanija. Sporazum sa Francuskom posebno se bavi saradnjom u borbi protiv mreža nezakonite migracije i TLJ. Pored toga, sporazumi o saradnji su u fazi razgovora sa sledećim zemljama: Estonija, Slovenija, Turska, Češka Republika, Poljska, Holandija, Italija, Belgija, Irska, Portugalija, Letonija, Litvanija, Luksemburg, Danska i Hrvatska.

80. Dodatni protokol o saradnji u oblasti borbe protiv TLJ, kojim su unapređeni prepoznavanje, razmena informacija i pomoć za vraćanje žrtava, posebno dece, potpisali su Nacionalni koordinator Kosova* i koordinatori Albanije i Crne Gore. U nacrtu Akcionog plana za period od 2015. do 2019. godine predviđeno je sklapanje dodatnih bilateralnih sporazuma.

81. Direkcija Policije za borbu protiv trgovine ljudima u stanju je da hitno i blagovremeno razmenjuje informacije sa drugim zemljama, obično preko policijske kancelarije za veze za međunarodnu saradnju, poznate pod skraćenicom ILECU. Oficiri za vezu su već postavljeni u pet evropskih zemalja. Ako postoje sporazumi potpisani od strane raznih država, mogla bi bude moguća zajednička istraga. GRETA je obaveštena da je Direkcija Policije za borbu protiv trgovine ljudima vršila i koordinirala istrage sa Albanijom, Nemačkom, Švajcarskom i Crnom Gorom. Međutim, GRETA je obaveštena da postoje problemi u pogledu razmene informacija i dokaznih materijala sa zemljama s kojima Kosovo* nema sporazume o saradnji.

82. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da nastave sa razvijanjem međunarodne saradnje u cilju borbe protiv TLJ, pružanja pomoći žrtvama, i delotvornih istraga i procesuiranja.**

2. Mere usmerene na sprečavanje trgovine ljudima

83. Članom 5. Konvencije propisano je preduzimanje mera ustanovljavanja ili jačanja nacionalne koordinacije sprečavanja TLJ, uz učešće relevantnih NVO, drugih organizacija i članova civilnog društva. Mere koje propisuje Konvencija u oblasti sprečavanja obuhvataju: kampanje podizanja svesti i obrazovanja; ekonomske i društvene inicijative suočavanja sa uzrocima TLJ, naročito za lica koja su ranjiva na trgovinu ljudima; mere obezbeđivanja da se migracije obavljaju na zakonit način; aktivnosti čiji je cilj obeshrabrivanje potražnje; uspostavljanje mere kontrole granice kako bi se sprečila i otkrila trgovina ljudima; i mere osiguravanja bezbednosti i kontrole putnih i identifikacionih dokumenata.

¹⁷ <https://gzk.rks.gov.net/ActDetail.aspx?ActID=8871>

a. Mere za unapređenje svesti i obeshrabrivanje potražnje

84. Od 2010. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova je u septembru i oktobru svake godine organizovalo kampanje podizanja svesti protiv trgovine ljudima pod sloganom „Otvori oči“. Druga relevantna ministarstva kao i međunarodne organizacije aktivne na Kosovu* i lokalne i međunarodne NVO obavljale su razne aktivnosti na razvijanju svesti tokom kampanje.

85. Kampanja se 2013. godine usredsredila na trgovinu decom. Svrha kampanje je bila pružanje informacija deci, roditeljima i nastavnom osoblju, socijalnim i zdravstvenim radnicima, kao i javnosti o otkrivanju znakova iskorišćavanja, uključujući radnu eksploataciju, prisilno prosjačenje i seksualno iskorišćavanje. Kampanja je promovisala nacionalni telefonski broj za pružanje pomoći. Doprlo se do procenjene publike od između 150.000 i 350.000 lica. Među ostalim aktivnostima, pet poruka na albanskom, srpskom i romskom jeziku emitovale su nacionalne radio i televizijske stanice, predavanja i diskusije organizovane su u 40 škola, kroz koje je navodno obavešteno oko 15.000 učenika, a dobrotvornom koncertu prisustvovalo je 250 ljudi i emitovan je na televiziji.

86. Učinak kampanje 2013. godine izmeren je kao deo projekta EU u saradnji s NVO Terre des Hommes putem ankete sa 398 razgovora na ukupno sedam lokacija. Anketirani su sami procenjivali svoje znanje o trgovini decom. Tvrdi se da se stepen svesti javnosti o trgovini decom i iskorišćavanju povećava: 51% anketiranih (avgust 2013.) tvrdilo je ima dobre informacije o trgovini decom i iskorišćavanju, u poređenju sa 29% novembra 2012. godine i 17% septembra 2012. Anketirani su smatrali trgovinu decom ogromnim problemom na Kosovu* (70% je problem procenilo kao ozbiljan ili veoma ozbiljan) i izneli stav da napore na uvećanju svesti treba nastaviti. Dok je televizija još uvek glavni izvor informacija o trgovini ljudima, radio i drugi mediji igraju važnu ulogu, uz socijalne medije i mreže.

87. Od značaja je da je pomenuta kampanja bila usmerena na sve etničke grupe, a veliki broj aktivnosti obavljen je za srpske i romske, aškalijske i egipatske zajednice na Kosovu*.

88. Pripadnici policije iz specijalizovanog odeljenja za borbu protiv trgovine ljudima redovno obavljaju prezentacije u opštinama, školama i drugim institucijama i učestvuju u TV emisijama u cilju podizanja svesti javnosti o TLJ i krivičnim sankcijama za izvršioce.

89. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnologije radi na prevenciji podizanjem nivoa svesti u školama. Od 2011. godine, Ministarstvo je svake godine biralo po desetak škola u pet ili šest opština i organizovalo predavanje za podizanje svesti. Kao deo programa nastave, informacije o TLJ pružaju se tokom nastave građanskog obrazovanja. Pored toga, 245 nastavnika je obučeno za pružanje deci obuke u životnim veštinama, uključujući 24 nastavnika u romskim, aškalijskim i egipatskim zajednicama. Brošura o TLJ je objavljena i biće deljena u školama. Ministarstvo takođe razvija strategiju za borbu protiv rizika povezanih sa upotrebom interneta. **GRETA poziva vlasti Kosova* da pojačaju napore za borbu protiv rizika povezanih sa upotrebom interneta, kao sredstvo za sprečavanje i borbu protiv TLJ preko interneta.**

90. Ministarstvo lokalne uprave takođe je deo napora za sprečavanje TLJ. Od 2008. godine, u opštinama je obrazovano ukupno 34 jedinica za ljudska prava. Očekuje se da svaka jedinica dobije službenika koji se bavi pitanjima TLJ, ali za sada zbog nedostatka sredstava ovaj aspekt pokrivaju službenici za rodnu ravnopravnost. Ministarstvo je obavilo nekoliko kampanja o TLJ u poslednjih nekoliko godina. Na primer, kampanja u Mitrovici je bila usmerena na romsko, aškalijsko i egipatsko stanovništvo putem predavanja o rizicima TLJ, kojima je prisustvovalo ukupno 370 ljudi. Ciljna grupa 2014. godine bile su osnovne škole u seoskim sredinama, i razvijena je brošura za decu iz 6. razreda. Snimljen je i dokumentarac o opasnostima od TLJ i prikazan je u školama.

91. GRETA primećuje da nacrt nove Strategije i Akcionog plana za period 2015-2019. sadrže mnoge aktivnosti na podizanju svesti, od kojih se neke nastavljaju na prethodnu Strategiju i Akcioni plan, uključujući organizovanje aktivnosti o svesti i obrazovanju sa posebnim fokusom na zajednice osetljive na TLJ, podizanje svesti roditelja i nastavnog osoblja, kao i razvijanje podizanja svesti o sprečavanju trgovine decom i prisilnog rada. Takođe je predviđena obuka novinara i saradnja s Nezavisnom komisijom za medije i Savetom štampe.

92. GRETA pozdravlja napore na Kosovu* za razvoj aspekta sprečavanja trgovine ljudima putem niza mera podizanja svesti, obrazovanja u školama i posebnih akcija usmerenih na osetljive grupe, kao i korake preduzete na merenju učinka nekih od ovih aktivnosti. **GRETA smatra da bi buduće mere za podizanje svesti trebalo sačiniti u svetlu procene prethodnih mera i da bi one trebalo da budu usmerene na tako prepoznate potrebe. Podizanje svesti bi trebalo da i dalje cilja na osetljive grupe a da javnost obaveštava o oblicima TLJ čija učestalost se povećava, kao što su iskorišćavanje u svrhu rada, prinudno prosjačenje, prinudno izvršenje krivičnih dela i trgovina ljudima unutar Kosova*.**

93. GRETA primećuje da do sada nije bilo kampanja čiji su cilj potrošači kako bi se obeshrabrila potražnja koja vodi trgovini ljudima. Prema vlastima, predviđeno je da se kampanja oktobra 2015. godine bavi ovim pitanjem. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preduzmu korake da obeshrabre potražnju za uslugama žrtava trgovine ljudima, za svim oblicima iskorišćavanja, u partnerstvu sa privatnim sektorom i civilnim društvom.**

b. Društvene, ekonomske i druge inicijative za grupe osetljive na TLJ

94. Nacrt Strategije za borbu protiv TLJ za period 2015-2019. naglašava da su najranjivije grupe za TLJ na Kosovu* žene i deca, a statistički podaci o žrtvama to potvrđuju (vidi stav 9.). Kako prethodni tako i novi Akcioni plan sadrže aktivnosti za osetljive grupe, kao što su olakšavanje njihovog pristupa obrazovanju i izgradnja kapaciteta civilnog društva da radi sa manjinama u vezi s problemom TLJ.

95. Romska, aškalijska i egipatska (RAE) zajednice na Kosovu* prepoznate su kao rizične za TLJ zbog svog društveno-ekonomskog statusa, marginalizacije, diskriminacije i segregacije. RAE zajednice su suočene sa raznim problemima u pogledu njihovog obrazovanja, počevši od primanja u školu, korišćenja svog jezika i prijema kod većinske zajednice. Rani (dečiji) brakovi su navodno problem. Njihov položaj je dodatno pogoršan ratom na Kosovu*, kao rezultat čega je došlo do izmeštanja stanovništva, unutrašnjeg i izvan Kosova*. Prema izveštaju Specijalnog izvestioca za ljudska prava interno raseljenih lica (IRL), hiljade IRL još uvek žive u strašnim uslovima, a Romi, Aškalije i Egipćani su među najranjivijim IRL, a mnogi od njih žive u neformalnim naseljima i bez ličnih dokumenata, što im otežava pristup javnim uslugama i povećava njihovu izloženost trgovini ljudima.¹⁸ Prema procenama UN, nakon konflikta 1999. godine, broj članova RAE zajednica na Kosovu* pao je sa 100.000 na oko 35.000 – 40.000.

96. Strategija za integraciju RAE zajednica na Kosovu* (2007-2017.) sadrži niz mera, uključujući mere u oblasti obrazovanja i društvene inkluzije, koje mogu da služe kao preventivne mere protiv TLJ. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnologije objavilo je da je postignut izvestan uspeh u oblasti slanja dece u školu, uključujući mere nuđenja novčanih stimulacija roditeljima. Prema podacima objavljenim od strane Ministarstva lokalne državne uprave, od 250 takozvanih „pravno nevidljivih ljudi“ u regionu Mitrovice, 120 je registrovano zajedničkim naporima Ministarstva i NVO. Aprila 2015. godine organizovana je besplatna registracija za usluge u zajednicama.

¹⁸ Izveštaj specijalnog izvestioca o ljudskim pravima interno raseljenih lica, Chaloka Beyani, Prateća misija u Srbiji, uključujući Kosovo*, Savet za ljudska prava 26. zasedanje, 5. jun 2014. godine.

97. Ministarstvo rada i socijalne zaštite, u saradnji sa NVO, radi na reintegrisanju žrtava TLJ i na njihovom osnaživanju. NVO PVPT pruža stručnu obuku u nekoliko oblasti; postoje subvencije u obliku mesečne plate na radnom mestu, za kupovinu neophodne opreme za rad i plaćanje zakupnina. NVO Nada i domovi nudi socijalne usluge i usluge osnaživanja za ranjive grupe dece, kao što su obrazovanje u zajednici, kompjuterski kursevi, krojački zanat, kursevi kuvanja, frizerski kursevi i kursevi jezika.

98. **GRETA pozdravlja mere preduzete od strane vlasti Kosova* prema grupama osetljivim na TLJ i smatra da bi vlasti trebalo da nastave da razvijaju aspekt sprečavanja kroz mere društvenog i ekonomskog osnaživanja.**

99. **GRETA poziva vlasti Kosova* da uključe u Strategiju za integraciju RAE zajednica na Kosovu* mere za sprečavanje trgovine ljudima i da pruže žrtvama pomoć i zaštitu, sa posebnim osvrtom na IRL. Posebne mere bi trebalo preduzeti za zaštitu interno raseljenih žena i dece.**

100. **Pored toga, GRETA poziva vlasti Kosova* da preduzmu korake za obezbeđivanje registracije rođenja i izdavanje ličnih dokumenata svim licima, i to kako kao meru prevencije tako i da bi se izbeglo ponavljanje trgovine ljudima.**

c. Pogranične mere sprečavanja TLJ i mere za obezbeđivanje zakonitih migracija

101. Upravno uputstvo br. 01/2014 za rano prepoznavanje žrtava trgovine ljudima od strane konzularnih službi, Granične policije i Inspekcije rada, koje je odobrila Vlada Kosova* 21. marta 2014. godine, nudi detaljna uputstva pripadnicima Granične policije. Granična policija ne može sama da istražuje slučajeve TLJ, i dužna je da obavesti specijalizovane jedinice za borbu protiv TLJ ako naiđe na bilo koje lice za koje posumnja da je žrtva TLJ. Postoji Integrirani sistem upravljanja granicom, koji prati sve granične prelaze Kosova* i ima središnjeg službenika za TLJ unutar Jedinice za rizik i opasnost. Direkcija Policije za borbu protiv trgovine ljudima u prošlom je periodu dobijala pozive od Granične policije da deluje u slučajevima sumnje na trgovinu ljudima. U saradnji sa Kancelarijom za migracije, Direkcija učestvuje u razmeni informacija kao i u organizovanju zajedničkih kontrola u raznim oblastima. Leci i brošure se dele sa kontaktima istražnih službenika Direkcije za borbu protiv trgovine ljudima.

102. Pitanja migracija u nadležnosti su Granične policije zajedno sa Odeljenjem za državljanstvo, azil i migracije. Pripremaju se mesečni izveštaji o boravku stranaca na Kosovu*, uključujući podatke o razlozima njihovog boravka.

103. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preduzmu dopunske napore za otkrivanje slučajeva TLJ u kontekstu granične kontrole, pojačaju operativnu saradnju između relevantnih organa i uvedu kontrolnu listu za prepoznavanje potencijalnih rizika vezanih za TLJ tokom sistema prijavljivanja za vize.**

d. Mere za obezbeđivanje kvaliteta, bezbednosti i integriteta putnih i ličnih dokumenata

104. Januara 2013. godine je Kosovska* Agencija za građanske registre počela da izdaje biometrijske identifikacione dokumente sa visokim stepenom bezbednosti kako je predviđeno standardima Evropske Unije. Od juna 2013. godine izdaju se novi biometrijski pasoši, a od decembra 2014, nove lične karte i dozvole boravka za strance u skladu sa najnovijim standardima koje zahteva EU, primenjujući „Proširenu kontrolu pristupa (EAC)“ kao i „Dopunsku kontrolu pristupa (SAC)“.

3. Mere za zaštitu i unapređenje prava žrtava trgovine ljudima

a. Prepoznavanje žrtava trgovine ljudima

105. Za zaštitu i pomoć žrtvama trgovine ljudima od ključnog je značaja njihovo ispravno prepoznavanje. Članom 10. zahteva se usvajanje mera za prepoznavanje žrtava TLJ, uključujući dostupnost u svakom nadležnom telu lica koja su obučena i kvalifikovana u prepoznavanju žrtava i pružanju pomoći, uključujući decu i saradnju između raznih organa i relevantnih organizacija koje pružaju podršku. Prepoznavanje žrtve TLJ postupak je koji traje, u skladu sa čim Konvencija osigurava prava potencijalnih žrtava tako što predviđa da kada nadležni organi imaju osnov da veruju da je neko lice žrtva TLJ, ono se ne sme puštati izvan države dok postupak prepoznavanja nije završen, i mora da primi pomoć predviđenu Konvencijom.

106. Prepoznavanje žrtava TLJ na Kosovu* regulisano je Zakonom o borbi protiv TLJ br. 04/L-218, Upravnim uputstvom br. 01/2014 za rano prepoznavanje žrtava trgovine ljudima iz konzularnih službi, Granične policije i Inspekcije rada, i standardnim operativnim postupcima (SOP) za žrtve trgovine ljudima na Kosovu* (dopunjenim 2013. godine).

107. Prema članu 12. Zakona o borbi protiv trgovine ljudima br. 04/L-218, formalno prepoznavanje žrtava TLJ obavljaju odgovarajuće policijske jedinice, tužilaštva, zastupnici interesa žrtava i centri za socijalni rad, kada imaju osnov da veruju da je neko lice žrtva TLJ, u skladu sa SOP.

108. SOP koje su na snazi razvijene su u okviru projekta „Osnaživanje institucija u borbi protiv trgovine ljudima i porodičnog nasilja“, koji je finansirala kancelarija EU na Kosovu* a sprovedla grčka NVO KMOP (Centar za porodicu i brigu za decu). Niz drugih međunarodnih organizacija pomagao je u razvoju SOP tokom proteklih nekoliko godina (OEBS, IOM, USAID, ICMPD), kao i domaći udeonikari, kako državni tako i nevladini. Prvi SOP razvijeni su 2004. godine. Dve radionice su održane u Prištini i Prevali, maja 2012. i juna 2012. godine, na kojima su razmotreni postojeći SOP i date preporuke za izmene i dopune.

109. Svrha SOP jeste da budu alatke za praktičare i specijaliste iz državnih organa, NVO i međunarodnih organizacija. Svaki odeljak SOP sadrži različite mere koje bi trebalo preduzeti u fazi prepoznavanja, pružanja prve pomoći i zaštite, dopunske zaštite i društvene inkluzije, potpomognutog dobrovoljnog povratka ili preseljenja, i krivičnih i građanskih postupaka. Na kraju svakog odeljka, dijagramima toka prikazani su goreopisani glavni koraci i mere. Dat je i spisak unutrašnjih i međunarodnih kontakata.

110. Prema SOP, niz subjekata koji mogu da dođu u dodir s pretpostavljenim žrtvama TLJ prosleđuju takva lica specijalizovanoj Direkciji policije za borbu protiv TLJ, uključujući pripadnike policije, tužioce, zastupnike interesa žrtava, socijalne radnike, NVO, operatere telefonskih linija za pomoć, članove porodica, zdravstvene radnike, inspektore rada, graničnu policiju, predstavnike sindikata, službenike ambasada ili konzulata, i osoblje pritvorskih centara. Samo lice koje je žrtva TLJ može da odluči da ide u policiju ili drugu strukturu i zatraži pomoć.

111. Sledeći korak je formiranje tima sastavljenog od dežurnog policajca iz Direkcije za borbu protiv TLJ, zastupnika interesa žrtava iz nadležne regionalne kancelarije ili socijalnog radnika u slučaju da je pretpostavljena žrtva dete. Ako je pretpostavljena žrtva strani državljanin, poziva se i prevodilac. Registraciju prosleđenja pretpostavljene žrtve obavlja policija, koristeći standardni obrazac.

112. SOP propisuju sledeće korake – pružanje informacija i zadovoljenje osnovnih potreba, prvobitni skrining i dodeljivanje nadležnosti, rana procena rizika, i prosleđivanje službama podrške – pre nego što se obavi formalno prepoznavanje (mera br. 7). Predviđeno je da se formalno prepoznavanje obavi nakon isteka gore pomenutih radnji, i to putem razgovora koji obavljaju policajci iz Direkcije za borbu protiv TLJ, sa kojim pretpostavljena žrtva mora da se saglasi. U nekim slučajevima, može da bude potrebno više razgovora. U slučaju da je pretpostavljena žrtva strano lice, mora da budu pružene prevodilačke usluge. Drugi udeonikari mogu da prikupljaju potrebne podatke (na primer policajci iz drugih zemalja, INTERPOL, EUROPOL). Nakon što se postupak prepoznavanja završi, pripadnik policije sačinjava izveštaj o formalnom prepoznavanju i obaveštava lice zaduženo za njegov slučaj o ishodu.

113. SOP predviđaju da u slučaju da je pretpostavljena žrtva dete bude pozvan socijalni radnik – ako je moguće, istog pola kao i dete i obučen u smernicama Unicefa za vođenje razgovora s decom. Zahtev za usluge zaštite deteta popunjava se u službenom obrascu. U slučaju deteta bez pratnje, hitno se poziva direktor nadležnog organa starateljstva, koji započinje postupak postavljenja staratelja. Kad postoji razuman osnov da se veruje da je pretpostavljenoj žrtvi-detetu s Kosova* neophodna zaštita, postupak postavljenja staratelja započinje se uz propisno informisanje roditelja i njihovo dopuštenje. Razgovori se decom moraju se obavljati u odgovarajućem okruženju. Razgovore s više lica odjednom treba izbegavati osim ako nisu apsolutno neophodni, a trajanje razgovora treba ograničiti.

114. Na osnovu Zakona o borbi protiv TLJ i SOP, pravni status žrtava TLJ odobravaju policijski istražitelji iz Direkcije za borbu protiv TLJ ili, u slučaju dece, zastupnici interesa žrtava i predstavnici centara za socijalni rad.

115. Marta 2014. godine, Upravno uputstvo br. 01/2014 za rano prepoznavanje žrtava TLJ od strane konzularnih službi, Granične policije i Inspekcije rada odobrila je Vlada Kosova*. Prema članu 5. Uputstva, rano prepoznavanje se obavlja prikupljanjem podataka neophodnih za dati slučaj, prvom procenom podataka, i prosleđivanjem nadležnim institucijama. U članu 8. pobrojani su indikatori za rano prepoznavanje od strane konzularnih službi (na primer ograničenje slobode kretanja i opštenja, uslovi života, zaduženost, neplaćanje za rad, itd.). U kontekstu razgovora s tražiocima viza, konzularni službenici moraju da traže podatke koji bi trebalo da razjasne okolnosti života lica, posebno uslove njegovog zaposlenja na Kosovu*. Slično tome, u članu 20. dati su indikatori za pomoć u prepoznavanju žrtava TLJ od strane Granične policije. U slučaju da pripadnici Granične policije uoče prisustvo takvih indikatora, dužni su da obaveste nadležne vlasti koje se bave zaštitom žrtava TLJ. Član 21. bavi se ranim prepoznavanjem dece žrtava, član 22. prepoznavanjem lica žrtava u svrhu kućnog ropskog položaja, član 23. prepoznavanjem žrtava TLJ u svrhe seksualnog iskorišćavanja, a član 24. prepoznavanjem žrtava TLJ u svrhe prosjačenja ili izvršenja krivičnih dela. U svakom slučaju je dat spisak indikatora.

116. Inspektori rada mogu da igraju ulogu u otkrivanju i prosleđivanju potencijalnih slučajeva TLJ u svrhu radne eksploatacije. Nažalost, tokom posete GRETE Kosovu* nije bilo moguće sastati se s inspektorima rada. Vlasti Kosova* su kasnije obavestile GRETU da inspektori rada nadziru primenu Zakona o zaposlenju i sigurnosti na radu i druge relevantne propise i da su nadležni kako za javni tako i za privatni sektor. GRETA primećuje da Upravno uputstvo br. 01/2014 pruža detaljna uputstva za rano prepoznavanje žrtava TLJ od strane inspektora rada, uključujući spiskove indikatora za različite oblike iskorišćavanja. Inspektori rada pohađaju obuku u korišćenju ovih indikatora (vidi stav 67).

117. Pripadnici policije i tužioci s kojima je razgovarala misija GRETE tokom posete govorili su o teškoćama u raspoznavanju žrtava TLJ u svrhu radne eksploatacije zbog, po njihovom mišljenju, tanke linije koja razdvaja povredu radnog zakonodavstva i prisilni rad. To upućuje na potrebu za dopunskom obukom i prikupljanjem iskustava drugih zemalja u istraživanju i procesuiranju slučajeva TLJ u svrhu radne eksploatacije.

118. U slučaju prepoznavanja slučajeva trgovine decom u svrhu prisilnog prosjačenja, GRETA je obavestena da se na Kosovu* ne smatra krivičnim delom da roditelji teraju decu da prose, što ukazuje na odsustvo prepoznatih žrtava.

119. **GRETA pozdravlja usvajanje formalizovanih procedura (SOP) za prepoznavanje žrtava TLJ, uključujući decu, i razvoj indikatora.** GRETA primećuje da prepoznavanje žrtava TLJ i obezbeđivanje pomoći izgleda ne zavise od saradnje lica sa organima reda u istraživanju slučajeva TLJ. U isto vreme, delegacija GRETE je ustanovila tokom posete da NVO ne učestvuju u postupku prepoznavanja, pri čemu je njihova uloga ograničena na pružanje pomoći žrtvama nakon upućivanja od strane policije ili socijalnih radnika (u slučaju dece). GRETA primećuje da specijalizovane NVO mogu dati znatan doprinos procesu prepoznavanja žrtava i da bi trebalo da učestvuju u naporima više raznih institucija kojima se obezbeđuje da nijedna žrtva TLJ ne ostane neprepoznata. To je predviđeno članom 10. Konvencije, prema kome je prepoznavanje postupak saradnje između organa vlasti i relevantnih organizacija za podršku žrtvama.

120. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preduzmu dopunske korake kako bi osigurale da sve žrtve TLJ budu tačno i brzo prepoznate i da bi trebalo da imaju korist od svih mera pomoći i zaštite predviđenih Konvencijom, posebno kako bi se:**

- **promovisalo učešće više institucija u prepoznavanju žrtava putem formalizovanja uloge i inputa specijalizovanih NVO i učešća drugih relevantnih subjekata, kao što su inspektori rada i medicinsko osoblje;**
- **obezbedilo da sva stručna lica koja mogu da budu u dodiru s žrtvama TLJ budu u potpunosti informisana o SOP i da pohađaju periodične obuke koje ih osposobljavaju da prepoznaju žrtve TLJ; indikatori bi trebalo da se redovno dopunjavaju kako bi odražavali stalne promene u oblasti TLJ i oblika iskorišćavanja;**
- **primenio proaktivan pristup prepoznavanju žrtava TLJ u svrhu radne eksploatacije ohrabrivanjem inspektora rada u najrizičnijim oblastima (na primer poljoprivreda, građevinarstvo, zabava) i primenom Upravnog uputstva br. 01/2014;**
- **obratila veća pažnja prepoznavanju dece žrtava TLJ, uključujući iskorišćavanje u cilju prisilnog prosjačenja;**
- **pojačala veština socijalnih radnika da proaktivno prepoznaju žrtve TLJ.**

b. Pomoć žrtvama

121. Konvencija propisuje preduzimanje mera pomoći žrtvama u njihovom fizičkom, psihičkom i socijalnom oporavku, uzimajući u obzir potrebe žrtve za bezbednošću i zaštitom, u saradnji s NVO i drugim organizacijama koje rade na pružanju pomoći žrtvama. Ta pomoć mora da bude pružena na osnovu saglasnosti i informisanosti, uzimajući u obzir posebne potrebe lica koja su u ranjivom položaju, kao i dece, i ne sme da bude uslovljena saglasnošću lica da bude svedok (član 12.). Potreba da se uzmu u obzir potrebe žrtava pominje se i u odredbama Konvencije u vezi sa dozvolama za privremeni boravak (član 14.) i pravima dece žrtava TLJ (član 12, stav 7.). Konvencija takođe predviđa da pomoć žrtvama TLJ mora da obuhvati odgovarajući i bezbedan smeštaj.

122. Na Kosovu*, za pružanje pomoći žrtvama TLJ nadležno je Ministarstvo rada i socijalne zaštite, zajedno s državnim i nevladinim partnerima. Shodno članu 20. Zakona o borbi protiv TLJ br. 04/L-218, žrtve TLJ imaju pravo na privremeni smeštaj, medicinsku negu, psihološku pomoć, usluge socijalne pomoći, informacije, pravnu pomoć i pismeno i usmeno prevođenje. Ova pomoć takođe postoji za žrtve koje su vraćene iz druge zemlje na Kosovo* i članove porodica tih lica. U Zakonu je navedeno da pomoć i podrška ne zavise od saglasnosti žrtve da saraduje u istragama i krivičnim postupcima. Pored toga, pomoć će biti pružena kad god postoji razuman osnov za sumnju da je neko lice žrtva TLJ. Shodno članu 23. Zakona, smeštaj žrtava TLJ obezbeđuje se u periodu između 30 i 90 dana, ali može da se produži na osnovu preporuke lekara u slučaju da je žrtva na lečenju, ako je to neophodno za zaštitu žrtve čak i nakon okončanja krivičnog postupka, ili na traženje žrtve (do 90 dana).

123. Minimalne standarde brige za žrtve TLJ sačinila su ministarstva rada i socijalne zaštite, pravde, finansija i prosvete, nauke i tehnologije, kao i Policija Kosova*, u saradnji s međunarodnim organizacijama (IOM, OEBS) i NVO. Minimalni standardi detaljno propisuju korake koje treba preduzeti u pogledu smeštaja (npr., usluge koje mora da pruža svako sklonište, broj i kategorije osoblja svakog skloništa, opremljenost skloništa, ishrana, aktivnosti), bezbednosti, izrada plana nege, zdravstvene nege, psihosocijalne podrške, obrazovanja, stručnog osposobljavanja, pravne podrške i postupcima pritužbi.

124. Centri za socijalni rad igraju važnu ulogu u postupku pružanju pomoći žrtvama TLJ. Sistem socijalnih usluga na Kosovu* reorganizovan je 2009. godine, što je za posledicu imalo decentralizaciju usluga koje finansiraju opštine, dok Ministarstvo obavlja kontrolu kvaliteta i garantuje minimalne standarde. Centri za socijalni rad imenuju lica zadužena za njihov slučaj koja procenjuju potrebe žrtava i izrađuju planove za brigu u saradnji sa osobljem skloništa i primaocima usluga. U slučaju dece žrtava, centri za socijalni rad takođe igraju ulogu zakonskih staratelja. Međutim, GRETA je obaveštena da centri za socijalni rad nemaju dovoljno zaposlenih da ispune sve usluge za koje su nadležni.

125. Shodno članu 24. Zakona, vlasti pružaju žrtvama TLJ starim preko 16 godina stručnu obuku, što obuhvata posredovanje u zapošljavanju, stručne savetodavne usluge i pristup kursevima stručne obuke koje finansira program za nezaposlenost. Članovi 21. i 22. Zakona bave se rehabilitacijom i reintegracijom žrtava TLJ. Te odredbe su prilično neodređene i opisuju svrhe rehabilitacije i reintegracije, pri čemu se reintegracija postiže pružanjem odgovarajućeg pristupa obrazovanju, stručnoj obuci, kao i novčanom nezavisnošću pružanjem raznih prilika za (samo) zapošljavanje. Ministarstvo rada i socijalne zaštite nudi besplatne kurseve stručne obuke (na primer za krojače i kuvare). Međutim, tokom posete Kosovu*, GRETA je obaveštena da je u praksi reintegracija prilično teška, zbog odsustva mogućnosti za zapošljavanje.

126. Pod okriljem Ministarstva rada i socijalne pomoći funkcioniše privremeno sklonište za žrtve TLJ za koje se smatra da su u grupama „visokog“ ili „srednjeg“ rizika, a koje je GRETA posetila. Ministarstvo finansira sklonište u potpunosti, a rečeno je da mu je godišnji budžet 80.000 evra. Sklonište, koje se nalazi oko 15 km od Prištine, u Lipljanu, na tom mestu je od novembra 2013. godine. U prethodnom periodu je postojalo drugo sklonište za koje je bilo nadležno Ministarstvo pravde. Postojeće sklonište je izgrađeno pomoću sredstava Evropske komisije. Sastoji se od velike dvospratne zgrade na velikom ali relativno praznom placu okruženom visokim zidom. Ulaz u sklonište je zaključan i čuvan. Ima mesta za maksimalno 25 lica, sa odvojenim smeštajem za muškarce i dva apartmana za majke s decom. Oprema i nameštaj su bili novi i čisti, ali je atmosfera sterilna. Za one koji tamo borave nije bilo puno toga da rade. Biblioteka je imala mali broj knjiga, uglavnom na engleskom. Za decu nije bilo igračkica. U vreme posete u skloništu nije bilo žrtava TLJ. Dvoje poslednjih stanovnika napustili su sklonište februara 2015. godine. Ukupno 25 žrtava je boravilo u skloništu otkad postoji na novoj lokaciji (uključujući jednog građanina Albanije koji se bavio prisilnim prosjačenjem). Rečeno je da je prosečan boravak bio 25 dana (najkraći boravak: jedan dan; najduži boravak: 69 dana).

127. U skloništu je bilo zaposleno 11 ljudi, uključujući direktora, zastupnike prava žrtava TLJ, medicinske sestre i jednog nastavnika. U vreme posete GRETE među osobljem nije bilo psihologa niti lekara, ali te usluge pružaju spoljni saradnici.

128. Ukoliko policija ima razuman osnov da veruje da je neko lice žrtva TLJ, vodi ga u sklonište. Policija procenjuje stepen rizika u kojem se lice nalazi; oni za koje se smatra da su u srednjem/visokom riziku šalju se u državno sklonište, a oni čiji je stepen rizika nizak šalju se u PVPT centar (vidi stav 129). Policija ispunjava standardni obrazac sa detaljima o licu, koji takođe potpisuje sklonište. Žrtve TLJ se podstiču da ostanu u državnom skloništu, ali ne mogu da budu na to naterane protiv svoje volje. Od žrtava TLJ se traži da potpišu izjavu da su saglasne s boravkom u skloništu. Ukoliko žrtve privremeno napuštaju sklonište (npr. da bi išle na sud), idu u pratnji policije, a ako je potrebno i člana osoblja. Ako policija želi da razgovara sa žrtvom TLJ, razgovori se uvek obavljaju u stanici policije.

129. Jula meseca 2008. godine, NVO PVPT je uspostavila centar za rehabilitaciju žrtava i potencijalnih žrtava TLJ, jedini takav na Kosovu*.¹⁹ Centar ima 11 zaposlenih raznih kvalifikacija (uključujući lekara, psihologa i sociologa). Ima sedam kreveta za žene i decu. U vreme posete GRETE u centru su boravile četiri žene. Bilo je još 12 lica koja su koristila usluge centra preko dana ali nisu u njemu živela. Centar za rehabilitaciju nudi dugoročnu rehabilitaciju i reintegraciju žrtava TLJ. Žrtvama se pružaju bezbedan boravak, hrana i odeća, zdravstvena pomoć, psihološki i pravni saveti, psihosocijalne aktivnosti, posredovanje i porodično savetovanje, osnovna stručna obuka, obrazovne aktivnosti (u saradnji s Ministarstvom prosvete), kao i informisanje o svesti i jačanju. U centru se može boraviti do šest meseci. Plan rehabilitacije izrađuje se za svako lice, i vrši se redovna procena kako napreduju. Sklonište nudi pravne i zdravstvene savete i ima dovoljno sredstava da može da žrtve TLJ šalje na specijalističke medicinske preglede. Ozbiljan izazov u pogledu reintegracije jeste saradnja sa privatnim preduzećima, koja ponekad primaju subvencije da zaposle žrtvu TLJ, ali kada sredstva za subvenciju budu iscrpljena, firma može da otpusti lice. Ministarstvo rada i socijalne zaštite putem javne nabavke kupuje od NVO PVPT usluge boravka i rehabilitacije koja su na godišnjem nivou oko 33.000 evra (20% budžeta centra). Ministarstvo takođe prati kvalitet usluga koje centar pruža.

130. Od 2001. godine, NVO Nada i domovi za decu (SDSF) vodi sklonište sa smeštajem za decu koja su žrtve ili potencijalne žrtve TLJ, seksualnog zlostavljanja ili nasilja. Ovo je jedino sklonište te vrste na Kosovu*. Ima smeštaj za 12 dece ali u vanrednim prilikama može da primi više. U vreme posete je bilo 12 dece (od 3 do 18 godina), uključujući troje žrtava TLJ. Deca uglavnom borave u skloništu do šest meseci, ali boravak može da bude produžen ako nema alternative. Deca se prate nakon što napuste sklonište kako bi se obezbedilo da se neko brine za njih. Lokacija skloništa je tajna. Deci se pružaju ishrana, odeća, zdravstvena nega, psihološko savetovanje, škola u zajednici, dopunska kućna nastava i stručno osposobljavanje. Međutim, budući da neka deca nisu išla u školu pre nego što su pošla u sklonište, ponekad je teško slati ih u školu. Za svako dete se imenuje lice zaduženo za njegov slučaj (socijalni radnik iz lokalnog centra za socijalni rad) i zastupnik interesa žrtava. Ministarstvo rada i socijalne zaštite finansira 58,6% godišnjeg budžeta skloništa, ili oko 58.700 evra (30.000 evra za žrtve TLJ i ostalo za žrtve nasilja).

131. Shodno stavu 2. člana 3.1, Zakona o borbi protiv TLJ, žrtve TLJ i pretpostavljene žrtve imaju pravo na besplatnu zdravstvenu negu, kako je propisano relevantnim propisima o zdravstvu. Tokom posete Kosovu*, GRETA je obavешtena da je novi Zakon o zdravstvenoj nezi usvojen 2014. godine, prema kojem se žrtve TLJ (domaća i strana lica) smatraju posebnom kategorijom sa pravom na besplatnu zdravstvenu negu. Pored toga, Zakon o zdravstvenom osiguranju br. 04/L-249 usvojen je 2014. godine. Član 11. ovog Zakona predviđa da se žrtve TLJ, uključujući one koji nisu građani Kosova, oslobađaju svih plaćanja za zdravstvene usluge.

¹⁹

Do 2008. godine, PVPT je vodio zatvoreno sklonište za strane žrtve TLJ.

132. Što se tiče pružanja pomoći deci žrtvama TLJ, član 28. Zakona o borbi protiv TLJ predviđa da „u svim aktivnostima u vezi s decom, bilo da su preduzete od strane javnih ili privatnih institucija za socijalnu pomoć, sudova, upravnih vlasti ili zakonodavnih tela, interesi deteta su od najveće važnosti.“ GRETA je obavještena da će socijalni radnik iz opštine u kojoj je žrtva TLJ nađena biti imenovan za zakonskog staratelja. Dete će takođe imati lice zaduženo za njegov slučaj. I jedno i drugo lice može da bude socijalni radnik, ali isto lice ne može da zauzme oba položaja. Tvrdi se da je socijalni radnik prisutan tokom svih razgovora s decom. Ponekad je potrebno da dečiji psihijatar ili psiholog svedoči o stanju u kojem se dete nalazi.

133. GRETA pozdravlja činjenicu da zakon izričito predviđa da pomoć nije uslovljena saglasnošću žrtve da sarađuje u istrazi/krivičnom postupku, kao i postojanje bezbednog smeštaja za žene, muškarce i decu žrtve TLJ. Međutim, GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da učine dopunske napore na pomaganju žrtvama TLJ, posebno kako bi se:

- **obezbedilo da sve mere pomoći predviđene zakonom budu zajemčene u praksi; kada se pomoć prenese na NVO kao pružaocem usluga, država ima obavezu da pruži odgovarajuće novčana sredstva i obezbedi kvalitet usluga koje pruža NVO;**
- **garantovao pristup javnoj zdravstvenoj nezi za žrtve TLJ;**
- **obezbedilo da su uslovi koji vladaju u skloništim za žrtve TLJ prilagođeni njihovim posebnim potrebama. U ovom kontekstu, trebalo bi da postoji bolja ravnoteža između potrebe da žrtve TLJ borave u bezbednom smeštaju i potrebe da se ostvari njihova rehabilitacija i oporavak.**

134. **Pored toga, GRETA poziva vlasti Kosova* da pojačaju napore na olakšanju reintegracije žrtava TLJ u društvo tako što im omogućava pristup obrazovanju, stručnoj obuci i tržištu rada. U tom kontekstu, vlasti bi trebalo da razmotre usvajanje podsticaja za preduzeća koja zapošljavaju ljude iz grupa u društveno nepovoljnom položaju.**

135. **GRETA takođe poziva vlasti da nastave da obezbeđuju redovnu obuku za sva stručna lica koja su odgovorna za primenu mera pomoći žrtvama TLJ, uključujući socijalne radnike.**

c. Period oporavka i razmišljanja

136. Budući da su žrtve TLJ posebno ranjive nakon traume kroz koju su prošle, član 13. Konvencije uvodi obavezu da se obezbedi interni zakon za period oporavka i razmišljanja u trajanju od najmanje 30 dana. Period oporavka i razmišljanja sam po sebi ne zavisi od saradnje s istražnim ili sudskim vlastima i ne bi trebalo da bude zamenjen s pitanjem dozvole za boravak po članu 14(1) Konvencije. Prema Konvenciji, period oporavka i razmišljanja trebalo bi da bude odobren kada postoji razuman osnov da se veruje da je dato lice žrtva TLJ, tj. pre nego što je postupak prepoznavanja završen. Tokom ovog perioda nalozi za proterivanje ne mogu da budu izvršeni.

137. Na Kosovu*, period oporavka i razmišljanja regulisan je članom 26. Zakona o borbi protiv TLJ br. 04/L-218, kao i članom 61. Zakona o strancima br. 04/L-219. Prva odredba predviđa da „ako se smatra da je strano lice čiji boravak na Kosovu* nije regularan žrtva ili svedok TLJ, nadležni organi sprovođenja zakona o strancima nude tom licu period razmišljanja tokom kojeg se dotično lice oporavlja i beži od uticaja i pretnji počinitelaca, bez obzira na to da li lice želi da sarađuje s vlastima. Trajanje, početak i uslovi odobravanja ovog perioda regulisani su zakonskim propisima o strancima. Uzima se u obzir poštovanje načela zabrane proterivanja.“ Član 61. Zakona o strancima predviđa da je trajanje perioda razmišljanja od 30 do 90 dana, počevši od trenutka kada se slučaj prosledi policijskim jedinicama specijalizovanim za borbu protiv TLJ.

138. SOP nude detalje o načinu na koji se period oporavka i razmišljanja odobrava žrtvama TLJ. Navedeno je da se period odobrava bez obzira na saglasnost lica da sarađuje kao svedok u krivičnom postupku. Period razmišljanja traje najmanje 30 dana, počevši od trenutka upućivanja slučaja, i može da bude produžen do tri meseca. Tokom ovog perioda, pretpostavljena žrtva TLJ se ne ispituje i obezbeđuje joj se vreme da se oporavi, pronađe smeštaj, zaštitu, psihološko savetovanje, detaljne informacije o pravima, i privremenu dozvolu za boravak ukoliko je strano lice. SOP razjašnjavaju da se period oporavka nudi svim žrtvama TLJ, stranim i domaćim licima. Tokom ovog perioda, pretpostavljene žrtve TLJ drže se u bezbednom skloništu, ali ako je stepen rizika nizak a lice se proglasi bezbednim, ono može da izabere neboravišno rešenje. Kada se period razmišljanja završi, pretpostavljena žrtva obaveštava lice zaduženo za njegov slučaj o svojoj odluci da sarađuje sa organima sprovođenja zakona ili da ne sarađuje, a lice zaduženo za njegov slučaj obaveštava policiju o tome.

139. Vlasti su sačinile letak sa podacima o pravima žrtava TLJ, na sedam jezika, koji još uvek pominje pravo da se ponudi period oporavka i razmišljanja od „30 + 10 dana“. Vlasti u navele da je letak s informacijama dopunjen 2013. godine i da je sada usklađen sa Zakonom o strancima, Zakonom o borbi protiv TLJ i SOP, koji predviđaju period razmišljanja u trajanju od 30 do 90 dana.

140. Prema podacima vlasti Kosova*, broj žrtava TLJ kojima je odobren period oporavka i razmišljanja je bio 39 2011. godine, 54 2012. godine, i 52 2013. godine, tj. taj period je odobren svim licima prepoznatim kao žrtve TLJ.

141. GRETA pozdravlja činjenicu da se period oporavka i razmišljanja nudi svim žrtvama TLJ, bez obzira na to da li sarađuju s vlastima, i poziva vlasti Kosova* da obezbede da se taj period sistematski poštuje u praksi.

d. Boravišne dozvole

142. Član 14(1) Konvencije predviđa dve mogućnosti u pogledu izdavanja obnovljivih boravišnih dozvola žrtvama TLJ: na osnovu njihovih ličnih prilika i/ili njihove saradnje s nadležnim vlastima u istražnom ili krivičnom postupku.

143. Izdavanje boravišnih dozvola žrtvama TLJ na Kosovu* regulisano je Zakonom br. 04/L-219²⁰ o strancima, čiji član 41, stav 1.4. predviđa da se dozvola za privremeni boravak može da izda na osnovu „humanitarnih razloga, uključujući izbeglicama, licima pod supsidijarnom zaštitom žrtvama TLJ ili žrtvama krijumčarenja migranata i strancima koji su izrazili spremnost da sarađuju s nadležnim vlastima“. Shodno stavu 4 člana 41 Zakona o strancima, „bez obzira na stav 1. ovog člana, strancu se može odobriti privremena boravišna dozvola iz drugih razloga. Dozvola za druge razloge ne može da bude u trajanju od više od šest meseci u jednoj godini.“ Obrazac, sadržaj i postupak izdavanja boravišnih dozvola su regulisani podzakonskim propisima usvojenim od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, i to br. 01/2014 o postupku izdavanja boravišnih dozvola strancima i potvrda za obaveštenje o radu, i br. 02/2014 o putnim ispravama stranaca.

144. Primetno je da ni informativni letak o pravima žrtava TLJ niti SOP ne pominju boravišnu dozvolu.

145. Prema podacima ponuđenim od strane vlasti Kosova*, nijednoj žrtvi TLJ nije izdata boravišna dozvola u periodu od 2011. do 2013. godine. GRETA primećuje da su tokom tog perioda na Kosovu* prepoznate 23 moldavske, 9 albanske, 4 srpske i jedna slovačka žrtva TLJ .

146. GRETA pozdravlja odredbu u zakonodavstvu Kosova* o izdavanju boravišne dozvole za žrtve TLJ kako iz humanitarnih razloga tako i u slučaju saradnje s nadležnim organima, i smatra da bi vlasti trebalo da u potpunosti koriste postojeće zakonske propise.

²⁰

<http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/liqjet/Law%20on%20foreigners.pdf>

147. **GRETA takođe smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da obezbede da žrtve TLJ budu sistematski obaveštavane na jeziku koji razumeju o pravu koje će biti dodeljeno s boravišnom dozvolom.**

e. Obeštećenje i pravno zadovoljenje

148. Član 15. Konvencije predviđa obavezu da se u internom zakonu uvede obaveza da se žrtvama TLJ obezbedi pravna pomoć i besplatna pravna pomoć i pravo žrtava TLJ na obeštećenje od počinioca. Pored toga, član 15(4) uvodi obavezu usvajanja zakonskih ili drugih mera koje garantuju obeštećenje žrtvama, na primer uspostavljanjem fonda za obeštećenje žrtava.

149. Obeštećenje žrtvama TLJ na Kosovu* regulisano je članovima 39. do 43. Zakona o borbi protiv TLJ br.04/L-218. Shodno članu 39, „žrtve TLJ, uključujući decu žrtve, kad god je to moguće, primaju obeštećenje kako bi bile reintegrirane i ostvarile pun oporavak. Postupci sticanja i primene obeštećenja trebalo bi da budu dostupni deci.“ Obeštećenje obuhvata sudski određeno obeštećenje od počinioca (prateći opšte odredbe ZKP), obeštećenje dobijeno u građanskim postupcima i nadoknadu štete od države. Shodno članu 40, sudovi obezbeđuju da se nalozi za obeštećenje izvršavaju efikasno i prioritizuju nad drugim isplatama, kao što su novčane kazne.

150. Član 41. Zakona o borbi protiv TLJ navodi da žrtve TLJ imaju pravo da pokrenu građanski postupak za obeštećenje za materijalnu, fizičku i emocionalnu štetu pričinjenu kao rezultat dela ovim Zakonom definisanih kao krivična, ukoliko lice nije moglo da ostvari to pravo u krivičnom postupku. Pravo na pokretanje građanskog postupka za obeštećenje ne zavisi od postojanja krivičnog postupka u vezi s istim delima iz kojih proističe građanski postupak. Pored toga, odsustvo žrtve tokom postupka ne sprečava sud da naloži isplatu obeštećenja.

151. Prema članu 42. Zakona o borbi protiv TLJ, državno obeštećenje bi trebalo da bude dato kao dodatno obeštećenje ukoliko okrivljeno lice samo delimično nadoknadi štetu žrtvi, ili u obliku punog obeštećenja u slučajevima nemogućnosti počinioca da isplati celokupan iznos, ili ako počinioc ne bude identifikovan, procesuiran ili osuđen. Imigracioni položaj ili vraćanje žrtve u njenu zemlju porekla ne sprečavaju nadležnu instituciju da naloži isplatu obeštećenja. Državno obeštećenje obuhvata nadoknadu za materijalnu, fizičku i emocionalnu štetu. Međutim, odredbe člana 42. Zakona o borbi protiv TLJ se ne primenjuju jer je neophodno da se primeni drugi zakon o državnom obeštećenju. Zakon br. 05/L 036 o obeštećenju žrtava kriminala usvojen je i objavljen u Službenom glasniku Republike Kosovo 30. juna 2015. godine.²¹ Svrha ovog zakona je uspostavljanje Programa za obeštećenje žrtava kriminala, u skladu s Direktivom Saveta br. 2004/80/EC od 29. aprila 2004. koja se odnosi na obeštećenje žrtava kriminala. Zakon reguliše pravo na novčanu nadoknadu žrtava nasilnih krivičnih dela i lica koja zavise od njih, organe koji donose odluke i postupke o pravu na obeštećenje u nacionalnim i prekograničnim situacijama. Trgovina ljudima je izričito pomenuta kao jedno od nasilnih krivičnih dela²² za koje se može dobiti obeštećenje po ovom Zakonu. Podnosilac zahteva mora da bude državljanin Kosova* ili sa stalnim boravištem, građanin bilo koje zemlje s kojom Kosovo* ima reciprocitet u pogledu obeštećenja, ili građanin države članice EU. Sledeće štete mogu da budu nadoknađene po ovom Zakonu: ozbiljne fizičke povrede ili oštećenje zdravlja; ozbiljne smetnje psihičkog zdravlja; gubitak radne sposobnosti i gubitak izdržavanja; troškovi zdravstvenih i bolničkih usluga; troškovi sahrane; obeštećenje za uništene medicinske aparate; i proceduralni troškovi podnošenja molbe. Zahtev mora da bude podnet pre isteka roka od šest meseci od dana kada je prijavljeno poslednje krivično delo na kojem se zasniva zahtev za obeštećenje. Članom 23. predviđa se obrazovanje Komiteta za obeštećenje žrtava kriminala. Najveći broj odredaba Zakona stupiće na snagu do godinu dana od stupanja Zakona na snagu.

²¹ <http://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=10936>

²² Nasilno krivično delo ovaj Zakon definiše kao delo sa posledicama smrti, ozbiljnog ranjavanja ili ozbiljnih oštećenja fizičkog ili psihičkog zdravlja žrtve.

152. GRETA primećuje da informativni letak o pravima žrtava ne sadrži podatke o pravu da se traži obeštećenje i o relevantnim postupcima. S druge strane, SOP sadrže informacije o pitanju „podrške za zahteve za nadoknadu štete“, prema kojima je dužnost advokata ili zastupnika interesa žrtve da ponude sve neophodne informacije o pravu da se traži obeštećenje i o relevantnim postupcima. Prema SOP, žrtva mora da primi besplatnu pravnu pomoć tokom pravosudnog postupka kao i psihičku podršku.

153. Vlasti Kosova* nisu mogle da daju informacije o bilo kojim poznatim slučajevima obeštećenja isplaćenog žrtvama TLJ. Iz razgovora s tužiocima, pripadnicima policije i predstavnicima NVO je proisteklo da odredbe o obeštećenju u praksi nisu bile primenjivane. Navedeno je da žrtve nisu mogle da iznesu dokaze o šteti koji su pretrpele, a čak i kada je tužilac predložio iznos nadoknade štete, sudija je smatrao iznos neprecizno obračunatim, odbacio je zahtev za obeštećenje kao deo krivičnog postupka i obavestio oštećenu stranku da pokrene građanski postupak.

154. GRETA primećuje da je, prema presudi u slučaju Medicus klinike donetoj od strane Osnovnog suda u Prištini 29. aprila 2013. (vidi stav 17), prepoznatim žrtvama koje su svedočile dodeljeno delimično materijalno obeštećenje za pretrpljenu psihičku i fizičku štetu nanetu tokom transplantacija bubrega u iznosu od 15.000 evra. Nije bilo podataka o tome da li je to obeštećenje i isplaćeno.

155. **GRETA poziva vlasti Kosova* da usvoje mere kako bi olakšale i garantovale pristup obeštećenju za žrtve TLJ, posebno da:**

- obezbede da žrtve TLJ budu sistematski obaveštene na jeziku koji poznaju o pravu da zahtevaju nadoknadu štete i o postupcima koje treba da slede;
- obezbede da žrtve TLJ ostvare svoje pravo na obeštećenje osiguravajući delotvoran pristup pravnoj pomoći, izgradnjom kapaciteta pravnih profesionalaca da podržavaju žrtve u zahtevu za nadoknadom štete u krivičnim i građanskim postupcima, uključujući pravo na obeštećenje u postojećim programima obuke za službenike organa sprovođenja pravde i pravosuđa;
- omoguće da žrtve TLJ koje su napustile Kosovo* imaju korist od mogućnosti traženja obeštećenja.

156. **GRETA pozdravlja usvajanje Zakona o obeštećenju žrtava kriminala. Imajući u vidu da nijedna žrtva TLJ nije dobila nadoknadu štete od počilaca, GRETA poziva vlasti Kosova* da učine državni sistem obeštećenja pristupačnim žrtvama TLJ, bez obzira na njihovo državljanstvo i status boravka, i bez ikakve neophodnosti da se prvo mora tražiti nadoknada štete neposredno od počinioca.**

f. Repatrijacija i povratak žrtava

157. Član 16. Konvencije zahteva uspostavljanje programa repatrijacije čiji je cilj onemogućavanje ponovnog sticanja statusa žrtve i obuhvata relevantne nacionalne i međunarodne institucije i NVO, kao i činjenje napora u korist reintegracije žrtava u društvo zemlje povratka. Bilo bi poželjno da povratak žrtava TLJ bude dobrovoljan i da bude obavljen uz puno poštovanje prava, bezbednosti i dostojanstva lica i statusa bilo kakvog pravnog postupka povezanog sa činjenicom da je lice žrtva TLJ. Pored toga, žrtva ne sme da bude vraćena kada bi takvo delo bilo u sukobu s obavezom države da obezbedi međunarodnu zaštitu, prepoznatoj u članu 40(4) Konvencije.

158. Povraćaj žrtava TLJ iz Kosova* regulisan je članom 29. Zakona o borbi protiv TLJ br.04/L-218. Shodno ovoj odredbi, vlasti Kosova* nude žrtvama TLJ informacije u vezi s bezbednim vraćanjem na početku perioda razmišljanja, tokom celog perioda pružanja pomoći i u trenutku kada žrtva izrazi želju da se vrati u njenu zemlju porekla ili da se nastani u trećoj zemlji. Deca žrtve ili svedoci ne vraćaju se u njihovu zemlju porekla ukoliko se, nakon procene rizika i bezbednosti, smatra da njihovo vraćanje ne bi bilo u njihovom interesu. Načelo zabrane proterivanja bi trebalo da bude uzeto u obzir. Postupci za vraćanje žrtava TLJ ili pretpostavljenih žrtava TLJ moraju da budu u saglasnosti s Ustavom Kosova* i Konvencijom i Protokolom u vezi sa statusom izbeglica. Pored toga, član 30. Zakona o borbi protiv TLJ predviđa da bi moljena država trebalo da olakša povratak žrtve proverom da li žrtva ima boravak u toj zemlji, ima boravišnu dozvolu za njenu teritoriju, i, ukoliko je potrebno, da licu izda putne isprave. SOP nude detaljna uputstva o ovom pitanju potpomognutog dobrovoljnog povratka i preseljenju.

159. Prema informacijama vlasti Kosova*, 24 žrtve TLJ vraćene su na Kosovo* a četiri žrtve su vraćene u drugu zemlju 2011. godine; 26 žrtava su vraćene na Kosovo* i 24 vraćene u druge zemlje 2012. godine; i 10 žrtava je vraćeno na Kosovo* a sedmero vraćeno u druge zemlje 2013. godine. Jedna od žrtava vraćenih na Kosovo* 2012 godine je bilo sedamnaestogodišnje dete prepoznato u „Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji“, a još jedan šesnaestogodišnjak je prepoznat u Crnoj Gori 2012. godine i vraćen na Kosovo*.

160. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preduzmu korake da obezbede da se vraćanje žrtava TLJ obavlja uz puno poštovanje njihovih prava, bezbednosti i dostojanstva, uključujući i pravo na zabranu proterivanja (član 40(4) Konvencije), a u slučaju dece, uz puno poštovanje načela najboljih interesa deteta.**

4. Krivično materijalno pravo, istrage, procesuiranje i procesno pravo

a. Krivično materijalno pravo

161. Stavom 1. člana 171. Krivičnog zakona (KZ) Kosova* propisana je novčana kazna i zatvorska kazna u trajanju od pet do 12 godina za osnovno delo trgovine ljudima. Kada je delo izvršeno u poluprečniku od 350 metara oko škole ili drugog objekta koji koriste deca, ili kada se delo učini protiv lica mlađeg od 18 godina, propisana je novčana kazna i kazna zatvorom u trajanju od tri do 15 godina. **GRETA primećuje da je niži prag kazne u oblasti trgovine decom (tri godine) manji od trgovine punoletnim licima (pet godina) i poziva vlasti Kosova* da se pozabave ovom nedoslednošću.**

162. Član 171, stavovi 3. do 5. KZ predviđaju otežavajuće okolnosti u sledećim situacijama: izvršenje dela od strane organizovane grupe, što je kažnjivo novčanom kaznom u iznosu do 500.000 evra i zatvorskom kaznom od sedam do 20 godina; izvršenje dela od strane službenika koji zloupotrebljava položaj kažnjivo je novčanom kaznom i zatvorskom kaznom od pet do 15 godina (ne manje od 10 godina ako je delo izvršila organizovana grupa); delo koje rezultira smrću jednog ili više lica, što je kažnjivo zatvorom u trajanju od najmanje 10 godina ili doživotnom kaznom. **GRETA primećuje da poslednja otežavajuća okolnost nije potpuno u skladu s otežavajućom okolnošću gde je „delom namerno ili teškim nehatom ugrožen život žrtve“ propisanom članom 24 Konvencije i poziva vlasti Kosova* da obezbede da sve otežavajuće okolnosti pobrojane u Konvenciji budu propisno odražene u domaćem pravu.** Prema vlastima, očekuje se da će KZ biti izmenjen i dopunjen kako bi se regulisala kazna za trgovinu decom kao i otežavajuće okolnosti kako su predviđene Konvencijom.

163. Takođe bi trebalo pomenuti član 169. KZ (ropstvo, uslovi slični ropstvu i prisilan rad), koji propisuje kazne od dve do 10 godina zatvora, ili tri do 15 godina u slučaju da se delo izvrši protiv deteta; pet do 12 godina u slučaju da delo izvrši službeno lice zloupotrebljavajući svoj položaj; i pet do 20 godina u slučaju da delo počini službeno lice protiv deteta.

164. GRETA je obavještena da čak i kada tužilac podnese optužnicu za trgovinu ljudima, sudije imaju tendenciju da slučaj prekvalifikuju u „olakšavanje ili prisilnu prostituciju“ (član 241. KZ). Izgleda da postoji preklapanje između elemenata člana 171. i stava 3. člana 241, koji je formulisan ovako: „Ko god koristeći silu ili ozbiljnu pretnju, ili držanjem drugog lica u situaciji lične ili ekonomske zavisnosti navede takvo lice da se bavi prostitucijom, biće kažnjen novčanom kaznom i zatvorskom kaznom u trajanju od jedne do osam godina.“ Korišćenje ove odredbe umesto člana 171. rezultira manjim brojem osuda za TLJ kao i kraćim zatvorskim kaznama. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preispitaju odnos između članova 171. i 241(3) KZ u cilju pojašnjenja opsega primene ovih dveju odredbi. Vlasti Kosova* bi trebalo da budu spremne na promene na osnovu analize sadržaja i primene ovih odredaba.** Vlasti su navele da će očekivane dopune KZ regulisati ovo pitanje.

165. Shodno članu 172. KZ, „ko god zadrži lične isprave drugog lica ili pasoš znajući da je lice žrtva krivičnih dela predviđenih članom 169. i 171, biće kažnjen zatvorskom kaznom u trajanju od jedne do pet godina“. Kada delo izvrši službeno lice u zloupotrebi svog položaja ili ovlašćenja, počilac će biti kažnjen zatvorskom kaznom od tri do sedam godina. **GRETA primećuje da se druga dela pobrojana u članu 20. Konvencije (uklanjanje, sakrivanje, oštećivanje ili uništenje putnih ili ličnih isprava drugog lica izvršeno u nameri i u svrhu omogućavanja TLJ) ne smatraju krivičnim delima i poziva vlasti da dopune zakonske propise u tom smislu.** Vlasti su naznačile da će izmene i dopune KZ regulisati ovo pitanje.

166. Shodno članu 231. KZ (seksualne usluge žrtve TLJ), „ko god koristi ili omogućava seksualne usluge žrtve TLJ biće kažnjen zatvorskom kaznom u trajanju od tri meseca do pet godina“. Kada je delo izvršeno protiv lica sa manje od 18 godina života, kazna je zatvor u trajanju od dve do 10 godina. Kada delo izvrši službeno lice, kazna je zatvor u trajanju od dve do sedam godina (pet do 12 godina u slučaju deteta). Ukoliko delo rezultira smrću jednog ili više lica, kazna je zatvor u trajanju od najmanje 10 godina ili doživotna robija. Za potrebe ove odredbe nije bitno da li je počilac znao da je lice žrtva TLJ, osim ako iz opravdanih razloga počilac nije znao i nije ni mogao da zna da je lice žrtva TLJ. **GRETA pozdravlja ovu odredbu u zakonodavstvu Kosova* i poziva vlasti da razmotre inkriminisanje svesno korišćenja usluga žrtve TLJ za radnu eksploataciju.**

167. Prema članu 14. Zakona o borbi protiv TLJ, pravna lica se smatraju odgovornim za krivična dela trgovine ljudima počinjena za sticanje koristi od strane lica koje ili deluje samo ili u telu pravnog lica, a koje ima vodeći položaj u pravnom licu, na osnovu nadležnosti da zastupa pravno lice, ovlašćenja da donosi odluke u ime pravnog lica; ili ovlašćenja da vrši kontrolu u pravnom licu. Pravna lica se takođe smatraju odgovornima u slučaju kada je nepostojanje nadzora ili kontrole lica navedenog u stavu 1. ovog člana učinilo delo TLJ mogućim, u korist tog pravnog lica od strane podređenog lica. Odgovornost pravnog lica neće sprečiti krivični postupak protiv fizičkih lica koja su izvršila, podstakla ili pomagala u izvršenju TLJ. Zakonske sankcije protiv pravnih lica u slučajevima TLJ biće primenjene u skladu sa Zakonom o odgovornosti pravnih lica za krivična dela. Prema statističkim podacima za period 2012-2014, ukupno 8 objekata za koje se sumnjalo da se koriste za izvršenje krivičnog dela trgovine ljudima zatvoreno je kao posledica sudske odluke.

b. Nekažnjavanje žrtava TLJ

168. Shodno članu 26. Konvencije, države moraju da predvide mogućnost nekažnjavanja žrtava TLJ za njihovo učešće u nezakonitim aktivnostima, u meri u kojoj su naterani da to rade.

169. Zakon o borbi protiv TLJ br. 04/L-218 sadrži posebnu odredbu u vezi s nekažnjavanjem žrtava TLJ. Član 13. Zakona navodi sledeće:

„1. Žrtve TLJ ne bi trebalo da budu hapšene i da budu procesuirane za krivična i druga dela koja izvrše kao neposrednu posledicu dela TLJ, uključujući:

1.1. Nezakonit ulazak i izlazak žrtve TLJ u/iz države;

- 1.2. Kupovina ili posedovanje falsifikovanih putnih ili ličnih isprava koje je lice pribavilo, ili su mu dati, za svrhu ulaska i izlaska iz države u vezi s delom TLJ;
- 1.3. Učešće u drugim protivzakonitim aktivnostima u meri u kojoj je takvo učešće neposredna posledica statusa žrtve TLJ;
2. Deca koja su žrtve TLJ nisu podložna krivičnom postupku ili sankcijama za dela u vezi s njihovim statusom žrtve TLJ."

170. GRETA nije dobila informacije u vezi s primenom odredbe o nekažnjavanju u praksi. **Nejasno je** koliko daleko će se načelo nekažnjavanja primenjivati, tj. da li će se primenjivati u vezi sa ozbiljnim krivičnim delima. Prema vlastima, nema krivičnog gonjenja kada je lice proglašeno žrtvom TLJ.

171. **Mada pozdravlja uključenje odredbe o nekažnjavanju u pravo Kosova*, GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da posmatraju njenu primenu u praksi, da je obuhvate obukom službenika organa sprovođenja zakona, tužilaca i sudija, kao i da izdaju uputstva tužiocima o primeni odredbe o nekažnjavanju.** U ovom kontekstu treba ukazati na preporuke o nekažnjavanju za zakonodavce i tužioce sadržane u dokumentu koji je izdala Kancelarija pri OEBS-u Specijalnog predstavnika i koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima u konsultaciji sa Koordinacionim timom stručnjaka pri Alijansi protiv trgovine ljudima.²³

c. Istraga, procesuiranje i procesno pravo

172. Jedna od svrha Konvencije je da obezbedi delotvorno istraživanje i procesuiranje TLJ (član 1(1)(b)). Konvencija kaže da istraga i krivično gonjenje dela TLJ ne sme da zavisi od izveštaja žrtava, i da udruženja ili NVO koja se bore protiv TLJ ili koja štite ljudska prava moraju da budu sposobna da pomognu i podrže žrtve tokom krivičnog postupka, u skladu sa uslovima datim u domaćem pravu i uz saglasnost žrtve (član 27). Pored toga, od država se traži da sarađuju međusobno u vezi sa istragama i/ili krivičnim postupcima povezanim s TLJ (član 32).

173. Na Kosovu* krivičnu istragu o trgovini ljudima pokreće tužilac po službenoj dužnosti. Kako je navedeno u stavu 30, u ovom trenutku na Kosovu* nema specijalizovanih tužilaca koji se bave slučajevima TLJ, ali jedan tužilac koji je imenovan kao žarište u Specijalnom tužilaštvu u Prištini ima velika znanja o slučajevima TLJ.

174. Zakon o krivičnom postupku iz 2013. godine (ZKP) nalaže da sve posebne istražne mere odobri pretprocesni sudija. Odobrenje od strane tužioca je takođe moguće u hitnim slučajevima, ali traje samo tri dana. ZKP dozvoljava korišćenje 12 različitih mera, uključujući tajno presretanje komunikacija, tajnu prislistu i snimanje, simulirane kupovine, kao i kontrolisane isporuke. Pripadnici policije koji su radili na slučajevima TLJ obavestili su GRETU da su proaktivne istrage slučajeva trgovine ljudima česte, uz upotrebu posebnih istražnih mera, posebno prisliste, presretanja telefonskih poziva, postavljanja video opreme na javnim mestima, i tajnih istražilaca. Simulirana kupovina do sada nije korišćena.

175. GRETA je obaveštena da specijalizovana Direkcija za borbu protiv trgovine ljudima i njenih sedam regionalnih jedinica prosečno istražuju oko 140 mogućih slučajeva TLJ godišnje; 2014. godine, oni su istražili ukupno 155 slučajeva, nakon čega je Tužilaštvu podneto 89 krivičnih dosijea, i to kako sledi: 28 za TLJ, 24 za omogućavanje prostitucije, 21 za učešće u prostituciji, jedan za držanje u ropstvu, i 15 za druga dela. Prepoznato je ukupno 42 žrtava TLJ. U vreme posete GRETE aprila 2015. godine, 37 slučajeva bilo je u fazi istrage, uključujući tri ili četiri za prisilno prosjačenje. Pripadnici policije obavljaju zajedničke operacije sa graničnom policijom i inspektorima rada, ali se tvrdi da inspektori nerado učestvuju u aktivnostima.

176. Prema statističkom izveštaju o krivičnim delima Tužilačkog saveta Kosova* za 2013. i 2014. godinu, broj slučajeva trgovine ljudima kojima su se bavili tužiocima je 2013. godine bio 67 (sa ukupno 233 lica) a 2014. godine, 66 (sa ukupno 181 lica). Broj slučajeva u kojima su podignute optužnice je bio 33 i 22 u te dve godine; 2013. godine, 25 lica je bilo osuđeno za TLJ (od kojih je jedno lice osuđeno na zatvorsku kaznu u trajanju od šest godina i na novčanu kaznu od 4.000 evra, a ostali na zatvorske kazne od četiri meseca do dve godine, u nekim slučajevima uz novčane kazne od 200 do 1.200 evra). 2014. godine je osuđeno 45 lica (od kojih je dvoje dobilo zatvorsku kaznu u trajanju od 5 godina i 6 meseci, jedno lice 4 godine i 6 meseci, četiri lica 3 godine i 6 meseci, a ostali zatvorske kazne od dve godine ili manje, u nekim slučajevima uz novčane kazne od 200 do 1.500 evra). Jedno od lica osuđenih 2013. godine je bilo državni službenik.

177. Glava XVII ZKP sadrži odredbe u vezi s privremenim oduzimanjem imovine, dok se glava XVIII odnosi na konfiskaciju (uključujući privremenu konfiskaciju, privremene mere za obezbeđivanje imovine i postupke nakon podizanja optužnice) i zaplenu. GRETA je obaveštena da postoji posebna jedinica koja se bavi ovime ali da je bilo veoma malo slučajeva jer je ovlašćenje da se zamrzne/oduzme imovina bilo veoma novo (manje od dve godine). Rečeno je da se oduzeta imovina prodaje a da sredstva od prodaje idu u državni budžet, ali tačni podaci nisu bili dostupni. GRETA primećuje da je konfiskacija imovine stečene izvršenjem krivičnog dela, koja zahteva prethodno otkrivanje, prepoznavanje i oduzimanje te imovine u fazi krivičnih istraga, od ključnog značaja za jačanje delotvornosti kazne i za obezbeđivanje isplate obeštećenja žrtvi. **GRETA poziva vlasti Kosova* da u potpunosti koriste mogućnost zaplene i oduzimanja imovine stečene izvršenjem krivičnog dela povezane sa trgovinom ljudima.**

178. Trebalo bi pomenuti i slučaj TLJ za svrhu seksualnog iskorišćavanja iz 2012. godine koji se ticao 23 žene iz Moldavije. Policija je koristila specijalne istražne tehnike (prismotru internetskih komunikacija) da bi istražila slučaj, koji se ticao pet objekata u regionu Đakovice za koje su vrbovane žene za rad kao konobarice ili igračice, uz učešće lica koja su vrbovala žene u Republici Moldaviji, a kasnije prisiljavane da pružaju seksualne usluge. Policija Kosova* je intenzivno saradivala sa policijom Moldavije u istraživanju ovog slučaja. Žene su prepoznate kao žrtve TLJ i kratko vreme smeštene u državno sklonište. Na sopstveni zahtev, vraćene su u Moldaviju, ali su pre toga od njih uzete izjave. Na suđenju su okrivljeni osuđeni za omogućavanje prostitucije. Najduža zatvorska kazna je bila dve godine i šest meseci, a okrivljeni je navodno proveo samo godinu dana u zatvoru. Slučaj je u fazi žalbe. Prema informacijama koje su dale vlasti u komentarima o nacrtu izveštaja GRETE, apelacioni sud je poništio odluku sudećeg suda i poslao predmet na novo suđenje, koje je planirano za septembar 2015. godine. **GRETA bi želela da bude obaveštena o ishodu ovog suđenja.**

179. Trebalo bi takođe pomenuti slučaj TLJ u svrhu transplantacije organa, slučaj Medicus klinike, koji se odvijao 2008. godine.²⁴ Sumnja se pojavila kod policije Kosova* i imigracionih službi na aerodromu u Prištini u vezi s stranim državljanima koji su dolazili na Kosovo* sa pozivnim pismima od Medicus klinike za lečenje srčanih oboljenja. Jedno lice je zaustavljeno i ispitano na aerodromu novembra 2008. godine i nađeno je da mu je odstranjen bubreg i da je bilo u lošem zdravstvenom stanju. Istražioc, medicinski stručnjaci, i UNMIK međunarodna policija pretražili su Medicus kliniku i tokom pretrage je identifikovano lice koje je dobilo bubreg. Direktor klinike i njen vlasnik su uhapšeni. Slučaj je nakon toga prebačen u nadležnost EULEKS-a decembra 2008. godine i postupak je vodio EULEKS. Nađeno je da je od marta do novembra 2008. godine najmanje 24 lica vrbovano u drugim zemljama i prebačeno na Kosovo* da bi im se uzeo po jedan bubreg. Ta 24 lica uparena su sa 24 primaoca što je dovelo do 48 hirurških zahvata, od kojih su svi obavljani u Medicus klinici. Davaoci organa su došli iz Izraela, Turske, Republike Moldavije, Rusije, Ukrajine, Kazahstana i Belorusije, a primaoci iz Izraela, Turske, Poljske, Kanade, Nemačke i Ukrajine. Dana 29. aprila 2013. godine, Osnovni sud u Prištini je proglasio direktora i vlasnika klinike krivim za TLJ i organizovani kriminal; direktor je osuđen na zatvorsku kaznu u trajanju od 8 godina i kaznu od 10.000 evra, vlasnik je dobio 7 godina i 3 meseca zatvora i novčanu kaznu od 10.000 evra. Još tri okrivljena lica osuđena su za nezakonite medicinske aktivnosti. Još dva okrivljena lica su na poternicama Interpola. Optužnice za zloupotrebu službenog položaja podignute protiv tadašnjeg predsedavajućeg Saveta za licenciranje privatnih zdravstvenih institucija i VD-a Stalnog sekretara Ministarstva zdravlja su bile odbačene.

180. GRETA je tražila podatke tokom posete Kosovu* u vezi sa slučajem Medicus klinike i obaveštena je da osude nisu bile pravosnažne i da je u toku žalbeni postupak. **GRETA bi želela da bude obaveštena o odluci apelacionog suda.** Prema medijskim izveštajima, direktor klinike i još jedan lekar upleten u slučaj nastavljaju da rade na Univerzitetskom kliničkom centru Kosova*.²⁵ Što se tiče postupka licenciranja zdravstvenih ustanova, predstavnik Ministarstva zdravlja je obavestio GRETU da sada nije zakonski moguće izvršiti transplantaciju organa na Kosovu*.

181. **GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da:**

- **dopunski razviju obuku i specijalizaciju istražilaca, tužilaca i sudija u cilju obezbeđenja da dela trgovine ljudima budu efikasno istražena i procesuirana, što vodi srazmernim i odvraćajućim sankcijama;**
 - **pojačaju napore da se istraže, procesuiraju i osude trgovci ljudima u svrhu radne eksploatacije**
- d. Zaštita žrtava i svedoka

182. Član 28. Konvencije zahteva preduzimanje mera obezbeđivanja delotvorne i odgovarajuće zaštite od moguće odmazde ili zastrašivanja, posebno tokom i nakon istrage i procesuiranja počilaca. Zaštita može biti u raznom obliku (fizička zaštita, premeštaj, promena identiteta) i treba da bude pružena žrtvama TLJ, onima koji obaveste o TLJ ili na drugi način saraduju sa istražnim i procesnim organima, svedocima koji daju dokazne materijale i, ako je potrebno, članovima porodica svih tih lica. Pored toga, član 30. Konvencije zahteva preduzimanje mera zaštite privatnog života i identiteta žrtve i obezbeđivanje njihove bezbednosti i zaštite od zastrašivanja tokom pravosudnog postupka, uključujući posebne mere zaštite dece žrtava TLJ.

²⁴ HOTT Project, Trafficking in Human Beings for the Purpose of Organ Removal, A Case Study Report, novembar 2014. godine.

²⁵ Zëri, 29. oktobar 2015. godine.

183. U ZKP Kosova*, glavi XIII o zaštiti žrtava i svedoka, član 222. (Nalog za zaštitne mere) predviđa da nadležni sudija može da naloži zaštitne mere koje smatra potrebnim, uključujući, ali ne samo njih:

- „1.1. Nekorišćenje ili brisanje imena, adresa, adresa radnog mesta, profesije ili bilo kojih drugih podataka koji bi mogli da se koriste za prepoznavanje oštećene stranke, svedoka saradnika ili svedoka;
- 1.2. Neobjavljivanje bilo kakvih zapisa sa identifikacijom oštećene stranke, svedoka saradnika ili svedoka;
- 1.3. Napori da se prikriju osobenosti ili fizički opis oštećene stranke, svedoka saradnika ili svedoka koji daju iskaz, uključujući svedočenje iza mutnog paravana ili putem opreme koja menja lik i glas, istovremeno ispitivanje na drugom mestu povezanom sa sudom uz pomoć zatvorenog televizijskog kola, ili snimljeno ispitivanje pre rasprave pred sudom uz prisustvo branioca optuženog;
- 1.4. Korišćenje pseudonima;
- 1.5. Sudske rasprave zatvorene za javnost;
- 1.6. Nalozi braniocu optuženog da ne odaje identitet oštećene stranke, svedoka saradnika ili svedoka ili da ne odaje bilo kakve podatke koji mogu da dovedu do odavanja identiteta;
- 1.7. Privremeno uklanjanje optuženog iz sudnice ako svedok saradnik ili svedok odbije da svedoči u prisustvu optuženog ili ako okolnosti navedu sud da zaključi da svedok neće dati istinit iskaz u prisutnosti optuženog;
- 1.8. Bilo kakva kombinacija gornjih metoda kako bi se sprečilo odavanje identiteta oštećene stranke, svedoka saradnika ili svedoka.”

184. Pored toga, Zakon o zaštiti svedoka br. 04/L-015, usvojen 2011. godine, predviđa u članu 5. sledeće vrste zaštitnih mera: fizička zaštita; privremeno prebacivanje na sigurno mesto; specijalni postupci za pristup podacima i ispravama povezanim sa zaštićenim licima iz ureda za izdavanje isprava i drugih formalnih baza podataka; promena mesta stanovanja, rada ili učenja; promena identiteta; promena ličnog izgleda, uključujući plastičnu hirurgiju; novčana podrška zaštićenom licu; socijalna, pravna i druga neophodna pomoć; i poseban režim za lica koja su u zatvoru. Mere zaštite mogu se primenjivati samo uz saglasnost ugroženog lica. Mere se ne smeju koristiti u slučaju ugrožene dece bez prethodnog odobrenja njihovih roditelja ili staratelja. Za lica koja nemaju punu pravnu sposobnost, odobrenje je dužno da da zakonski ovlašćeno lice za njihovo zastupanje ili starateljstvo.

185. Pored toga, član 149. ZKP (specijalna istražna mogućnost) omogućava uzimanje iskaza svedoka od strane pretprocesnog sudije za svrhu čuvanja dokaznih materijala, u slučaju kada postoji jedinstvena prilika da se prikupe važni dokazi ili kada postoji značajna opasnost da takvi dokazi neće biti dostupni na glavnoj raspravi. Svedočenje se snima u audio ili audio-video formatu, i snimak se prilaže predmetnim spisima. Dokazi se takođe mogu uzimati tehnologijom video-konferencije ako svedok nije na Kosovu* i po svoj prilici se neće vraćati na Kosovo*, ili u skladu s merom zaštite svedoka. Zakon o borbi protiv TLJ (član 15.) takođe predviđa primenu specijalnih istražnih mogućnosti za žrtve TLJ, u cilju izbegavanja nepotrebnih ponavljanja ispitivanja, vizuelnih kontakata između žrtve i optuženih, ili svedočenja na javnim raspravama.

186. Unutar Policije postoji posebna direkcija za zaštitu svedoka čije su nadležnosti navedene u Zakonu o zaštiti svedoka br. 04/L-015. Prema vlastima, nije bilo potrebe da se žrtve ili svedoci TLJ upućuju na ovu direkciju. Pre datuma kada ovaj Zakon stupa na snagu, dve žrtve TLJ poslate su u program zaštite svedoka, kojim su u to vreme upravljali UNMIK-EULEKS.

187. **GRETA poziva vlasti Kosova* da u potpunosti koriste raspoložive mere za zaštitu žrtava i svedoka TLJ i da sprečavaju zaplašavanje tokom istraga kao i tokom i nakon sudskog postupka.**

Prilog I: Spisak predloga GRETE

Sveobuhvatan pristup i koordinacija

1. GRETA primećuje da je obezbeđivanje sredstava iz budžeta preko potrebno za primenu Strategije i Akcionog plana za borbu protiv TLJ i smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da odrede odgovarajuća budžetska sredstva za aktivnosti protiv TLJ, u konsultaciji sa svim relevantnim subjektima (vidi stav 19).
2. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da razmotre uspostavljanje samostalnog položaja Nacionalnog koordinatora podržanog od kancelarije koja je primerena svojim zadacima.
3. GRETA poziva vlasti Kosova* da razmotre uspostavljanje institucije nezavisnog Nacionalnog izvestioca ili drugog nezavisnog mehanizma za posmatranje aktivnosti državnih institucija u borbi protiv TLJ.
4. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preduzmu dodatne korake da osiguraju da aktivnosti u borbi protiv TLJ budu sveobuhvatne, posebno da:
 - rešavaju problem interne trgovine ljudima putem podizanja svesti, istraživanja, mera za smanjenje potražnje i mera koje ciljaju na glavne uzroke TLJ;
 - redovno sazivaju sastanje Nacionalnog tela kako je predviđeno Strategijom i Akcionim planom za borbu protiv TLJ;
 - obrate više pažnje merama sprečavanja i zaštite koje su usmerene na posebnu ranjivost dece na TLJ, posebno dece iz društveno ranjivih grupa i interno raseljene dece;
 - pojačaju aktivnosti borbe protiv trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije uključujući inspektore rada, sindikate, civilno društvo i preduzeća u zajedničku platformu i unapređenjem prepoznavanja i pomoći žrtvama TLJ za svrhu radne eksploatacije.

Obuka relevantnih stručnih lica

5. GRETA smatra da, u sklopu obuke, zdravstveno osoblje treba senzibilizirati o TLJ za svrhu transplantacije organa.
6. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da nastave da unapređuju znanja i osetljivost relevantnih stručnih lica (uključujući pripadnika policije, socijalnih radnika, stručnih lica koja rade s decom, medicinskog osoblja, javnih tužilaca, sudija i medija) o TLJ i pravima žrtava. Budući programi obuke trebalo bi da budu sačinjeni tako da unapređuju znanje i veštine relevantnih stručnih lica koja im omogućavaju da prepoznaju žrtve TLJ, da im pomognu i zaštite, da olakšaju obeštećenje za žrtve i da obezbede osude trgovaca ljudima.

Prikupljanje podataka i istraživanje

7. GRETA smatra da bi, u cilju pripreme, praćenja i procenjivanja politika za borbu protiv TLJ, vlasti Kosova* trebalo da razviju i održavaju sveobuhvatan i koherentan statistički sistem o TLJ prikupljanjem pouzdanih statističkih podataka o merama zaštite i unapređenja prava žrtava kao i o istragama, procesuiranju i osudama slučajeva TLJ. Statističke podatke o žrtvama trebalo bi sakupljati od svih glavnih subjekata i omogućiti razdvajanje po polu, godinama života, vrsti eksploatacije, zemlji porekla i/ili odredišta. Uz ovo treba da idu sve potrebne mere za poštovanje prava subjekata podataka na zaštitu podataka o ličnosti, uključujući kada se od NVO koje rade sa žrtvama TLJ traži da pruže podatke za nacionalnu bazu podataka.

8. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da obavljaju i podržavaju istraživanja o pitanjima vezanim za TLJ kao važan izvor podataka za procenu postojećih programa i za njihovo unapređenje i razvoj političkih mera u budućnosti. Oblasti u kojima je potrebno još istraživanja kako bi se bacilo svetlo na obim i trendove TJ na Kosovu* i informisali kreatori politika obuhvataju trgovinu ljudima i decom na Kosovu*, kao i trgovinu u svrhu radne eksploatacije.

Međunarodna saradnja

9. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da nastave razvoj međunarodne saradnje u cilju vođenja borbe protiv TLJ, pružanja podrške žrtvama, i delotvornih istraga i procesuiranja.

Mere za podizanje svesti i obeshrabrivanje potražnje

10. GRETA poziva vlasti Kosova* da pojačaju napore protiv rizika u vezi s upotrebom interneta, kao sredstva sprečavanja i borbe protiv TLJ putem Interneta.

11. GRETA smatra da bi buduće mere za podizanje svesti trebalo da budu sačinjene u svetlu procene prethodnih mera i da budu usmerene na prepoznate potrebe. Podizanje svesti bi trebalo da nastavi da cilja ranjive grupe i obaveštava javnost o oblicima TLJ čija učestalost raste, kao što su radna eksploatacija, prisilno prosvačenje, prisilno izvršenje krivičnih dela i TLJ na Kosovu*.

12. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preduzmu korake da obeshrabre potražnju za uslugama žrtava TLJ, za sve oblike eksploatacije, u partnerstvu s privatnim sektorom i civilnim društvom.

Društvene, ekonomske i druge inicijative za grupe osetljive na TLJ

13. GRETA pozdravlja mere koje su preduzimale vlasti Kosova* prema grupama osetljivim na TLJ i smatra da bi vlasti trebalo da nastave da razvijaju aspekt prevencije putem društvenih i ekonomskih mera osnaživanja.

14. GRETA poziva vlasti Kosova* da Strategijom za integraciju RAE zajednica na Kosovu* obuhvate mere za sprečavanje TLJ i da žrtvama obezbede pomoć i zaštitu, uz poseban pažnju za interno raseljena lica. Posebne mere bi trebalo da budu preduzete za zaštitu interno raseljenih žena i dece.

15. Pored toga, GRETA poziva vlasti Kosova* da preduzmu korake obezbeđivanja registracije rođenja i izdavanja ličnih dokumenata svim licima, kako kao meru sprečavanja tako i da bi se izbegla ponovljena trgovina ljudima.

Granične mere sprečavanja TLJ i mere omogućavanja zakonitih migracija

16. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da učine dopunske napore na otkrivanju slučajeva TLJ u kontekstu graničnih kontrola, pojačaju operativnu saradnju između relevantnih organa vlasti i uvedu kontrolnu listu za prepoznavanje rizika povezanih za TLJ tokom sistema traženja viza.

Prepoznavanje žrtava TLJ

17. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preduzmu dodatne korake da obezbede da sve žrtve TLJ budu ispravno i hitno prepoznate i da mogu da imaju korist od sve pomoći i zaštitnih mera predviđenih Konvencijom, posebno kako bi:

- promovisale učešće više institucija u prepoznavanju žrtava formalizovanjem uloge i inputa specijalizovanih NVO i uključivanjem drugih relevantnih subjekata, kao što su inspektori rada i zdravstveno osoblje;

- osigurale da sva stručna lica koja mogu da dođu u dodir sa žrtvama TLJ budu u potpunosti upoznata sa SOP i da pohađaju periodičnu obuku koja im omogućava da prepoznaju žrtve TLJ; indikatore bi trebalo redovno ažurirati kako bi odražavali promenljivu prirodu trgovine ljudima i oblika eksploatacije;
- vodile proaktivan pristup prepoznavanju žrtava TLJ u svrhu radne eksploatacije ohrabrivanjem inspektora rada u najrizičnijim sektorima (npr. poljoprivreda, građevinarstvo, zabava) i primenom Upravnog uputstva br. 01/2014;
- posvetile veću pažnju prepoznavanju dece žrtava TLJ, uključujući u cilju prisilnog prosjačenja;
- pojačale sposobnosti socijalnih radnika da proaktivno prepoznaju žrtve TLJ.

Pomoć žrtvama

18. GRETA pozdravlja činjenicu da zakon izričito predviđa da pomoć nije uslovljena spremnošću žrtava da saraduju u istragama/procesuiranju i dostupnosti bezbednog smeštaja za žene, muškarce i decu koje su žrtve TLJ. Međutim, GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da učine dodatne napore da pruže pomoć žrtvama TLJ, posebno kako bi:

- osigurale da su sve mere pomoći propisane zakonom garantovane u praksi; kada je pomoć ustupljena NVO u svojstvu davalaca usluga, država ima obavezu da obezbedi odgovarajuće finansiranje i kvalitet usluga koje pružaju NVO;
- garantovale pristup javnoj zdravstvenoj nezi za sve žrtve TLJ;
- osigurale da uslovi koji postoje u skloništimama za žrtve TLJ budu prilagođeni njihovim posebnim potrebama. U tom kontekstu, trebalo bi da postoji bolja ravnoteža između potrebe da se žrtve TLJ stave u bezbedan smeštaj i potrebe da se ostvari njihov oporavak i rehabilitacija.

19. Pored toga, GRETA poziva vlasti Kosova* da pojačaju napore da obezbede reintegraciju žrtava TLJ u društvo tako što im omogućava pristup obrazovanju, stručnoj obuci i tržištu rada. U tom kontekstu, vlasti bi trebalo da razmotre usvajanje podsticaja za preduzeća koja zapošljavaju lica iz grupa u društveno nepovoljnom položaju.

20. GRETA takođe poziva vlasti da nastave da pružaju redovnu obuku svim stručnim licima odgovornim za primenu mera pomoći za žrtve TLJ, uključujući socijalnim radnicima.

Period oporavka i razmišljanja

21. GRETA pozdravlja činjenicu da se svim žrtvama TLJ obezbeđuje period oporavka i razmišljanja, bez obzira na to da li saraduju s vlastima, i poziva vlasti Kosova* da obezbede da se ovaj period sistematski poštuje u praksi.

Boravišne dozvole

22. GRETA pozdravlja odredbe u zakonu Kosova* o izdavanju boravišnih dozvola za žrtve TLJ kako po humanitarnom osnovu tako i kada saraduju s nadležnim organima, i smatra da bi vlasti trebalo da u potpunosti koriste postojeće propise.

23. GRETA takođe smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da obezbede da se žrtve TLJ sistematski obaveštavaju na jeziku koji razumeju o pravu da im bude izdata boravišna dozvola.

Obeštećenje i pravno zadovoljenje

24. GRETA poziva vlasti Kosova* da usvoje mere da omoguće i garantuju pristup obeštećenju za žrtve TLJ, posebno:

- obezbeđujući da se žrtve TLJ sistematski obaveštavaju na jeziku koji razumeju o pravu da traže obeštećenje i o postupcima u tom smislu;
- omogućavajući žrtvama TLJ da primene svoje pravo na obeštećenje obezbeđujući im delotvoran pristup pravnoj pomoći, izgradnjom kapaciteta službenika pravosuđa da podrže žrtve u traženju obeštećenja u krivičnim i građanskim postupcima, i uključujući pravo na obeštećenje u postojećim programima obuke za pripadnike organa sprovođenja zakona i pravosuđa;
- omogućavajući žrtvama TLJ koje su napustile Kosovo* da koriste mogućnosti traženja obeštećenja.

25. GRETA pozdravlja usvajanje Zakona o obeštećenju žrtava. Imajući u vidu da nijedna žrtva TLJ nije dobila obeštećenje od počinioca, GRETA poziva vlasti Kosova* da učine državni plan obeštećenja pristupačnim žrtvama TLJ, bez obzira na njihovo državljanstvo i boravišni status, i bez obaveze da se prvo traži dobijanje obeštećenja neposredno od počinioca.

Repatrijacija i povratak žrtava

26. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preduzmu korake da obezbede da se povratak žrtava TLJ obavlja uz dužno poštovanje njihovih prava, bezbednosti i dostojanstva, uključujući pravo na zabranu proterivanja (član 40(4) Konvencije), a u slučaju dece, uz puno poštovanje načela najboljih interesa deteta.

Materijalno krivično pravo

27. GRETA primećuje da je niži prag kazne u slučaju trgovine decom (tri godine) niži od onoga u slučaju trgovine punoletnim licima (pet godina) i poziva vlasti Kosova* da se pozabave tom nedoslednošću.

28. GRETA primećuje da poslednja otežavajuća okolnost ne odgovara u potpunosti otežavajućoj okolnosti „krivičnog dela u nameri ili ozbiljnog nehata čime su ugrožava život žrtve“ predviđenoj članom 24. Konvencije i poziva vlasti Kosova* da obezbede da sve otežavajuće okolnosti predviđene Konvencijom nađu svoje mesto u domaćem pravu.

29. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da preispitaju odnos između člana 171. i 241(3) KZ sa ciljem razjašnjavanja opsega primene ovih odredaba. Vlasti Kosova* trebalo bi da budu spremne da prilagode na osnovu ove provere sadržaj i primenu ovih odredaba.

30. GRETA primećuje da druga dela pomenuta u članu 20 Konvencije (uklanjanje, prikrivanje, oštećenje ili uništavanje putnih ili ličnih isprava drugog lica učinjene namerno i u cilju omogućavanja TLJ) nisu ustanovljene kao krivična dela i poziva vlasti da dopuni propise u tom smislu.

31. GRETA pozdravlja postojanje ove odredbe u zakonima Kosova* i poziva vlasti da razmotre inkriminisanje namernog korišćenja usluga žrtve TLJ za radnu eksploataciju.

Nekažnjavanje žrtava TLJ

32. Pozdravljajući uključenje u zakone Kosova* odredbe o nekažnjavanju, GRETA ipak smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da posmatraju njenu primenu u praksi, da je obuhvate obukom za pripadnike organa sprovođenja zakona, tužioce i sudije, kao i da daju smernice tužiocima o primeni odredbe o nekažnjavanju.

Istraga, procesuiranje i procesni propisi

33. GRETA poziva vlasti Kosova* da u potpunosti koriste mogućnost oduzimanja i zaplene imovine stečene izvršenjem krivičnog dela povezane s TLJ.

34. GRETA smatra da bi vlasti Kosova* trebalo da:

- dopunski razviju obuku i specijalizaciju istražitelja, tužilaca i sudija u cilju obezbeđenja da se dela TLJ efikasno istraže i procesuiraju, vodeći srazmernim i odvraćajućim sankcijama;
- pojačaju napore da se istraže, procesuiraju i osude lica koja se bave TLJ u svrhu radne eksploatacije.

Zaštita žrtava i svedoka

35. GRETA poziva vlasti Kosova* da u potpunosti koriste postojeće mere zaštite žrtava i svedoka TLJ i da spreče zaplašivanje tokom istrage kao i tokom i nakon sudskog postupka.

Appendix II: List of public bodies and intergovernmental and non-governmental organisations with which GRETA held consultations

Public bodies

- Ministry of the Interior
- Ministry of Justice
- Ministry of Foreign Affairs
- Ministry of Labour and Social Welfare
- Ministry of Education, Science and Technology
- Ministry for Local Government Administration
- Ministry of Health
- Kosovo* Police
- State Prosecutor
- Special Prosecution
- Kosovo* Judicial Council
- Kosovo* Prosecutorial Council
- Parliament of Kosovo*

Intergovernmental organisations

- EU Rule of Law Mission in Kosovo* (EULEX)
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)

Non-governmental organisations

- Centre for Protection of Victims and Prevention of Trafficking in Human Beings (PVPT)
- Hope and Home (SDSF)

Komentari Vlade

**Komentari koji slede nisu sastavni deo analize GRETE u vezi sa
situacijom na Kosovu***

**Ministria e Punëve të Brendshme/
Ministarstvo Unutrasnjih Poslova/
Ministry of Internal Affairs**

Zyra e Koordinatorit Nacional kundër Trafikimit me Njerëz/
Kancelarija Nacionalnog Kordinatora protiv Trgovine Ljudima/
National Anti-Trafficking Coordinator's Office

Ref. your letter dated 25 January 2016

Ms. Petya Nestorova
Executive Secretary
of the Council of Europe Convention on Action
against Trafficking in Human Beings
F-67075 Strasbourg Cedex
Email: trafficking@coe.int

Dear Ms. Nestorova,

Firstly, I would like to thank you for the cooperation regarding Greta Report for Kosovo, with a hope that this cooperation will continue in the future as well.

In this document we have provided additional information regarding Greta Report.

Thank you for your cooperation and please don't hesitate to contact us for any additional information.

Yours sincerely,
Mr. Naim Muja
Head of the Secretariat of Strategies

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Naim Muja".

Final comments for Greta Report from Kosovo

(Comments are referred to Greta report for some issues that Kosovo Authorities have initiated and implemented several specific activities that we thought they should be submitted in the report)

(58). GRETA notes that the financing of anti-trafficking activities in Kosovo* has depended to a large extent on international organisations and foreign donors. It is indicated in the new Strategy for 2015-2019 that the funds required for its implementation are to be covered mainly by Kosovo*'s budget. GRETA notes that securing funding from the budget is indispensable for the implementation of the anti-trafficking Strategy and Action Plan and considers that the Kosovo* authorities should allocate appropriate funds in the budget to action against THB, in consultation with all relevant actors (see also paragraph 19).

Regulation of Rules and Procedure of the Government No.09/2011 and Administrative Instruction No.02/2012 on the Procedures, Criteria and Methodology for the Preparation and Approval of Strategy Documents and Plans for their Implementation, requires strategies to be in line with the Government Medium-Term Expenditure Framework (MTEF) and Law on Budget. This is ensured by the development of Financial Impact Assessment (FIA) by the sponsoring institution and the Ministry of Finance. The latter develops the overall FIA by including all government institutions involved and issues an Opinion for financial compliance. Furthermore, the Opinion by the Ministry of Finance states also the amount which exceeds the planned budget.

In the case of the Strategy against THB, the overall cost of the Strategy was in line with the Government MTEF 2015-2017 and the vast majority of activities are financed by the government budget. For more detailed allocation of funds from government institutions in implementing the Strategy against THB please refer to Annex 1.

Certain activities of the Strategy against THB exceeded the budget within the MTEF by 288,000 euros or 72,000 euros per annum. According to the Opinion issued by the Ministry of Finance, this budget needs to be covered by respective institutions through international donations or during the review of the budget.

(59). As noted in paragraph 21, there was no National Co-ordinator for almost a year and on 6 October 2015, the Minister of the Interior authorised the Deputy Minister of the Interior to exercise the responsibility of National Anti-trafficking Co-ordinator. GRETA notes that the National Co-ordinator is expected to perform a variety of tasks linked to planning, monitoring and reporting on the development and implementation of the national policy against THB, as well as chairing the National Authority. The Secretariat is provided by the Secretariat for National Strategies of the Ministry of Internal Affairs, which has the task of monitoring and evaluating some 10 different strategies. GRETA notes that, in a number of countries, the structures which co-ordinate action against THB are not placed within a particular Ministry but, rather, are directly subordinated to the Cabinet of Ministers or the Prime Minister; this can be considered good practice as it demonstrates the willingness of the authorities to ensure that such structures have a genuine inter-agency functioning. GRETA considers that the Kosovo* authorities should consider establishing a fully-fledged post of National Co-ordinator supported by an office which is commensurate with the tasks at hand.

The Government Decision No.03/28 of 08.05.2015 for the approval of the Strategy against THB, paragraph 2, states that the Ministry of Internal Affairs and other competent institutions are obliged to implement the Strategy.

The Government of Kosovo with Decision No.08/51 of 25.09.2015 appointed the Minister of Internal Affairs as the National Coordinator against THB. Paragraph 3 of this decision states that the Coordinator can delegate the responsibilities to one the deputy Ministers of the Ministry of Internal Affairs. As such, the Minister of Internal Affairs with Decision No.290/2015 delegated the responsibilities to the Deputy Minister Mr. Radojevic on 06.10.2015.

Although the National Coordinator was not appointed until 25.09.2015, all the institutions implemented the Strategy, as they are obliged by the Government Decision No.03/28.

(60). GRETA invites the Kosovo* authorities to consider the designation of an independent National Rapporteur or another independent mechanism for monitoring the anti-trafficking activities of State institutions.

According to Law no. 04/L-218 Article 8, paragraph 5 the “National Coordinator will act as National Rapporteur in order to perform the assessments of trends in trafficking with humans and to measure the results of anti-trafficking operations, including the gathering of statistics in close cooperation with relevant organizations of civil society, organizations active in this field.”

Kosovo authorities will take into consideration the proposal by GRETA to designate an independent National Rapporteur or another independent mechanism based on best practices of Council of Europe member states.

(62). GRETA considers that the Kosovo* authorities should take further steps to ensure that action to combat THB is comprehensive, and in particular to:

- address internal trafficking through awareness raising, research, demand-reduction measures and measures targeting the root causes of trafficking;
- regularly convene meetings of the National Authority as envisaged in the anti-trafficking Strategy and National Action Plan;
- pay increased attention to prevention and protection measures addressing the particular vulnerability of children to trafficking, in particular children from socially vulnerable groups and displaced children;
- strengthen action to combat trafficking for the purpose of labour exploitation by involving labour inspectors, trade unions, civil society and businesses in a joint platform and improving the identification of and assistance to victims of trafficking for the purpose of labour exploitation.

Apart from the meetings that were mentioned in the GRETA report, two further meetings of the National Authority were held in a full composition (On: 30.10.2015 and 14.12.2015) and chaired by the National Coordinator. Meetings will continue to be held as provided by Law no. 04/L-218 and the National Strategy against THB.

(63). In 2013, the Ministry of Health organised, together with OSCE, training on the role of medical staff in identifying victims of trafficking. In November 2011, the Ministry of Health held training on "The role of health workers in prevention of THB". The training was based on research conducted through a questionnaire sent to 18 health institutions. The training was attended by 35 participants from mental health centres, regional hospitals and the University Clinical Centre of Pristina (emergency physicians, psychiatrists, nurses, social services officials, psychosocial counselors). Further, the Human Rights Unit at the Ministry of Health, in co-operation with the OSCE Mission in Kosovo*, organised a regional training session on the treatment and referral of victims of trafficking. The training was provided to health workers of family medicine centres and emergency medical staff within the regional hospitals. Training took place in Gjakova, Peja, Gjilan, Prizren, Mitrovica and Pristina, including a total of 179 participants. No special training has been organised regarding the issue of removal of organs. GRETA considers that, as part of their training, medical staff should be sensitised about THB for the purpose of organ removal.

Office of the National Coordinator has made a list of trainings in the field of trafficking in human beings to be conducted in 2016 which will include training of medical staff on the matter of removal of organs.

In this regard, on 10-11 December 2015, the Ministry of Health has organized a training for medical professionals on the topic: The Legislation and Mechanisms to Fight Human Trafficking, in which the topic of organ removal was also discussed. Participants of this training were primary care medical staff, while the number of participants included 46 medical professionals. The training was financially supported by Terres des Hommes, while as a lecturer was the head of the Kosovo Police Directorate for Anti-Trafficking in Human Beings. More specifically, in this training were discussed comprehensive issues of the field against trafficking and the ways of approach and treatment of the medical staff toward victims of trafficking. Besides this, the topic of human organs trafficking, as part of trafficking in human beings, was also discussed at the training. During the training it was evident that the medical professionals are prepared and informed on ways of referring the victims of trafficking and on the issue of THB for the purpose of organ removal.

(71). GRETA considers that the Kosovo* authorities should continue to improve the knowledge and sensitivity of relevant professionals (including police officers, social workers, professionals working with children, medical staff, public prosecutors, judges and the media) about THB and the rights of victims. Future training programmes should be designed with a view to improving the knowledge and skills of relevant professionals which enable them to identify victims of trafficking, to assist and protect them, to facilitate compensation for victims and to secure convictions of traffickers.

Based on the Strategy against THB, as well as an upcoming IPA project on Trafficking in Human Beings (scheduled to start in 2016), several activities are foreseen to be conducted with regards to improving capacities of Kosovo institutions involved in the fight against THB. Trainings will be delivered to all involved stakeholders, including Kosovo Police, Judges, Prosecutors, Shelters, victim advocates etc.

Specialised trainings for police, victim advocates, judges, and prosecutors include:

- Training on the implementation of covert and technical measures of investigation in cases of trafficking.
- Training for the investigation and identification of cases of child pornography / exploitation of victims of trafficking for pornography.
- Training for an early identification and interviewing techniques of trafficking victims.
- Training for investigating cases of human trafficking through the Internet.
- Common training with law enforcements (police, prosecutors and judges) in managing the investigation of trafficking cases.

Trainings for other institutions:

- Training for professional skills for victims of trafficking with a view to reintegration (MLSW, CSW, MEST)
- Training of law enforcement institutions on Standard Operating Procedures for trafficked persons (KP, SP CSW, OPAV, MLSW, NGOs for the protection of children)
- Training for Shelters staff on providing the services in cases of male trafficking victims (ONCAT and Partners).
- Training of multidisciplinary teams for the implementation of list of indicators/guidelines for an early identification (MD MIA, MLSW, donors).
- Training for journalists and media with the aim to increasing awareness on THB issues and reporting methods

(75). GRETA considers that, for the purpose of preparing, monitoring and evaluating anti-trafficking policies, the Kosovo* authorities should develop and maintain a comprehensive and coherent statistical system on trafficking in human beings by compiling reliable statistical data on measures to protect and promote the rights of victims as well as on the investigation, prosecution and adjudication of THB cases. Statistics regarding victims should be collected from all main actors and allow disaggregation concerning sex, age, type of exploitation, country of origin and/or destination. This should be accompanied by all the necessary measures to respect the right of data subjects to personal data protection, including when NGOs working with victims of THB are asked to provide information for the national database.

The Officer for implementation of the national Strategy against trafficking in human within the Secretariat of Strategies, is the responsible official to collect all reports and statistics from stakeholders of the national authority. Kosovo Police develops statistics of victims divided by sex, age, type of exploitation, country of origin and/or destination. Other institutions collect and maintain statistics and the based on Greta's recommendations, all statistics will be divvied by various categories.

(77). GRETA considers that the Kosovo* authorities should conduct and support research on THB-related issues as an important source of information for the evaluation of current programmes and for their improvement and development of future policy measures. Areas where more research is needed in order to shed light on the extent and trends of human trafficking in Kosovo* and inform policy makers include trafficking within Kosovo*, trafficking in children and trafficking for the purpose of labour exploitation.

Office of the National Coordinator based on the action plan for implementing the National Strategy against trafficking of human beings will be initiating and supporting the implementation of every initiative carried by state actors or non-governmental organizations for research in the field of trafficking in human beings in above mentioned segments in order to inform policy makers in this field.

During 2015, the Ministry of Labour and Social Welfare has drafted a statistical and analytical report, "Child labour in Kosovo", a report which is formally approved by the Minister of Labour and Social Welfare and is expected to be published this year.

Also during 2015, the Ministry of Labour and Social Welfare has drafted and finalized the Action Plan for the prevention of serious forms of child labour in Kosovo from 2015 to 2016, a document that is currently at the legal department in the Office of the Prime Minister and it is expected to be proceeded further.

(82). GRETA considers that the Kosovo* authorities should continue developing international cooperation with a view to combating THB, providing assistance to victims, and effective investigation and prosecution.

Apart from the police cooperation agreements mentioned in the report, Kosovo has improved the exchange of information with other countries in the field of human trafficking, especially through the Directorate for International Law Enforcement Cooperation Unit (ILECU). Moreover, the National Coordinator for Anti-Trafficking has signed two agreements / protocols of cooperation with the counterparts in Albania (2012) and Montenegro (2014). Such agreements will be signed with other countries in the region.

During 2015, DITHB in the field of international police cooperation for the matters of THB has exchanged information and investigated cases as follows:

International Police Cooperation / Exchange of information 2014- 2015																					
	Albania	Montenegro	Serbia	Switzerland	Germany	Netherlands	Ukraine	Sweden	Arab Emirates	Belgium	USA	Italy	Austria	Great Britain	Turkey	France	Norway	Romania	Iceland	Moldova	Total
2014	9	1	0	2	1	0	1	0	0	2	1	1	1	0	1	1	0	1	0	1	23
2015	12	3	2	2	1	1	0	1	1	0	0	1	0	4	0	0	1	0	1	0	30

- CASES OF COMMON INVESTIGATIONS - 2015

During 2015, DITHB has developed 3 cases of common investigation with the following countries:

Case "Adoption" 2015-DITHB-31 – Trafficking in persons /Illegal adoption of a child – the information was conducted by the authorities of Montenegro on 18.02.2015, - police authorities in Great Britain were contacted through the ILECU and at the same time we have started with joint investigations, where in Kosovo the main suspect was managed to get arrested, whilst in Britain three (3) other persons were arrested, the Victim of the case is found and placed under the custody in Britain.

Case – ADLER – 2015-DITHB-72 – Organized crime, trafficking in persons – facilitating prostitution – investigations have started together with Germany after the information exchanging, initiated by DITHB. Case involves organized crime and trafficking in human beings where it is supposed that Suspected Kosovo citizens who lives in Germany are recruiting young Kosovo females and sending them to work in Germany with the purpose of exploitation for prostitution. Few operational meetings were held between two Police forces, whereas on 09.12.2015 the investigators of DITHB in Gjilan have arrested a female/Kosovo nationality for enabling the prostitution and attempted trafficking. The case remains under joint investigation.

Case "PENTA" 2015-DITHB-14, the case has to do with the trafficking in persons and enabling of prostitution – the investigations have started together with Albania after the exchange of the basic information. There is a reasonable doubt that suspected persons are engaged in the recruitment of young females from Albania and send them to work in Kosovo at different night clubs with the purpose of exploitation for prostitution. An operational meeting was held between two Police forces. In Albania were arrested two suspects from the criminal group and the Case continuous to remain under the investigation in Kosovo.

(89). The Ministry of Education, Science and Technology works on prevention through raising awareness in schools. Since 2011, the Ministry has selected each year around 10 schools in five to six municipalities to organise awareness-raising lectures. As part of the school curriculum, information on THB is provided during civil education classes. Further, 245 teachers have been trained to provide life skills training to children, including 24 teachers working in the RAE communities. A booklet on THB has been published and will be distributed in schools. The Ministry is also developing a strategy for countering risks related to using the Internet. GRETA invites the Kosovo* authorities to step up their efforts to counter risks related to the use of the Internet, as a tool for preventing and combating THB through the Internet.

The Office of the National Coordinator has planned this year to perform training on the topic: Training for investigating cases of human trafficking through the Internet, which will also effect on increasing the awareness of officials responsible for combating and preventing THB over the internet.

It was held the Regional Conference on Protection of Children from Internet Threats organized by Kosovo Education Centre (KEC) in cooperation with the Ministry of Education, Science and Technology, this conference was held on 7 December 2015.

The Ministry of Local Government Administration MLGA in 2014-2015 held information sessions with elementary school students in the municipality of Ferizaj, where the part of session taught about the dangers of the Internet, in this case a brochure was published (7 pages explains the risks of trafficking in figurative illustrations).

The Government of Kosovo on January 2016 adopted the National Cyber Security Strategy and Action Plan 2016-2019. Specific activities are foreseen in the Action Plan under the Specific Objective 2.3 Awareness Raising, like:

- Update of the current ICT curricula in pre-university level with cyber security modules;
- Raising awareness and cooperation with parents as well as organizing visits and workshops for parents and children about the online risks;
- Inclusion of the component in the curricula of undergraduate education for the risks coming from the internet;
- Awareness of students through the implementation of curricula related to protection from online dangers;
- Preparing curricula for teaching in educational institutions regarding the protection of children online;
- Organization of awareness raising activities about safe Internet use by children;
- Development of an administrative instruction on the use of the Internet in schools.

Moreover, the Government is drafting Strategic Plan for Protection of Children from Risks of the Internet (2015-2019), which will be adopted in 2016.

(92). GRETA welcomes the efforts made in Kosovo* to develop the aspect of prevention of human trafficking through a variety of awareness-raising measures, education in schools and special actions targeted at vulnerable groups, as well as the steps taken to measure the impact of some of these activities. GRETA considers that future awareness-raising measures should be designed in light of the assessment of previous measures and be focused on the needs identified. Awareness raising should continue targeting vulnerable groups and inform the general public of forms of THB which are on the rise, such as labour exploitation, forced begging, forced commission of criminal offences and trafficking within Kosovo*.

Government of Kosovo through the Ministry of Internal affairs, respectively through the office of National coordinator against the Trafficking organizes awareness campaigns for the general public through various activities. The campaign usually lasts about a month and takes place in September-October period. This regular has for target / marking potential victims of trafficking (with special focus on children and young people), but this year the campaign envisaged in the action plan of the national strategy against trafficking in order in increasing the awareness and prevention of trafficking human beings is conducted by some members of the National Authority institutions.

Office of the National Coordinator respectively some members of National Authority conducted awareness campaigns with the purpose of preventing the trafficking in human beings, the State Prosecution / Office for the Protection and Assistance of Victims: SP/OPAV in cooperation with several local institutions and with the US Embassy Pristina have conducted a weekly campaign "A week for the rights of crime victims" with the slogan "Children do not need to know the violence" held from 19-23 October 2015, a campaign which has resulted in various activities for awareness of citizens, especially youth in the field of human trafficking

SP/OPAV on: 20.10.2015, did a promotion of the Week of the Victims of Crime in following schools: SH.M.U "Ibrahim Mazreku" in Malishevo (over 40 participants), 21.10.2015, SH.M.U "Xhelal Hajda - Toni" in Rahovec, (over 80 participants from 3 schools: SH.M.P and Multiethnic School "Ardhmëria"), 22.10.2015, SH.M.M "Hysni Zajmi" in Gjakova, (over 40 participants), 22.10.2015, SH.M.GJ "Asllan Berisha" in Rugova (over 35 participants), at these schools there was a debate with school students on raising the awareness regarding the trafficking in human beings with a special focus on the beggars. As well a round table was organized for discussing the topic: children as beggars or exploiting children for jobs which are forbidden.

Ministry of Education Science and Technology (MEST) has a big role in education and awareness of everyone within the education system on negative effects that children's work impacts in their psychological and intellectual development. Also considering that the hard work of children is closely connected with the problem of school abandoning, but even with the predispositions of involvement of children in trafficking, exploitation and organized crime, MEST has reacted on time for the integration of these subjects in educational curriculums and different activities and out of program curriculums within the school.

Within the anti-trafficking campaign for 2015, MEST held activities in schools with the subject Anti/trafficking "Prevention of THB through education" with art work, essay and other activities, according to the choice of schools it selves. But, beside this, there were also organized round table and discussions with teachers on different subjects like civil education, class monitors, classroom teachers, professional staff, student and parents councils with the topic "Prevention of the Trafficking in Persons", presentation of the National Strategy and the Action Plan against the Trafficking in Persons in Kosovo 2015-2019, but also other materials belonging to this area as well as the presentation and the distribution of the manual for teachers – JOIN US Let's prevent the trafficking in human beings. With the title 'TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AND THE ROLE OF SCHOOL IN PREVENTING IT'. These activities are focused in 5 Kosovo municipalities, with discussions and round tables where 12 local schools were included with separate parallels.

Selected municipalities and schools for 2015 were:

1. Primary and Secondary Lower school: "Haradin Bajramii" Magurë, Lipjan
2. Secondary Higher school: "MIKSTE", Shalë, Lipjan
3. Primary and Secondary Lower school: Shtjefën Gjeqovi, Janjevë, Lipjan
4. Primary and Secondary Lower school: "Ibrahim Krasniqi", Smallushë, Lipjan
5. Secondary Economic school: "Bostan", Novobërdë
6. Primary and Secondary Lower school: "Nushi dhe Tefiku", Makresh i ulët, Novobërdë
7. Secondary Higher school: "17 Shkurti" Obili, Obiliq
8. Primary and Secondary Lower school: "Hasan Prishtina", Milloshevë, Obiliq
9. Primary and Secondary Lower school: "Edmond Hoxha", Junik
10. Secondary Higher school: "Kuvendi i Junikut", Junik
11. Secondary Higher school: "Naim Frashëri" Shtime
12. Primary and Secondary Lower school: "Lasgush Poradeci" Shtime

The manual was distributed in these municipalities: Junik, Lipjan, Novobërdë, Obiliq, Shtime, Pejë, Deçan, Istog, Rahovec, Klinë, where will be included all local schools and the separate parallels of these municipalities (in total 268 schools) this year, but also the following years, they shall be distributed in other municipalities, so all the schools in Kosovo shall be equipped with them.

The manual is distributed by one hard copy for one school but also in electronic form. In this manner teachers are able to raise the awareness of their students for the prevention of TIHB through education.

Ministry of Local Government Administration (MLGA) by the end of 2014 has started a campaign and closed in January 2015; it was an awareness raising campaign with the information sessions against the trafficking in human beings. MLGA as a competent in the structure for the prevention has conducted the campaign project concerning the awareness of the students in primary schools in the rural areas of the municipality of Ferizaj in twelve schools (12), throughout the villages: Greme, Nerodime, Zaskok, Komogllavë, Gaçkë, Prelez i Muhaxherve, Mirash, Jezercë, Tërrn, Mirosalë, Dremjak and Zllatar. From this campaign benefited 834 students, 52 participants from the teaching staff (directors, teachers), in total 886. The campaign had a special focus in prevention of the exploitation of children. This campaign was financed by MLGA and in cooperation between MLGA, the Municipality and the network of the NGO, AVONENT in Ferizaj.

(93). GRETA notes that there have so far been no campaigns targeting customers and aimed at discouraging demand that leads to human trafficking. According to the authorities, it was foreseen that the campaign in October 2015 would address this issue. GRETA considers that the Kosovo* authorities should take steps to discourage demand for the services of trafficked persons, for all forms in exploitation, in partnership with the private sector and civil society.

Office of the National Coordinator against trafficking based on law no. 04 / L-218 and Action Plan for implementation of the National Strategy against trafficking in human beings as well as other acts that cover the respective area has carried out preventive activities in collaboration with governmental and non-governmental actors in order to discourage demands for services or exploitation forms for THB. It will also continue with utmost dedication by applying protective measures based on law no. 04 / L-218 for all victims of THB.

(99). GRETA urges the Kosovo* authorities to include in the Strategy for Integration of RAE communities in Kosovo* measures to prevent human trafficking and to provide victims with assistance and protection, paying particular attention to IDPs. Special measures should be taken for the protection of internally displaced women and children.

The Kosovo government is committed to ensure and guarantee the rights of all communities in Kosovo and to adhere to international standards of human rights, as they are recorded in various international conventions, in the Kosovo Constitution and legislation.

The strategy and Action Plan for RAE communities 2016-2020 includes prioritized issues which are defined in cooperation and multiple consultations with RAE communities.

The Strategy and Action Plan aim to address the problems in four areas to ensure the inclusion of RAE communities in Kosovo society. Kosovo Government, both at central and local level provides solutions to overcome the challenges, by creating opportunities for meeting the goals of the Government of Kosovo for the inclusion of RAE communities in the education system, employment, health and better housing conditions. Gender equality and non-discrimination will be included in all the areas mentioned above as foreseen by Gender Equality and Anti-discrimination Law.

Ministry of Local Government Administration (MLGA) in cooperation with the relevant municipal structures, since 2009 has conducted a campaign for a free registration of births and late registration of RAE communities (each year April was announced as a free registration month for communities in each municipality) despite the fact that most municipalities make free registration of RAE communities throughout the year.

In this case MLGA, has sent an informing letter to all Mayors of the Republic of Kosovo and the relevant municipal structures, to inform about the beginning of a campaign to free registration of RAE communities. In the informative letter sent to municipalities was also attached the Circular memo issued by the Civil Registry Agency- MIA dated 26.03.2014 (circular was approved which facilitates late registration of RAE communities, on which occasion these communities are released from paying fines) which recommends to status civil officials for the removal of fines and other fees for services regarding community registration. This year the campaign for free registration of births and the late registration of RAE communities, started on 20 January and lasted until 15 March 2015

According to data from the municipal reports during the 3 months campaign (January-March 2015) are these data:

- Identified 233 people;
- Registered 90 people;
- Unregistered 55 people; in process of registration

While 88 people coming from various regional countries (as unregistered in Mitrovica 75 Roma and 13 Albanians in Albania, located residing in Ferizaj), are not proving evidence documents as Kosovo citizen.

(103). GRETA considers that the Kosovo* authorities should make further efforts to detect cases of THB in the context of border control, strengthen the operational co-operation between the relevant authorities and introduce a checklist to identify potential THB-related risks during the visa application system.

With the purpose of identification and referral of cases of human trafficking from the border police and other institutions, the Government of Kosovo has drafted Administrative Instruction nr. 01/2014 dated: 21.03.2014 for an early identification of victims of trafficking in persons from consular services, border police and the labor inspectorate.

Identification of victims of trafficking in human beings

(120). GRETA considers that the Kosovo* authorities should take further steps to ensure that all victims of trafficking are properly and promptly identified and can benefit from all the assistance and protection measures provided for under the Convention, and in particular to:

- **promote multi-agency involvement in victim identification by formalising the role and input of specialised NGOs and involving other relevant actors, such as labour inspectors and medical staff;**
- **ensure that all professionals who may come into contact with victims of THB are fully aware of the SOPs and receive periodic training to enable them to identify victims of THB; the indicators should be regularly updated in order to reflect the changing nature of human trafficking and types of exploitation;**
- **pursue a proactive approach to the identification of victims of trafficking for the purpose of labour exploitation by encouraging labour inspections in sectors most at risk (e.g. agriculture, construction, entertainment) and enforce Administrative Instruction No. 01/2014;**
- **pay increased attention to the identification of child victims of trafficking, including for the purpose of forced begging;**
- **strengthen the capacity of social workers to proactively identify victims of trafficking.**

Article 12 of Law no. 04 / L-218

Official identification of victims of trafficking

Official identification of victims of human trafficking is done by relevant units of the police, prosecution, victims advocate and social work centers based on Article 5 of this law, when they have reasonable suspicion to believe that a particular person is a victim of trafficking in accordance with Standard Operating Procedures drafted by the relevant authorities

In practice the official identification of trafficking victims is done by:

- Police / Police investigators from DITHB
- Victims Advocate (State Prosecutor's Office)
- Social workers from SWC
- Prosecutor

According to the Law on prevention and combating trafficking and protecting victims and Standard Procedures for trafficking persons:

Referral of victims of trafficking can be done by:

- Various governmental institutions and various law enforcement units, or other institutions as well.
- Various NGOs, citizens in general.

Police, prosecutors, in cooperation with victim advocates and social workers based on procedures for trafficking persons refer victims to appropriate shelters. The referral system functions based on the level of danger where the victims with high and medium level are referred to shelter in state shelter-ISF, while victims with a low level of risk are referred to accommodation in shelters / local NGOs that are licensed by MLSW.

There were held trainings for these issues for police officers working at border crossings, labor inspectors, consular officials etc. The brochures were distributed to raise awareness and the way of referring for trafficking issues.

Labour Inspectorate in its scope is overseeing the implementation of the law from employment and safety at work, as well as other laws related to field of labor and safety at work, and other sub-legal acts related to these areas. Labour inspectors have the mandate to carry out inspections in private and public sector, the Labour Inspectorate is supporting institution and in compliance with Administrative Instruction no. 01/2014 on early identification of THB, for list of indicators for different formats of exploitation. The labor inspectorate has held various training courses which reflected the knowledge acquired from these trainings for officials who have participated in these trainings: early identification of victims of trafficking in human beings, also in the fight against trafficking in human beings Caritas Kosovo and Caritas Albania organize a common meeting between representatives of state institutions and civil society involved in anti-trafficking, with topic about identification and reintegration of trafficking persons, as well as a study visit from five days in the Netherlands on " Identification and reintegration of victims of trafficking ", organized by the EU, training of two inspectors for trainers to implement standard procedures for referral of trafficking persons, training of four (4) labour inspectors, organized by the OSCE in two trainings, one held in Gjilan, October 2013, while the other was held in Ferizaj, November 2013 with the topic : " The organization of trainings for the Standard Operating Procedures".

Assistance to victims

(133). GRETA welcomes the fact that the law expressly specifies that assistance is not made conditional on the victim's willingness to co-operate in the investigation/prosecution and the availability of safe accommodation for women, men and children victims of THB. However, GRETA considers that the Kosovo* authorities should make additional efforts to provide assistance to victims of trafficking, and in particular to:

- **ensure that all assistance measures provided for in law are guaranteed in practice; when assistance is delegated to NGOs as service providers, the State has an obligation to provide adequate financing and ensure the quality of the services delivered by the NGOs;**

Based on the document of the standard operating procedures against trafficking in persons in Kosovo, services for the victims of trafficking are provided by all the partners within the national referral system. Regarding this category the Ministry of Labour and Social Welfare together with the government and non-government partners, social services in the Republic of Kosovo do treat in the same and on equal way all the victims of trafficking, whether they are foreign or local, regardless the race, gender, culture, ethnicity, religion, sexual orientation and work at direct protection, by including:

- Meeting the needs of the victims;
- Shelter;
- Food;
- Health treatment;
- Hygiene.
- Rehabilitation:
- Psychological services;
- Psycho-Social services;
- Working with a family;
- Family reunion;

- Repatriation;
- Their long term reintegration.

Based on the legislation in force, primary and secondary, and conventions for the protection of human rights and the rights of children, social services in the Republic of Kosovo do treat in the same and on equal way all the victims of trafficking, whether they are foreign or local, regardless the race, gender, culture, ethnicity, religion, sexual orientation etc.

In cases when we identified male victims of trafficking in terms of their housing, in temporary safe shelter within the Ministry of Labour and Social Welfare there is a special pavilion within the facility for male victims.

- **guarantee access to public health care for all victims of trafficking;**

There are general medical services available at victims' disposal which are offered at state health institutions and psychological services provided in Mental Health Centers, which are state institutions under the Ministry of Health. All services are provided for free and are determined by the Health law no. 04 / L-125.

Also the Ministry of Health has made a Memorandum of Understanding with Shelters' Coalition to facilitate health services for victims of trafficking and family violence, victims which are housed in these shelters. The memorandum includes access to vital medicine lists that are offered for free and appropriate systematic medical visits within these shelters.

- **ensure that conditions provided in shelters for victims of trafficking are adapted to their special needs. In this context, better balance should be struck between the need to place victims of THB in safe accommodation and the need to achieve their recovery and rehabilitation.**

Now, in the Republic of Kosovo in terms of housing and the rehabilitation of victims of trafficking in human beings operate three special shelters for housing of this category.

Temporary safe shelter is the only state shelter that provides housing and rehabilitation for victims of human trafficking. Initially, it should be noted that shelter for victims of trafficking which is located in Lipjan, operates 24 (twenty four) hours a day and accommodates / shelters victims of trafficking with high and medium security risk. The budget allocated for this shelter for a year is 80.000.00 euro.

Regarding housing, rehabilitation, and long-term reintegration, Ministry of Labour and Social Welfare through the tendering process continues buying housing and rehabilitation services for TV with a low level of risk from NGO PVPT. Also when dealing with child victims of trafficking, but resulting with low risk, NGO shelter "Hope and Homes for Children "provides housing for this vulnerable social category

Ministry of Labour and Social Welfare on the basis of Administrative Instruction No.17 / 2013 on the licensing of legal entities / organizations that provide social and family services, during this year has licensed a total of 14 non-governmental organizations that their scope of activities are social protection for people in need with social and family services.

Among these NGOs are also licensed two NGOs licensed shelters for victims of trafficking. The validity of these licenses is a three-year period. The scope and geographical coverage of these NGOs is at the national level.

So it follows that the licensing of NGOs has also become their profilization in relation to housing, treatment and rehabilitation of categories in social need.

(134). Further, GRETA urges the Kosovo* authorities to strengthen their efforts to facilitate the reintegration of victims of trafficking into society by providing them with access to education,

vocational training and the labour market. In this context, the authorities should consider adopting incentives for companies employing people from disadvantaged groups.

Office of the National Coordinator welcomes your suggestion, and has consistently made efforts to empower victims of trafficking by initially offering them all the foreseen protections by the law that have an effect on their rehabilitation, and providing access to education and different training for the purpose of vocational training and preparation for the labor market, in the future, in cooperation with state and non-state actors will be seen the possibility of subsidizing any business that would guarantee their employment.

(135). GRETA also invites the authorities to continue providing regular training to all professionals responsible for implementing assistance measures for victims of trafficking, including social workers.

Office of the National Coordinator has foreseen training for the officials responsible in the field of trafficking in human beings, and in the framework of the action plan for implementation of the national strategy against the trafficking recommends actors responsible for implementing the advancement and professional development of officials responsible

Within the Ministry of Labour and Social Welfare operates a temporary safe shelter, a shelter which accommodates cases of trafficking in middle and high level of risk, as well as victims of trafficking as a witness.

Based on the assessment by the Ministry of Labour and Social Welfare during this year we have organized a three-day training for capacity building of the temporary Shelter staff. The training is aimed for professional development of staff on managing the cases of victims of trafficking within the shelter, new legislative developments, and development of communication with other entities as well as protection from professional consumption.

Also, this year we have organized a two-day visit in Tirana-Albania. The purpose of this visit had to do with the exchange of experiences in treating victims of trafficking and offering of social services within the shelter for this category. Both of these activities as a three-day training, as well as a two-day visit on the exchange of experiences is funded by the German organization for International Development GIZ within the project, "Regional Programme for Social Protection and Prevention of Trafficking in Human Beings", a program which is implemented in cooperation with the Ministry of Labour and Social Welfare.

With the support of the European Commission, respectively TAIEX instrument in cooperation with Centrum Kinderhandel Mensenhandel, relevant unit that does the housing and accommodation of victims of trafficking in the Netherlands, from 20 to 23 April 2015, organized a study visit in the city of Leeuwarden, Netherlands.

The purpose of this visit was more detailed information regarding the functioning of housing system, accommodation and treatment of victims of trafficking in this country. During this study visit there were held meetings with various institutions of social services, justice and internal affairs (police).

(147). GRETA also considers that the Kosovo authorities ensure that victims of THB are systematically informed in a language they can understand of the right to be granted with a residence permit.

This issue has been addressed and the police and ministry authorities usually use the interpreters in court list or contracted translators from asylum centre - MIA.

(155). GRETA urges the Kosovo* authorities to adopt measures to facilitate and guarantee access to compensation for victims of trafficking, and in particular:

- ensure that victims of trafficking are systematically informed in a language that they can understand of the right to seek compensation and the procedures to be followed;

- enable victims of trafficking to exercise their right to compensation by ensuring their effective access to legal aid, by building the capacity of legal practitioners to support victims to claim compensation through criminal and civil proceedings, and including entitlement to compensation in existing training programmes for law enforcement officials and the judiciary;
- enable victims of trafficking who have left Kosovo* to benefit from the possibilities to claim compensation.

Based on implementation of law no. 05 / L -036 on the Compensation of Victims of Crime, which comes into force in June 2016 are foreseen the means of compensating the victims of trafficking, whether they are domestic or foreign victims.

(160). GRETA considers that the Kosovo* authorities should take steps to ensure that the return of victims of THB is conducted with due regard to their rights, safety and dignity, including the right to *non-refoulement* (Article 40(4) of the Convention), and in the case of children, by fully respecting the principle of the best interests of the child.

Law on Foreigners no. 04 / L-219 regulates the return of foreign victims of trafficking identified in Kosovo:

Article 64

Return of victims of human trafficking

1. The safe return of a foreigner who has the status of the victim is done by MIA, taking care of his rights, safety and dignity. The return should possibly be voluntary and non-return principle should always be taken into consideration.
2. Minors who are victims of human trafficking will not be returned to any other state, if after risk assessment and safety is suspected that such return would not be in the best interest of the minor.

Identified foreign victims of trafficking are offered all housing services, defense, health and other rights as local victims.

Law on Foreigners specifies that the costs of voluntary return to their country of origin or settlement in a third country, bears the Ministry of Internal Affairs.

Under the Code of Criminal Procedure, Article 218 Victims' defender complements the declaration on the damage and also the victim is assisted if he / she wants to set up civil charges about damage claim.

With the entry into force in 2016 of the law on compensation of victims of crime, there will be regulated and even better clarified the procedures of compensation of damage.

(161). Article 171, paragraph 1, of the Kosovo* Criminal Code provides for a fine and imprisonment of five to 12 years for the basic offence of human trafficking. When the offence is committed within a 350 meter radius of a school or other locality which is used by children, or when the offence is committed against a person under the age of 18, the punishment is a fine and imprisonment of three to 15 years. GRETA notes that the lower threshold of the penalty in case of trafficking in children (three years) is inferior to than that in the case of trafficking in adults (five years) and urges the Kosovo* authorities to address this discrepancy.

This issue is already addressed at the Ministry of Justice, an institution that is responsible for submitting laws for amendment at the Parliament and with the amendment of the Criminal Code of Kosovo the articles will be amended accordingly.

(162). Article 171, paragraphs 3 to 5, of the CC provide for aggravating circumstances in the following situations: committing the offence by an organised group, which is punished by a fine of up to 500 000 euros and imprisonment of seven to 20 years; committing the offence by an official in abuse of his/her position, which is punishable by a fine and imprisonment of five to 15 years (no less than 10 years if the offence was committed by an organised group); the offence resulting in the death of one or more persons, which is punished by imprisonment of not less

than 10 years or life imprisonment. GRETA notes that the last aggravating circumstance does not fully correspond to the aggravating circumstance of "the offence deliberately or by gross negligence endangering the life of the victim" provided for in Article 24 of the Convention and urges the Kosovo* authorities to ensure that all the aggravating circumstances provided for in the Convention are duly reflected in domestic law.

This issue is already addressed at the Ministry of Justice, an institution that is responsible for submitting laws for amendment at the Parliament and with the amendment of the Criminal Code of Kosovo the articles will be amended accordingly.

(164). GRETA was informed that even when the prosecution brings charges for human trafficking, judges tend to reclassify the case as "facilitating or compelling prostitution" (Article 241 of the CC). There appears to be an overlap between the elements of Article 171 and paragraph 3 of Article 241, which reads as follows: "Whoever, by force or serious threat, or by holding another person in a situation of personal or economic dependency compels such person to engage in prostitution, shall be punished by a fine and imprisonment from one to eight years." The use of this provision rather than Article 171 results in fewer convictions for THB as well as shorter sentences. GRETA considers that the Kosovo* authorities should examine the relationship between Articles 171 and 241(3) of the CC with a view to clarifying the scope of application of these two provisions. The Kosovo* authorities should be prepared to readjust on the basis of this examination the content and the application of these provisions.

This issue is already addressed at the Ministry of Justice, an institution that is responsible for submitting laws for amendment at the Parliament and with the amendment of the Criminal Code of Kosovo the articles will be amended accordingly.

(165). Pursuant to Article 172 of the CC, "whoever withholds another person's personal identification documents or passport knowing that the person is a victim of criminal offences provided for in Articles 169 and 171, shall be punished by imprisonment of one to five years". When the offence is committed by an official abusing his or her position or authorisation, the perpetrator shall be punishable by imprisonment of three to seven years. GRETA notes that the other actions listed in Article 20 of the Convention (removing, concealing, damaging or destroying a travel or identity document of another person committed intentionally and for the purpose of enabling THB) are not established as criminal offences and urges them to amend the legislation accordingly.

This issue is already addressed at the Ministry of Justice, an institution that is responsible for submitting laws for amendment at the Parliament and with the amendment of the Criminal Code of Kosovo the articles will be amended accordingly.

(177). Chapter XVII of the CCP contains provisions concerning the temporary freezing of assets, while Chapter XVIII deals with confiscation (including temporary confiscation, temporary measures for securing property and procedures after indictment) and forfeiture. GRETA was informed that there is a specialised unit dealing with this but there have been very few cases because the power to freeze/confiscate assets was still very new (less than two years). Seized assets were said to be sold and the proceeds go into the general state budget, but no precise figures were available. GRETA recalls that the confiscation of criminal assets, which requires prior detection, identification and seizure of the illegal assets at the time of the criminal investigations, is crucial to reinforce the effect of the penalty and to ensure the payment of compensation to the victim. GRETA urges the Kosovo* authorities to make full use of the possibility of seizure and confiscation of criminal assets linked to human trafficking.

Now, in most cases of trafficking in persons beside the criminal investigation, financial investigations are conducted as well, within the police there is a specialized section for investigation of integrated financial cases of organized crime, human trafficking, drug trafficking, smuggling of migrants etc.

(178). Reference should be made to a case of THB for the purpose of sexual exploitation dating back to 2012, which involved 23 Moldovan women. The police used special investigation techniques (surveillance of online communication) to investigate this case, which involved five facilities in the region of Gjakova recruiting women as waitresses and dancers, with the involvement of recruiters in the Republic of Moldova, and subsequently forcing them to provide sexual services. The Kosovo* police collaborated intensively with the Moldovan police in the investigation of this case. The women were identified as victims of THB and were briefly accommodated in the State shelter. At their own request, they were repatriated to the Republic of Moldova, but statements were taken from them beforehand. At trial the defendants were convicted of facilitating prostitution. The longest sentence was 2 years and 6 months, and the defendant reportedly spent only one year in prison. The case is now under appeal. According to information provided by the authorities in their comments on the draft GRETA report, the Court of Appeal annulled the decision of the trial court and sent the case for retrial. The trial was scheduled for September 2015. GRETA would like to be kept informed on the outcome of the trial.

According to the Kosovo Judicial Council the case is still under the proceeding at the first instants basic court and final decision has yet to be rendered.

(180). GRETA sought information during the visit to Kosovo* concerning the Medicus Clinic Case and was informed that the conviction was not final and the case was being appealed. GRETA would like to be informed of the decision of the court of appeal. According to media reports, the director of the clinic and another doctor involved in the case continue to practice at the University Clinical Centre of Kosovo*. As regards the licensing procedures of medical facilities, a representative of the Ministry of Health informed GRETA that it is currently not legally possible to perform an organ transplant in Kosovo*.

According to the Kosovo Judicial Council the case is still under the proceeding at the Appeal Court.

(181). GRETA considers that the Kosovo* authorities should:

- **develop further the training and specialization of investigators, prosecutors and judges with a view to ensuring that human trafficking offences are effectively investigated and prosecuted, leading to proportionate and dissuasive sanctions;**
- **strengthen efforts to investigate, prosecute and convict traffickers for labour exploitation.**

At the Training Program for 2016, in the framework of continuous training for judges and prosecutors, Kosovo Judicial Institute -KJI is planning to organize a training in June for Trafficking in Persons. In addition, in other trainings dealing with organized crime, different aspects of human trafficking can be treated.

The Office of National Coordinator has foreseen to hold these trainings in the field of trafficking in human beings.

Regarding specialized (special) training needs for police, victim advocates, prosecutors and judges:

1. Training on the implementation of covert and technical measures of investigation in cases of trafficking in persons.
2. Training for the investigation and identification of cases of child pornography / exploitation of victims of trafficking for pornography.
3. Training for early identification and interviewing techniques of victims of trafficking.
4. Training for investigating cases of human trafficking through the Internet.
5. Common training with law implementers (police, prosecutors and judges) in the management of the investigation of trafficking cases.

(187). GRETA urges the Kosovo* authorities to make full use of the available measures to protect victims and witnesses of THB and to prevent intimidation during the investigation as well as during and after court proceedings.

In the context of Kosovo Police, there is a Special Directorate for protection of witnesses which has jurisdiction under the Law on protection of witnesses No.04/L-015 published in the Official Gazette of the Republic of Kosovo/no.13/1 September 2011, Pristina.

In this case, the victims-witnesses requiring protection when they have to give their testimony, till now there was no need to refer any victim in this Directorate

The list of abbreviations used in the report:

ONTAC-The Office of National Anti-Trafficking Coordinator

MIA-The Ministry of Internal Affairs

MLSW-The Ministry of Labour and Social Welfare

CSA-Center for Social Affairs

MEST -The Ministry of Education, Science and Technology

KP-The Kosovo Police

SP-State Prosecutor

VAAO -Victim's Advocacy and Assistance Office

MJ-The Ministry of Justice

MH-The Ministry of Health

KP-DITHB Directorate for Investigations of Trafficking in Human Beings

MLGA-Ministry of Local Government Administration

CPVPT -Center for Protecting Victims and Preventing Trafficking